

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

ANTONIO M. MARI
© 1970

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

128

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΑΧ. 7.000

“ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ”

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ: Μαραθώνος-Δροσιά — Ἄριθ. Τηλεφώνου 019-304

Κεντρικὴ πώλησις: ΑΡΧΑΙΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
Πλατεία Συντάγματος — Τηλ. 21-685

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ταχυδρομικῶν):

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτησίᾳ δραχμαὶ 169.000. Ἐξόμηνος δραχμαὶ 84.000.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἀμερικῆς ἔτησίᾳ δολ. 26, Ἀγγλίας λίραι 8, Αἰγύπτου λίραι 8.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΙΝΑΣ ΠΑΪΪΖΗ: Στὸν Γιάννη Κονδυλάκη (Ποίημα).

Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ: Τὸ τελευταῖο γράμμα (στὸν Μ. Μαλακάση).

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: Γιάννης Κονδυλάκης, ἕνας μάστορης τοῦ Πεζοῦ Λόγου (Ὁ ἀγώνας μας).

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: Βιογραφικά τινα τοῦ Ἰωάν. Δ. Κονδυλάκη (Μελέτη).

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ: Ὁ Κονδυλάκης (Διάλεξι στὸν «Παρνασσό»).

ΦΩΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: Ὁ χρονογράφος (Μελέτη).

ΚΩΝ. Θ. ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ: Ὁ Κονδυλάκης Δημοσιογράφος (Μελέτη).

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ: Ὁ Πατούχας—Ὅταν ἦμουν δάσκαλος—
Πρώτη Ἀγάπη (ἀποσπάσματα)—Ὁ Ἐπικήδειος—Ὁ Κερκέζος (Διηγήματα).

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ (ἐπιμέλεια: Δημήτρης Γιακού).

ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΙΑΚΟΥ: Ἡ πεζογραφία τοῦ Κονδυλάκη (Μελέτη).

ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ: Ἡ θλιβερὰ Ἡμέρα (Χρονικό).

ΜΙΧ. Γ. ΠΕΤΡΙΔΗ: Τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης (Ποίημα).

ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ: Κωνσταντῖνος Δραγάσης—Παλαιολόγος (Μελέτη).

ΑΓΓΕΛΟΥ ΦΟΥΡΙΩΤΗ: Τὸ μυθιστόρημα στὰ Βυζαντινὰ χρόνια (Μελέτη).

ΤΟ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ: ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ: Φαίδων Κ. Μπονμπουλί-
δης: Γεωργίου Θ. Ζώρα «Ἡ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλεία Μωά-
μεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ». — ΜΟΥΣΙΚΗ: Γεώργιος Σκλαῖβος: Συναυλία. — ΖΩΓΡΑ-
ΦΙΚΗ: Ἄν. Λαζαρίδης: Ἐκθέσεις Σπ. Βασιλείου καὶ Ἐλ. Κωνσταντινίδη. — ΚΙΝΗ-
ΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ: Ἀγλαΐα Μητροπούλου: Ἀπολογισμὸς περιόδου 52 - 53. — ΓΡΑΜ-
ΜΑΤΑ ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ»: Ντίνος Κονόμος, γιὰ τὰ Ἄπαντα
τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου.

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ: «Ο ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ» (Δράμα) (Συνέχεια).

ΦΑΙΔΩΝΟΣ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ

ΙΟΥΛΙΟΣ ΤΥΠΑΛΔΟΣ

1814—1883

[ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ]

ΑΘΗΝΑΙ 1953

(Σχ. 8ον — Σελ. 56)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ANTONIO M. MARTE
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ
1953

I. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

(Σχέδιο Α. Λαζαρίδη)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

ΕΤΟΣ ΣΤ'
ΤΟΜΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ ΙΟΥΝΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 128

ΚΑΤΙΝΑΣ ΠΑ·Ι·ΖΗ

ΣΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

Παιδί μικρό κινούσες απ' τη Βιάννο·
έλάμπανε τὰ μάτια σου από φῶς
καί παιδεμός ἐγίνονταν κρυφός
τοῦ μισεμοῦ ἢ χαρὰ σὰ χεῖλη ἀπάνω.

Ὁ λογισμός σου ἐπέτα φτερωμένος,
οἱ πόθοι σου τραγούδια ἐρωτικά.
Καί πήγαινες, σ' ὄνειρατα γλυκά,
μ' ἀξεγνοιασιά τρελλή παραδομένος.

Δὲ φανταζόσουν τότε πὼς σὲ λίγο,
μ' ἀνέκφραστη πικρία σὴν ψυχή,
θὰ σκεφτόσουν γι' ἀνύπλοκτη ἐποχή
τὸν ποθητὸ πὸν δὲν ἐχάρης τρύγο.

Στοχαστικός ἐδιάβαινες, θλιμένος,
περήφανος βαθειὰ καὶ σιωπηλός.
Μήτε στεριά γιὰ σέ, μήτε γιὰ λόγ'
παράδεργες παντοῦ ξεροζωμένος.

Κι' ὅμως πηγὴ χαρᾶς ἐὸν ἐδινόσουν.
Τὴ σκέψη σου, καθάρια, λαμπερή,
σκορποῦσες, δίχως ἄλλος νὰ μπορεῖ,
νὰ δεῖ, πὼς απ' τὴ φλόγα σου ἐκαιγόσουν.

Ἡ μοναξιά πὸν σ' ἔζωνε σὰν μοῖρα,
σ' ἀκολουθοῦσε σ' ὅλη τὴ ζωή.
Μονάχα τῶν ἀνέμων ἢ βοή,
φίλος πιστός, σοῦ χτύπαγε τὴ θύρα.

Κι' ὁ θάνατος, πικρὸς καθὼς ἢ ζήση,
σοῦ σῶπασε μιὰ μέρα τὴν καρδιά.
Εἶχε ἀπὸ λίγους ξένους συνοδεία
τὸν ὕστερό σου δρόμο ἀκολουθήσει.

τεχνική ακολουθούν τ' αρχαία πρότυπα. Μιά εξέταση μᾶς τὸ βεβαιώνει. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ε' αἰῶνα εἶναι φανερά ἔθνικοι ἢ χριστιανοί. Ἀντίθετα οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ΣΤ' αἰῶνα (στὴ βάση) δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Τὸ γεγονός δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ἔχουν συνείδηση, πῶς συνεχίζουν μιὰ ὑποβλητικὴ παράδοση, τὴν ὁποία με κάθε τρόπο θέλουν νὰ τὴν παρουσιάσουν, στοὺς μεταγενέστερους λαμπρότερη. Οἱ Εὐνάσιος⁽⁸⁴⁾, Ζώσιμος⁽⁸⁵⁾ καὶ Πρίσκο⁽⁸⁶⁾ εἶναι ἔθνικοι. Ἀνήκουν μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ στὴν ἀρχαία θρησκεία. Οἱ Πρόκοπιος⁽⁸⁷⁾, Ἀγαθίας⁽⁸⁸⁾, Μένανδρος⁽⁸⁹⁾, Εὐάγριος

⁽⁹⁰⁾ καὶ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης⁽⁹¹⁾ δὲν εἶναι (ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν Εὐάγριο, πού εἶναι ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς) οὔτε ἔθνικοι, ἀλλ' οὔτε (μὲ τὴ στενὴ σημασίαν) χριστιανοί. Ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία δὲν τοὺς προσθέτει κάτι τὸ νέο γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Προτυπὰ τοὺς ἔχουν τὰ ἔργα τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Ξενοφῶντα, τοῦ Πολύβιου⁽⁹²⁾. Εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπόδειξη τῆς γενικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου, πού βασικὴ τῆς ἐπιδίωξη εἶναι νὰ συνδυαστοῦν ἡ χριστιανικὴ σοφία με τὴν ἀρχαία κλασσικὴ ἑλληνικὴ σοφία. Κι' αὐτὴ ἡ ἐπιδίωξη φανερῶναι, ὄχι μόνον τὴ συνέχεια—καὶ στὸ Βυζάντιο—τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὴ στενὴ σύνδεση τῶν δύο αὐτῶν πηγῶν τῆς σοφίας, ἔτσι πού νὰ θεωροῦνται ὡς θεμέλια, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ διατήρηση μιᾶς ἀνώτερης πνευματικῆς ζωῆς.

Κοντὰ στὴν ἱστοριογραφία (πού ἀπαθανατίζει σύγχρονά της γεγονότα) ὑπάρχει καὶ ἡ χρονολογία, πού συγκεντρώνει ὅ,τι πραγματεύεται τὴν πορεία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Οἱ χρονολογικοὶ⁽⁹³⁾ ἐκλαϊκίζουν τὰ

μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ἔθνη (ρωμαϊκὸ) τοὺς εἶχε γίνει συνήθεια. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔκλεινε στὰ τεῖχη τῆς τόσῃ ἐπιστήμῃ καὶ τόσῃ βιβλία ὅσα δὲν ὑπῆρχαν σ' ἄλλες μαζί τις δοτικές χώρες». λέει ὁ Ε. Gibbon στὴν *History of the decline and fall of the Roman Empire*, τῆς ὁποίας ὁ Δ' τόμος κυκλοφόρησε τὸ 1776 καὶ ὁ Στ' τὸ 1788. Στὴν ἱστορία του (πού ἀρχίζει ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Ἀντωνίνων καὶ φτάνει ὡς τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου) ὁ συγγραφεὺς μιλάει γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία (ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἡράκλειου ὡς τὴν πτώση τῆς) σύντομα, ἀλλὰ περιεκτικὰ. Γράφοντας τὴν ἱστορία του εἶταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Montesquieu: *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, 1734.

34) 345—420. Αὐδός. Ἐγραψε τὴν ἱστορία τῶν χρόνων 270—404. Ἔταν συνεχιστὴς τοῦ Δεξιππου (Γ' αἰῶν μ. Χ.).

35) Ε' μ. Χ. αἰῶνας. Ἐγραψε τὴν ἱστορία τῶν χρόνων Ἀδουόστου—Θεοδοσίου Β'.

36) Ἐΐρησε στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου. Ἐργον του ἡ «Βυζαντινική», δηλ. ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου.

37) Γραμματεὺς τοῦ Βελισσάριου. Ἰστορήσε τις ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Περσῶν, Βανδάλων καὶ Γότθων. Ἔφος, ἀπίστος, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς τύχης πάνω στὴν ἀνθρωπότητα καὶ τῆς ἀντικειμένου τοῦ φθόνου τῆς θεότητος, θυμίζον τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Σκέφεται ὡς ἀρχαίος καὶ ὁ χριστιανισμὸς του δὲ φαίνεται μέσα στὸ ἔργο του, πού φτάνει ὡς τὸ 550. Βλ. ἀνωτ. σμ. 15 (Δ. Κ. Ἐσσελιγκ) σελ. 99 κέ. σμ. 5, τόμος Β' § 97 σελ. 236, σμ. 23, σελ. 186 κέ. σμ. 30 (Roth, K) σελ. 106 κλπ.

38) Ὁπαδὸς τῆς ἑλληνομιτικῆς ἀντιλήψεως, ὅπως φαίνεται στὴν ἱστορία του (ἀπὸ τὸ 552—558) πού ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε βιβλία. Δὲν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ τύχη, ἀλλὰ τὸ Θεῖο. Θεωρεῖ τὸν πόλεμο ἔργο τοῦ ἀνθρώπου (ἀπὸ τις καταπίσεις, πού αὐτὸς δημιουργεῖ) κι ὄχι θεϊκὴ ἐνέργεια, βλ. ἀνωτ. σμ. 15 (Δ. Κ. Ἐσσελιγκ) σελ. 107 κέ. σμ. 30 (Roth, K), σελ. 107 κέ. σμ. 5, τόμος Β' § 300, σελ. 247.

39) Μιμητῆς τοῦ Ἀγαθία. Ἐγραψε—κατὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἀυτοκράτορα Μζυριέπου (582—662) βλ. Bailly, Aug. Byzance, Paris σελ. 111) τὴν ἱστορία τῶν χρόνων 558—582, ἀπὸ τὴν ὁποία λίγα ἀποσπάσματα σώθηκαν (βλ.

ἀνωτ. σμ. 5, τόμος Β' § 102, σελ. 249, σμ. 15 (Δ. Κ. Ἐσσελιγκ), σελ. 107, σμ. 30 (Roth K) σελ. 106. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, πὼς τὸ χρονικὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τὸ πραγματεύθηκε καὶ ὁ Θεοφάνης, ὁ Βυζαντινός (βλ. ἀνωτ. σμ. 5, τόμ. Β' § 101, σελ. 249, σμ. 30 (Roth K) σελ. 107).

40) βλ. σμ. 5, τόμος Β' § 104, σελ. 252.

41) ἐπίσης, § 105, σελ. 252.

42) βλ. σμ. 15 (Δ. Κ. Ἐσσελιγκ) σελ. 97 κέ., σμ. 30 (Diehl Ch.) σελ. 41 (ὡς σημειωθεῖ, πὼς ὁ Diehl τονίζει, ὅτι στὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἡ περίοδος, πού ἔδρασαν οἱ ἱστορικοὶ αὐτοί, δίνει, στὸ Βυζάντιο ἰδιαιτέρη ἀύγλη, κι' ὅτι αὐτὴ ὀφείλεται στὸ γεγονός τῆς συνέχισης, ἀπὸ μέρους τους, τῶν παραδόσεων τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς φιλολογίας), σμ. 30 (Roth K) σελ. 106, σμ. 5, τόμ. Β' § 96, σελ. 233, ἐπίσης Krumbacher, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, μετάφρ. Χ. Καρούζου, Ἀθήνα, 1925, σελ. 62 κέ.

43) Δυσσημότερος εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαλάλας. Ἡ «Χρονολογία» του δὲν ἔχει ἐπιστημονικὴ ἀξία. Εἶναι ἓνα λαϊκὸ βιβλίον, γραμμένο γιὰ ν' ἀπαθανάτισαι περισσότερες λεπτομέρειες τῆς λαϊκῆς βυζαντινῆς ζωῆς, τυτυσιμένες, ὅμως, μὲ τὸν καθόλου βυζαντινὸ πολιτισμὸ. Ὁ συγγραφεὺς φαίνεται, πὼς διάβασε τὰ περισσότερα ἱστορικὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων, σημειώνοντας τις εἰδήσεις πού ἀνέφεραν. Κοντὰ σ' αὐτὸν σημειώνουμε καὶ τὸν Γεώργιον μοναχὸ (τὸν σύγκριλλον), πού ἔγραψε τὴν «Ἐκλογή Χρονολογίας» (ἀπὸ τὴ δημιουργία ὡς τὰ χρόνια τοῦ Διακλητιανοῦ, δηλ. ὡς τὸ 284). Τὸ ἔργο του συνέχισε ὁ Θεοφάνης. Γιὰ τὴ Χρονολογία, ὡς εἶδος, βλ. σμ. 5, τόμ. Β' σελ. 323—328. Γιὰ τοὺς Μαλάλα, Γεώργιον μοναχὸ καὶ Θεο-

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

Ἡράκλειον, 22 Μαΐου 1920

Φίλιπτε Μιλτιάδη,

Κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας πού ἔκαμα σιᾶς Ἀθήνας, ἐπέιστηκα ὅτι δὲν μποροῦσα νὰ μείνω αὐτοῦ τοῦλάχιστον γιὰ τὸ καλοκαίρι.

Ἄλλωστε καὶ ἐκ τῶν προτέρων τὸ καταλάβαινα καὶ ἐροχόμουν μὲ τὴν πλήρη σχεδὸν βεβαιότητα ὅτι δὲν θὰ ἔμεινα στὴν Ἀθήνα.

Διὰ τὸ νὰ μείνω αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν καθημερινὴν δημοσιογραφίαν, ἀλλ' αὐτὸ μοῦ εἶναι πλέον ἀδύνατον.

Ποῦ δὲ ἄλλοῦ νὰ ἀποσυρθῶ παρὰ ἐδῶ, νὰ ἀποθάνω στὸ χωριὸ πού γεννήθηκα;

Ἐυρόσκοποι φαίνεται εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἀρρώστων ζώων πού ἀποσύρονται σὲ μιὰ τρύπα διὰ νὰ ἀποθάνουν χωρὶς νὰ ἐνοχλήσουν καὶ χωρὶς νὰ ἐνοχληθοῦν. Ὡς τελευταίαν ἐπιθυμίαν, ὅπως σοῦτα, εἶχα νὰ δῶ τὴν Κύπρον καὶ νὰ γράψω περὶ Κύπρον ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσα.

Ἐλπίζω ὁμως ἀκόμα σὲ σένα καὶ σὲ κείνο πού μοῦ εἶπε σχετικῶς ὁ κ. Δαμβέογης.

Ὅσον γιὰ τὴν λαογραφικὴν μου συλλογὴν, ἀφῆκα εἰς τὸν κ. Σανθουθίδην τὴν ἄδειαν νὰ τὴν στείλῃ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἐπιστραφοῦν τὰ χειρόγραφα μου καὶ διαφυλαχθοῦν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ ἐδῶ Μουσείου.

Ἀπὸ τὴν ἐκδοσὶν παρατήθηκα.

Δικός σου

ΙΩΑΝ. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ ἀειμνήστου φίλου μου, τὸ ἔλαβα λίγο πρὶν πεθάνῃ.

Καὶ εἶναι πραγματικῶς, τὸ γράμμα αὐτό, ἡ θλιβερὴ διαθήκη του. Τὸ προαίσθημα τοῦ θανάτου τὸ διαπνέει ὀλόκληρο. Ἄλλωστε καὶ τὸ ταξεῖδι του αὐτό, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλά στὸ γράμμα του, ἐδιάβασα ἀπάνω του πῶς ὁ θάνατος εἶχε ὑπογράψει στὸ καταπονεμένο του πρόσωπο τὴν καταδίκη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στυλίστα.

Λίγες ἡμέρες πρὶν φύγει γιὰ τὸ ἀνεπίστρεφτο ἐκεῖνο ταξεῖδι, ἕνα ἀπόγευμα ἀνεβαίναμε πρὸς τὸ Ζάππειο τὴν ὁδὸ Φιλελλήνων. Εἶχεν ἔλθει γιὰ λίγο τότε ἐδῶ ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Ἦτανε πολὺ κουρασμένος καὶ παρὰ τὴν ἐπιμονή μου νὰ τὸν παρασύρω σ' εὐθιμολογία, ἤτανε τρομερὰ δύσθυμος καὶ ἀπαισιόδοξος. Σχεδὸν δὲ μιλοῦσε, αὐτὸς ὁ τόσο χαριέστατα ἄλλοτε.

Ἐδοκίμασα νὰ γελάσω πρὸς ἐνθάρρυνσή του, ἐψιθύρισα κάποια ἀστείότητα ἀλλὰ ἡ φωνή μου πνιγότανε. Τὸν ἄφισα τότε καὶ μοῦ μίλησε ἐμπιστευτικὰ καὶ ἐπίσημα.

Μοῦ ἔλεγε ἀπάνω κάτου ὅσα μοῦ ἔγραψε κατόπι στὸ γράμμα πού παραθέτω.

Ἄλλὰ μὲ τί τρόπο καὶ τί ἀγωνία ἀκόμα! Ἐγκατάπινε δύσκολα, σὰν ἕνας κόμπος νὰ τοῦ ἔσφιγγε τὸ λάρυγγα, πρᾶγμα καὶ πού συνέβαινε. Εἶχε πολὺ καιρὸ πού ὑπόφερνε ἔτσι.

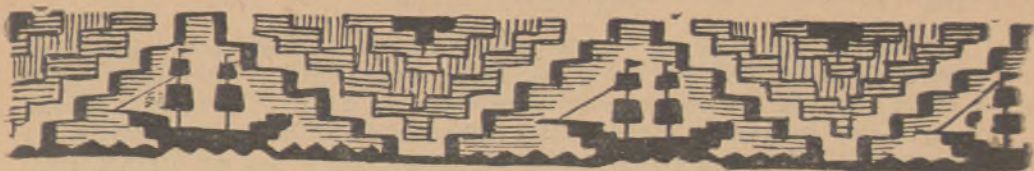
Τὸν ἄκουσα μὲ προσοχὴ καὶ νευρικότητα. Δὲν τὸν διάκοψα καθόλου. Οὔτε καὶ θυμᾶμαι καλὰ τί ἀπάντησα σὲ ὅσα μοῦ ἔλεγε.

Εἶχα χάσει τὴν ψυχραιμία μου.

Ὅταν χωρίσαμε μοῦ εἶπε πῶς θὰ βλεπόμαστε ἄλλη μιὰ φορὰ τὴν ἐπαύριον. Δὲν ξαναδωθήκαμε ὁμως ποτὲ πλέον. Στὸ γραφεῖο μου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ὅπου φαίνεται μὲ ζήτησε, βρῆκα ἕνα του σημείωμα ἐλαχιστόλογο:

«Ἀγαπητὴ Μιλτιάδη ἔφυγα».

Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

ΣΠΥΡΟΥ ΜΕΛΑ, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

[ΕΝΑΣ ΜΑΣΤΟΡΗΣ ΤΟΥ ΠΕΖΟΥ ΛΟΓΟΥ]

Ἀνάμεσα στὶς πνευματικὲς προσωπογραφίαις, ποὺ μὲ τὴ σειρά δίνει, ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς, ἡ «Ἑλληνικὴ Δημιουργία» μὲ σκοπὸ νὰ γνωρίσει μ' ἓναν ἄλλο, δικό τῆς τρόπο, τὶς διάφορες μορφές τῶν δημιουργῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ὁ Γιάννης Κονδυλάκης ἔχει μιὰ θέση, γιὰ τὴν ἀναμφισβήτητη πίστη του στὴ μεγάλη ἔθνικὴ παράδοση καὶ τὶς αἰώνιες ἀξίαις τῆς. Στάθηκε ἀπὸ τοὺς πιὸ γνήσιους, τοὺς πιὸ ἀτόφιους Ἕλληνες πεζογράφους, ποὺ φάνηκαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑνατου ὡς τὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἓνας ἀπὸ τοὺς γεροὺς καὶ προικισμένους ἐκείνους τύπους, ποὺ ἀνάδειξε (κι' ἔφαγε) ἡ Ἑλληνικὴ δημοσιογραφία.

Αὐτὸς δὲ γνώρισε, σὰν κάποιους ἄλλους, τὴν «ἀγωνία τῆς Εὐρώπης». Δὲν ἤ-
ζαιρε παρὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὄχι σὰν δραματιστής, ἀλλὰ σὰν πραγματολόγος. Δὲν
τὴν ἔβλεπε σὰν ὀφθαλμὸς «τερασκόπος», σὰν ἀλαφροδοκιωτός, παρὰ ξάστερος καὶ
γαλήνιος, ποὺ συλλαβαίνει τὰ πράγματα μὲ γεωμετρικὴ σχεδὸν ἀκρίβεια. Κάτι πε-
ρισσότερο: Τὴν ἔχει μέσα του, τὴ ζεῖ σὰν ἄμεση πραγματικότητα. Ἀπ' αὐτὴν ἀν-
τλεῖ, μὲ τὰ πιὸ ἀπλᾶ στοιχεῖα τῆς δουλεύει πάνω σὲ κρυστάλλο.

Μάτια θὰ ψάξεις νὰ βρεῖς στὰ γραψίματά του ἀχνάρια ξένης ἐπίδρασης. Δια-
βάξει, κάπου-κάπου, κανένα ξένο βιβλίον, μὰ γιὰ νὰ τὸ ξεχάσῃ. Αὐτὸς ἔρχεται ἀπὸ
τοὺς Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Αὐτοὺς ξέρει περισσότερο ἀπ' ὅλους. Μὰ οὔτε
ἀπ' αὐτοὺς δανεῖζεται ἄμεσα τίποτα. Ἀπορίχνει, μ' ἄγρια περηφάνεια, ὅ, τι δὲν εἶ-
ναι δικό του. Δὲν κρατεῖ παρὰ τὸ δίδαγμα τοῦ ὕφους.

Στὴν ἀπλοποιημένη καθαρεύουσα ποὺ γράφει—ἔξω ἀπὸ τὰ τελευταῖα του, ποὺ
σύνθεσε στὸ Ἡράκλειο, στὸ γέρμα τῆς ζωῆς του, ποὺ σημειώνουν ἀποφασιστικὴ
στροφή σ' ἓνα εἶδος δημοτικοῦ λόγου—πέτυχε, σ' ἓναν καλὸ βαθμὸ, νὰ δώσει στὸ
ὕφος του τὸν ἑλληνικὸ χαρακτῆρα: Γαλήνη, λιτότητα, ξαστεριά... Ὅταν ὁ Π.ι-
κλῆς Γιαννόπουλος ἔβγαλε τὸ «Νέον Πνεῦμα» του, ὅπου λέξεις ὀλοένα σύνθετες
καὶ φράσεις ἀνάβρας καὶ κοχλασμοῦ, σὲ ρυθμούς χτυπητοὺς, καμπανιστοὺς, δίνανε
τὴν ἐντύπωση τοῦ πιὸ ἀνθελληνικοῦ ὕφους, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει—ἀσυχώρητο γιὰ
ἓναν, ποὺ ὕμνοῦσε τὴν ἀρχαία ὁμορφιά—ὁ Κονδυλάκης γίνηκε θηρὸ. Τοῦ πάτησε,
στὴν ἐφημερίδα, κοροϊδία, ποὺ πῆγε καπνός. Παράβαλε τὸ ὕφος του μὲ τὸ συνηθι-
σμένο διαλαλητὸ τῶν μανᾶβηδων: «Σαράντα τὸ βερούκοκο—ρούκο—ρούκο—ρούκοκο!».

Ἡ δική του γραφή, στρωτὴ, σφιχτὴ, ὡς τὴν ξερατῆα, κυριολεχτικὴ, δὲν ἤθελε
νὰ ζαίρη τὶς ψιλοκομμένες ἀποχρώσεις. Θὰ μπορούσε νὰ ἐπαναλάβει, παίζοντας,
σὰν τὸ Σταντάλ, ὅτι διαβάξει πέντε σελίδες τοῦ ἀστικοῦ κώδικα, κάθε μέρα, γιὰ νὰ
γυμνάζεται στὸ ὕφος. Μὰ ἡ δική του περιφρόνησις τῆς γαρνιτούρας ἐρχόταν ἀπ'
ἄλλου: Πρόδινε, πὼς τὸ ἰδανικὸ του ἦταν ὁ Ξενοφώντας. Θᾶθελε νὰ γράφει, ὅπως
ἐκείνος, μὲ τὸ σπαθί, πάνω σὲ σκληρὲς ἐπιφάνειες. Ὡστόσο κατάφερε κάτι ἄλλο:
Νὰ γράφει σὰν ἀττικιστὴς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Μιὰ διάθεση χιουμοριστικὴ
ἔχυνε τὸ φῶς κάποιου χαμόγελου σ' αὐτὰ τὰ στεγνὰ γραψίματα. Ἡ γύμνια του
ἦταν ὁ Ἑλληνισμὸς του, ἡ εἰλικρινεία του, ἡ ἀρετὴ του καὶ ἡ τέχνη του.

Αυτά όλα, όσοι δὲν ἔχουν γνωρίσει τὸν πεζὸ λόγο τοῦ Κονδυλάκη, πρέπει νὰ τὰ φαντασθοῦν προσαρμοσμένα στὴ χρονολογικὴ θεματογραφία τῆς ἡμέρας. Ἦταν ἡ ἐποχὴ (πού, ὡς ἕνα σημεῖο, συνεχίζεται ἀκόμα σήμερα) τῆς καταφυγῆς τοῦ λογοτέχνη στὴν ἐφημερίδα. Ἦταν ὁ μόνος τρόπος νὰ διαβαστεῖ καί, πρὸ πάντων, νὰ συντηρηθῆ. Ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ὁ ἀντίποδας του σ' ὅλα καὶ ὁ ἄλλος πόλος τοῦ χρονολογήματος τῆς ἐποχῆς, ἔλεγε: «Ἡ ἐφημερίδα πρέπει νὰ φάει λογοτέχνη γιὰ νὰ βγεῖ». Κι ἐννοοῦσε, ὅτι ἔπρεπε νὰ φθεῖρει καὶ νὰ καταναλώσει λογοτεχνικά ταλέντα γιὰ νὰ γραφτῆ ἀνθρωπινά. Δὲν ἤθελε νὰ πεῖ καὶ τὸ ἄλλο: Πῶς ὁ Ἕλληνας λόγιος, ἀν δὲν εἶχε τρυπώσει σὲ κάποια θεσοῦλα, ἔπρεπε νὰ φάει τὸ ψωμότυρο τῆς ἐφημερίδας, γιὰ νὰ μὴν πεθάνει τῆς πείνας...

Ὁ Παῦλος Νιρβάνας θεωροῦσε κι' ἔγραφε τὸν Κονδυλάκη «πατέρα τοῦ ἀθηναϊκοῦ χρονολογήματος». Αὐτό, ἀν δὲν εἶναι ἀλήθεια ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ ἀποψη—γιατὶ προηγήθηκε ὁ Γιώργης ὁ Πάπ καὶ ἄλλοι—εἶναι ὅμως ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ. Ὅτι αὐτὸς τὸ ἐπέβαλε καὶ τὸ μονιμοποίησε. Ὁ Δημήτρης Καλαποθάκης, ὁ τότε διευθυντῆς τοῦ «Ἐμπρός», μούλεγε μιὰ μέρα κάτι, πού τὸ ἀναφέρω ἐδῶ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ εἶδους:

—Τὸ χρονολογῆμα τὸ καθιέρωσα ἐγὼ στὴν ἐφημερίδα μου γιὰ νὰ βρῖσκει ὁ λογοτέχνης μιὰ διέξοδο κι' ἕναν πόρο.

Κι ἐννοοῦσε τὸν Κονδυλάκη, γιατί αὐτὸς στόλιζε τότε τὴν πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας του. Ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ πρῶτο γνήσιο, ντόπιο εἶδος, πού δὲν ὑπάρχει ἄλλοῦ πουθενά, κάτι πού κυματίζει, παιγνιδιάρικα, μεταξύ λογοτεχνίας καὶ δημοσιογραφίας καὶ εἶναι μᾶλλον τὸ πρῶτο παρὰ τὸ δεύτερο, χωρὶς νὰ εἶναι ἀκριβῶς οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο—ἕνα εἶδος, ἀν θέλετε, πού κάνει τὸν πρεσβευτῆ τῆς λογοτεχνίας στὴ δημοσιογραφία...

Ὁ Κονδυλάκης, χωρὶς νὰ εἶναι δημιουργὸς τοῦ χρονολογήματος, ἔγινε, ὡστόσο, θεμελιωτῆς του, παρὰ τὴ θέλησή του. Δὲν ἦτανε καθόλου στὶς προθέσεις του νὰ γεμίζει μιὰ στήλη ἐφημερίδας, σχολιάζοντας τὰ περιστατικά τῆς ἡμέρας. Αὐτὸ στάθηκε μιὰ σοβαρὴ καὶ δυσάρεστη περιπέτεια τῆς ζωῆς του. Ἦτανε φτιασμένος, ὅπως βλέπουμε στ' ἀφηγηματικά του ἔργα, γιὰ κάτι οὐσιαστικώτερο, μονιμώτερο καὶ πλατύτερο. Ἡ βαθύτερη κλίση του κι' ὁ καημὸς τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ κλασσικὴ φιλολογία. Καὶ σ' αὐτὴ σκόπευε νὰ ἐπιδοθῆ, ὅταν θάβγαζε τὸ γυμνάσιο τῆς Ἀθήνας, ὅπου τὸν εἶχαν οἱ γονιοὶ του στείλει νὰ σπουδάσει...

Ἀλλὰ ἡ αἰώνια Κρήτη, ἡ ἀντάρτισσα καὶ ἡ τυραννοκαταλύτρα, ἔκοψε τὶς σπουδὲς αὐτῆς μὲ τὸ σπαθὶ τῆς στὰ 1877. Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ κρατήσῃ τὸν Κονδυλάκη στὰ θρανία τοῦ μαθητῆ, ὅταν ἡ σκλαβωμένη Μεγαλόνησος, ἡ ἥρωικὴ πατρίδα του πάσχισε νὰ λυώσει τὶς ἀλυσίδες τῆς στὶς φλόγες μιᾶς ἐπανάστασης;... Ὅπως ὁ Μαβίλης κι' ὁ Θεοτόκης πῆρε κι' ὁ Κονδυλάκης στοὺς δοξασμένους ἀγῶνες τῆς Κρήτης τὸ πατριωτικὸ βάπτισμα τῆς φωτιᾶς.

Ποιά ἦτανε τὰ ἔργα τοῦ νεαροῦ ἐπαναστάτη μπορεῖτε νὰ ἰδῆτε στὸ πρῶτο του μικρὸ δημοσίευμα στὴν «Ἐφημερίδα» μὲ τὸν τίτλο «Ἡμέραι κινδύνων καὶ φόβου», τὸ πρῶτο σοβαρὸ δείγμα γραφῆς ἐνὸς ἀξιοπρόσεκτου ἀφηγηματικοῦ ταλέντου. Ἡ σὲ κάποια μικρὰ διηγήματα, ἀν αὐτὸ πού ἐπιγράφεται «Σκούρα» ὅπου οἱ βαρειῆς δουλειᾶς τοῦ πολέμου δίνονται σ' ἀπλῆς κι' ἀνθρώπινες εἰκόνες, πού δὲν τοὺς λείπει κάποια χάρη: «πρὸ δέκα ἡμερῶν εἶχαν ἔλθει στὴ Σούγια ἡ «Ἐνωσις» φορτωμένη πολεμοφόδια καὶ ὀλίγα τουφέκια. Μέσ' στὰ ὀλίγα τουφέκια ἦτο κι' ἕνα δεμάτι κοντὰ σισανεδάκια κι' ἔπεσαν ὅλοι πάνω σὰ γεράκια... Ἐγὼ εἶχα μιὰ παληοκαραμπίνα τοῦ Βερναρδάκη, πού δὲν ἔκανε δουλειὰ στὰ ἑκατὸ μέτρα. Ἐγύθηκα λοιπὸν νὰ πάρω ἕνα σισανέ, πού ἔθεωροῦντο τότε τὰ καλλίτερα ὄπλα, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τουφέκι τὸ κρατοῦσε ἀπὸ τὴ μπουκα ὁ Γαλανοσήφης:

—Πάρε ἄλλο, κουμπάρε Σήφη, τοῦ εἶπα.

—Ἐσὺ νὰ πάρης ἄλλο!

Ἀλλὰ πού ἄλλο; Τάχανε διαγουμίσει. Ὁ Σήφης ἔσυρε δυνατὰ τὸ σισανεδάκι

και μου το πήρε. Έγώ άναψα και δεν έσυλλογίστηκα φιλία, δεν έσυλλογίστηκα κουμπαριά και κράκ, κράκ! του γύρισα την καραμπίνα:

—Άς το τουφέκι, του φώναξα, γιατί, μα τον ούρανό, θα σε σκοτώσω.

Άλλά κι αυτός, μ' έναν πηδο, έπηρε μετερίζι μιá έλια κι άμασέλιασε το τουφέκι του:

—Αί μωρέ νιοί! έφώναξε ο Χατζή Μιχάλης κ' έμπηκε στη μέση. Νά σκοτωθήτε θέτε, μωρέ;...

Και άφου με το ψηλό του άνάστημα μās έχώρισε, μās είπε:

—Δεν ντρέπεστε, μωρέ;... Για να σκοτώνεστε άναμεταξύ σας σās τά πέψανε τά τουφέκια ή για να σκοτώνετε Τούρκους;

Ήρθε κι ο μακαρίτης ο Κριάρης και οι δυό άρχηγοί άποφασίσανε να δώσουν έμένα το σισανέ, γιατί το τουφέκι μου ήτανε χειρότερο άπό το τουφέκι του Σήφη.»....

Και μās δίνει τή σκληρή μάχη, που άκολούθησε, τον κίνδυνο που πέρασε και τή σωτηρία του άπό το Σήφη, μ' άφέλεια κι άπλότητα κλασική.

* *

Αυτά όμως γράφονται πολύ άργότερα, όταν άφου περάσει πάντα βιοπαλεύοντας, άπό τά στάδια του γραμματέα δικαστηρίου και του δασκάλου στην Κρήτη κι άφου μάταια πάει κι έρχεται δυό φορές στην Άθήνα, να τελειώσει τις σπουδές του—όταν μ' ένα λόγο, βρίσκει κάποιον βιωτικό άποκούμπι στην όλεθρία γι' αυτόν (όπως και για τόσους άλλους) δημοσιογραφία. Δούλεψε σε διάφορες έφημερίδες, στο «Άστυ», στην «Έστία», στο «Σκρίπ», στην «Έφημερίδα» όπου δημοσίευσε και τον «Πατούχα» το πρώτο μεγάλο ήθογραφικό διήγημά του, που τον επέβαλε σά συγγραφέα, πρωτότυπο και ξεχωριστό, στη συνείδηση των λογίων τής εποχής.

Άπ' αυτό τον πρωτογνώρισα πνευματικά, πριν τον γνωρίσω προσωπικά, σαν συνάδελφο κι άποχτήσω τή φιλία του, στα γραφεία του «Έμπρός»—δούλεψα κάμποσο καιρό, στο άντικρινό τραπέζι, δεύτερος χρονογράφος, με το ψευδώνυμο «Φορτούνιο» ανάμεσα σ' αυτόν και στον Παλαμά, που έμπαινε στο άριστερό μας, στην πρώτη σελίδα, τιμητική πλαγιοφυλακή! Σ' αυτή τήν πρώτη σελίδα πέρασε ο Κονδυλάκης τά καλύτερα είκοσι χρόνια τής ζωής του, «ψυχουλιάζοντας τον έαυτό του»—ο χαρακτηρισμός είναι δικός του—και κλέβοντας καιρό για να γράφει κανένα διήγημα ή πιο άπλωμένο άφήγημα όπως το πιο χαριτωμένο ιστόρημά του «Όταν ήμουν δάσκαλος» που είδε το φως στα «Παναθήναια».

Όλοι τον άγαπούσαν στο «Έμπρός», αν και είχε ύφος μάλλον άπρόσιτο, άποτομες έκφράσεις και μιá έκφραση προκαταβολικής ναταφρόνιας στα μεγάλα, σταχτογάλανα μάτια του. Έφτανε όμως λίγη ώρα για ν' άποσυντεθ ή φοβερή αυτή πανοπλία και να ξεχωρίσει κανείς τήν άπέραντη καλωσύνη του ανθρώπου, τήν πραότητα και τήν ειλικρίνεια. Ό διαβόητος τότε ρεπόρτερ του «Έμπρός» Τζαμόπουλος του είπε κάποιον βράδυ, γελώντας:

—Δηλαδή έσύ, μάρμπα (τον λέγανε όλοι χαϊδευτικά μάρμπα στην έφημερίδα) είσαι, να πούμε, σαν το κάστανο: Έχεις άπ' έξω, στη φλούδα, τ' άγκάθια και μέσα το γλυκό καρπό...

Ό Κονδυλάκης γέλασε κάτω άπό τά ψαρά μουστάκια του και πίσω άπό τους αιώνιους καπνούς τής πίπας του (άπλη, άπό κερασιά, όπως και ή χοντρή μαγγούρα του, ή άχώριστη συντρόφισσά του) αλλά, για να μην του δώσει πολύ θάρρος, έπειδή ο Τζαμόπουλος ήτανε νέος, τον άποπηρε:

—Κοίταζε τή δουλειά σου!

Γοητευτικός όμιλητής, πλούτιζε τήν κουβέντα μ' ανέκδοτα χαριτωμένα, σπινθήρες άπρόοπτος και, κάποιες φορές, μ' άριστοφανικές χοντράδες. Κάποτε που ο Πολύβιος Δημητρακόπουλος έξηγουσε, μπροστά σε κόσμο, τήν περιέργη θεωρία

του περί τοῦ «μυστικοῦ τῆς ζωῆς» καὶ ὑποστήριξε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει δυὸ μαγνητικούς πόλους ὁ Κονδυλάκης τὸν ἔκοψε:

—Κάνεις λάθος—τοῦ εἶπε—δὲν εἶναι δυὸ οἱ πόλοι! Εἶναι τρεῖς: Ὁ θετικός, ὁ ἀρνητικός καὶ τῆς... μάννας σου!...

Ἄν καὶ δὲν τοῦ πολυάρσεε νὰ πηγαίνει στὸν κόσμο—δεχότανε προσκλήσεις μόνο γιὰ νὰ παίξει χαρτιά—στεκότανε στὸ σαλόνι σὰν τέλειος τζέντελμαν καὶ στὶς κουβέντες μὲ τὶς κυρίες, ἄβρὸς καὶ πνευματώδης σὰν γάλλος ἄββάς τοῦ δέκατου ὀγδοῦ αἰῶνα.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ σὰν χρονογράφου σημειώνεται ἀπὸ τὰ 1896 καὶ πέρα. Ἀπὸ τὰ εἴκοσι χρόνια, πού κράτησε τὴ στήλη τοῦ «Ἐμπρός», τὰ δεκατρία, τουλάχιστον, δὲν τὴν ἄφησε νὰ πέσει κάτω ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο, βιαιότατο ἐπίπεδο. Μέσα στὶς χιλιάδες τὰ χρονογραφήματα, πού ἔδωσε μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια, ἔχει, βέβαια, μοιραίες διακυμάνσεις καὶ ἀνισότητες, πολλές φορές μέσα σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ χρονογράφημα. Καὶ εἶναι λάθος ἢ ἐκδοσιὴ τῆς γνωστῆς συλλογῆς «Ἐνῶ διέβαιναν». Μ' ὅλο τὸ ἀφεγάδιστο ὕφος, τὴν ὀξυτάτη παρατήρηση, τὴ δροσιά, τὸ γιοῦμορ, τὴν εἰρωνία καὶ τὴ βιωτικὴ σοφία, πού χαρακτηρίζουν αὐτὲς τὶς σελίδες, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχουν ἀνισότητες καὶ πολλὰ καιρικὰ στοιχεῖα, θὰ ἦτανε καλύτερο νὰ γίνη, σὲ δυὸ ἢ τρεῖς τόμους ἓνα ἀπάνθισμα τοῦ χρονογραφικοῦ ἔργου τοῦ Κονδυλάκη—εἶναι καιρὸς νὰ γίνη καὶ ἰώρα—ἓνα σταχυολόγημα τῶν πιὸ δυνατῶν περικοπῶν. Ἔτσι θὰ βλέπαμε πὼς χαραμίστηκε ἄδικα ἓνας γερός συγγραφέας καὶ θὰ γλυτώναμε ἀπὸ τὴ φθορὰ ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας του.

Ὁ Κονδυλάκης ἀνέβασε κάπως τὸν τόνο του, σὰν χρονογράφος, μετὰ τὴν ἐθνικὴ συμφορὰ τοῦ 1897. Γίνεται κριτὴς αὐστηρός, ἀλλὰ τίμιος, τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς. Γράφοντας—γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα—γιὰ τὴ δίκη τοῦ λήσταρχου Ντεσκερέ, πού γινότανε στ' Ἀνάπλι, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1898 καὶ τὴ συμπάθεια ποῦδειγναν σ' αὐτὸν τὰ πλήθη, μ' ὅλες τὶς φρικάλεις πράξεις του, παίρνει ἀφορμὴ νὰ τὰ πεῖ ἓνα χεράκι στὴν «ἰθύνουσα τάξη»... «Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, λέει στὸ αληστῶν ἱστορικὸν»—εἶναι βεβαίως μέγας κακοῦργος· ἀλλὰ τί πταίει, ὁ δυστυχῆς λαός, ἐὰν στρεφόμενος γύρω του δὲν βλέπει τίποτε ἄλλο μέγα, οὔτε μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν, οὔτε μεταξὺ τῶν πολιτικῶν, οὔτε μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων; Βλέπει μόνον μικρότητα καὶ εὐτέλειαν, ψεύδη καὶ ὑποκρισίαν. Ἀνδράρια, τὰ ὅποια ὀρθοῦνται ἐπὶ τῶν τακουινῶν των, διὰ νὰ περάσουν ὡς γίγαντες, ληστές, οἱ ὅποιοι περιφέρονται εἰς τὰς πόλεις, μὲ τὸ προσωπεῖον ἐντίμων ὑποκειμένων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη τοῦ θαυμασμοῦ, ὁ μικρὸς κόσμος δὲν εὐρίσκει τίποτε ἄλλο νὰ θαυμάσῃ, παρά μόνον τοὺς ἐξέχοντας εἰς τὸ κακόν, τοὺς μεγάλους ληστές... Ὁ ληστής εἶναι μέγας εἰς τὸ κακόν, ἀλλ' εἶναι μέγας ὁπωσδήποτε. Δὲν εἶναι μικρὸν πράγμα νὰ περιφρονῇ τις τὸν θάνατον, τὸν ὅποιον θεωροῦμεν τὸ μέγιστον τῶν ἀνθρωπίνων δεινῶν».

Εἰρωνεύτηκε καὶ παράδοσε στὴν περιφρόνηση τοῦ κοινῶ ὅλες τὶς ἀδυναμίες, τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ νοσηρὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς τοῦ καιροῦ του. Κι ὄχι μονάχα στὰ γραπτά του ἀλλὰ συχνὰ καὶ μὲ τὴν πράξη του. Ὅταν κάποτε ἡ μόδα ἐνὸς ἐπιπόλαιου καὶ ἀστείου πνευματισμοῦ παρέσυρε κάποιους «λογίους» νὰ φωτογραφίζονται μὲ τὸ... πνεῦμα τοῦ Βίκτορος Οὐγκώ καὶ δημοσίευσαν, μάλιστα, αὐτὲς τὶς φωτογραφίες, στὶς ἐφημερίδες, ὁ Κονδυλάκης μπῆκε στοῦ Ζαχαράτου καὶ παράγγειλε:

—Δυὸ καφέδες, παρακαλῶ!

—Ὁ ἄλλος, κύρ Γιάννη, γιὰ ποῖόν;

—Γιὰ τὸν Βίκτορα Οὐγκώ... Εἶναι μαζί μου!

Κι αὐτὰ δυνατὰ, γιὰ νὰ τ' ἀκούσῃ ὅλος ὁ κόσμος!...

Κατὰ δυστυχία τὸ σχέδιο πῆρε καὶ τοὺς δημοτικιστές. Αὐτοὺς τοὺς κόλλησε τὸ χαρακτηρισμὸ «μαλλιαροὶ» πού τοὺς ἔμεινε. Κράτησε ἀπέναντί τους στάση ὀχι, βέβαια, ἐχθρική, ἀλλὰ ἐπιφυλακτική, πού δικαιολογοῦσαν κάποιες ὑπερβολές τους: Ὡστόσο ἡ ἀνάγκη τῆς δραματικῆς ἀλήθειας στὰ διαλογικὰ μέρη, πρὸ πάντων στὸν «Πατούχα» τὸν ἔφερε, θέλοντας καὶ μὴ, στὸ δημοτικισμό. Ἡ ἀπλὴ καθαρεύουσά του κεντρίζεται, κάθε τόσο, μὲ ζωντανὰ δημοτικὰ στοιχεῖα καὶ οἱ κουβέντες τῶν προσώπων εἶναι δοσμένες σὲ γραφικώτατη τοπολαλιά.

* *

Ὅταν πῆγα στὸ «Ἐμπρός» δεύτερος χρονογράφος (ἐνίσχυση δηλαδή) ὁ Κονδυλάκης εἶχε φανερὰ κουραστῆ. Ἡ παρουσία μου δημιούργησε γι' αὐτὸν—ἕξη χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἓνα δράμα, βουβό, ἀλλὰ καθημερινό. Τὸ διαισθανόμουν με μεγάλη θλίψη. Τὸν ἀγαποῦσα κι αὐτὸν καὶ τὸ ἔργο του. Μὲ εἶχε δέσει μαζί του θερμὴ φιλία. Κάθε βράδυ τελείωνα πρῶτος· καὶ τὸν ἄφηνα νὰ παιδεύεται μπροστὰ στὸ χειρόγραφο, τρίβοντας μὲ τὸ χέρι, ὀλοένα, τὸ κούτελό του. Ἐνα βράδυ μ' ἔπιασε, πού τὸν παρακολοῦθοῦσα λίγο πρὶν φύγω:

—Τί μὲ κοιτάξεις;—μοῦ εἶπε—θάρρη μέρα, πού θὰ τρίβεις καὶ σὺ τὸ κεφάλι σου, νὰ κατεβάσῃ καμμιὰ ιδέα.

Σὲ λίγες βδομάδες τὸν πρόσβαλε νευρασθένεια. Δειπνοῦσαμε, κάποιο βράδυ, στοῦ Καλαποθάκη, ὅταν, ξαφνικά, τὸν εἶδαμε νὰ δυσκολεύεται νὰ καταπιῆ. Τοῦ εἶχε καρφωθῆ στὸ κεφάλι, πῶς κάτι τὸν ἐμπόδιζε στὸ λαιμό. Ὁ Καλαποθάκης ἀνησύχησε:

—Τί συμβαίνει; ρώτησε, στερεώνοντας τὸ μονόκλ.

—Συμβαίνει ὅτι—εἶπε ὁ Κονδυλάκης, μὲ ἄκρα γαλήνη—ὅτι θὰ σᾶς ζητήσω τὴν ἄδεια ν' ἀποχωρήσω ἀπὸ τὸ «Ἐμπρός» καὶ ν' ἀποσυρθῶ στὴν Κρήτη, ν' ἀναπαυθῶ πιά. Πρέπει νὰ μὲ διαδεχθεῖ ὁ Φορτούνιο. Αὐτὸ εἶναι τὸ συμφέρον τῆς ἐφημερίδος.

Καὶ σηκώνοντας τὸ πατήρι του, τὸ τσοῦγκρισε μὲ τὸ δικό μου. Τοῦ ριχτήκαμε. Εἶχε ζωὴ ἀκόμα μπροστὰ του, δὲν ἔπρεπε ν' ἀποστρατευθεῖ. Ἀμετάπειστος. Ἄρχισε νὰ ἐτοιμάζεται γιὰ τὴν Κρήτη. Δόσαμε πρὸς τιμὴν του (ἔκλεινε τὰ τριαντάχρονα τοῦ δημοσιογραφικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ του σταδίου) στὸ «Ἡραῖο» τῆς λεωφόρου Ἀλεξάνδρας ἓνα μεγάλο γεῦμα. Μὲ κάθισε στὰ δεξιά του. Ἦταν συγκινημένος, ἀλλὰ συγκρατημένος. Δὲν ἔδειχνε τίποτα. Τὸν προσφώνησε ὁ Στέφανος Στεφάνου, ἀπὸ χειρόγραφο. Τὰ λόγια δὲν ἦταν πολὺ καλά, τὸ πρόσωπο ἀκατάλληλο κι ὁ τρόπος πού διάβαζε κωμικός. Ὁ Κονδυλάκης ἀγανάκτησε, τὸν ἔκοψε:

—Δὲ μπορεῖς νὰ εἶσαι σοβαρότερος;

Ἦταν ἐξαιρετὴ ἀθηναϊκὴ λιακάδα. Μὲ πῆρε κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα (τὸν Ἡραῖο εἶχε κήπο) γιὰ νὰ μοῦ πει:

—Εἶχα τόσα ὠραῖα πράγματα νὰ γράψω... Ἀλλὰ σπατάλησα τὴ ζωὴ μου στὶς ἐφημερίδες καὶ στὰ χαρτιά... Ἐζῆσα μαγκούφης στοῦ Ζαχαράτου καὶ στὴν Ἀθηναϊκὴ Λέσχῃ... Ἀλλὰ τώρα θὰ κατεβῶ στὸ Ἡράκλειο, θὰ τραβηχτῶ σὲ μιὰ γωνιά καὶ θὰ γράψω γιὰ τὸν ἑαυτό μου ὅσα δὲν ἔγραψα σ' ἄλλῃ μου τῇ ζωῇ...

Λίγες μέρες πρὶν φύγει, ἓνας ἔφηβος τὸν ζήτησε στὰ γραφεῖα—ἓνα παιδί πού τοῦμοιαζε χτυπητὰ στὴ μορφή, πρὸ πάντων στὰ μάτια. Τὸ δέχτηκε μὲ στοργή, τὸ χόμειδε καὶ τὸ φίλησε. Ὅταν ἔφυγε, γύρισε καὶ μοῦ ψιθύρισε:

—Παιδί μου!... Μὰ δὲ μπορῶ νὰ τὸ πάρω μαζί μου... Ἐχει πατέρα...

Κι ἂν δὲ σφάλω, βούρκωσε. Ἴσως αὐτό, ἓνας μεγάλος, κρυφὸς καὶ ἀπαγορευμένος ἔρωτας, μ' ἓνα παιδί, νὰ ἦταν ὁ λόγος ποῦζησε (μαγκούφης) μεταξὺ Ζαχαράτου καὶ Λέσχῃ. Ἦταν ἡ πρώτη κι ἡ τελευταία ἑομολόγησή του. Στὴν Κρήτη γύρισε νοσταλγός, μὲ πρόγραμμα δημιουργίας. Πῆγε στὸ Βιάνο, στὸ χωριὸ πού γεννήθηκε, ἀναπόλησε τὰ νεανικά του χρόνια, ἐγκαταστάθηκε στὸ Ἡράκλειο, γυρεύοντας δύ-

155

ναμη, σάν τόν 'Ανταίο, από τή γῆ του. Τοῦ τήν ἔδωσε ἡ θύμηση τῆς πρώτης ἀγάπης του. Καί αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τὸ θέμα τοῦ τελευταίου ἀξιόλογου βιβλίου του. Μοῦ τῶστειλε ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὸ πῆρα μὲ λαχτάρα, τὸ διάβασα μὲ βαθειὰ συγκίνηση. Καί περίμενα κι ἄλλα... Μὰ ποιός μπόρεσε ποτέ νὰ κάνει συμβόλαιο μὲ τὸ θάνατο; Ἐκοψε μὲ μιὰ ξαφνικὴ σπαθιά τὴ συνέχεια τοῦ καθυστερημένου προγράμματός...

Τί εἶναι ὁ Κονδυλάκης σὰ συγγραφέας; Καί τί ἄφισε σάν ἔργο; Οἱ μεταφράσεις τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι ἄριστες, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν ἔργο. Οὔτε οἱ συμπληρώσεις στὴν Ἱστορία τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων τοῦ Ζαμπέλιου καί τοῦ Κριτοβουλίδου. Αὐτὰ εἶναι δουλειές «λογίου»: Ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης εἶναι ἀφηγητὴς τοῦ «Πατούχα», τῆς «Πρώτης Ἀγάπης» καί μερικῶν διηγημάτων. Ρεαλιστὴς, ποὺ ἀντλεῖ ἄμεσα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καί μάλιστα τὴν τοπικὴ ζωὴ, σάν ἠθογράφος ἀνωτέρου βαθμοῦ, ἀφηγητὴς ρωμαλέος, ποὺ συγκρατεῖ, χωρὶς περίτεχνους μύθους καί τεχνάσματα, παρὰ μὲ τὴν ἀλήθεια τῶν εἰκόνων του, πλάστης τύπων, ποὺ ζοῦν καί κινοῦνται αὐτόνομα καί δύσκολα ξεπέφτουν ἀπὸ τὴ μνήμη—ἓνας γνήσιος Ἕλληνας συγγραφέας, ποὺ στὰ κείμενά του πνέει ὁ ἀγνός καί δυνατὸς ἀέρας τῆς Κρήτης.

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητη-μιὰ σύμπτωση: Ὅτι, ὅπως ὁ Θεοτόκης κι ὁ Χατζόπουλος, οἱ ἀρχιμαστόροι τῆς ρεαλιστικῆς σχολῆς, μᾶς μιᾶνε γιὰ τὸν ἐμποδισμένο φυσικὸν ἔρωτα, στὴν ἑλληνικὴν ὑπαιθρο, ἔτσι κι ὁ Κονδυλάκης τὸ ἴδιο θέμα παίρνει στὴν πιδ δυνατὴ δημιουργία του, τὸν «Πατούχα». Ἀλλὰ μὲ πόσο μεγαλύτερη ζωντάνια, πόση ρώμη καί συνάμα πόση χάρη μᾶς δείχνει ὁ Κονδυλάκης τὸ φυσικὸ καί πρωτόγονο ἐρωτικὸ σφρίγος ἐμποδισμένο καί κυνηγημένο ἀπὸ τίς συμβατικότητες. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Πατούχα» μοιάζει πιὸ τολμηρὸς καί πιὸ σύγχρονος σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπὸ τὸ Χατζόπουλο καί τὸ Θεοτόκη στὰ σχετικὰ διηγήματά τους. Ἐπὶ πλέον ὁ Κονδυλάκης δὲ φαίνεται πουθενὰ πεδουκλωμένος ἀπὸ θεωρίες καί μάλιστα ξένες.

Ὅσο γιὰ τὴν «Ἀγάπη στὸ χωριό», ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγνή της εἰδυλλιακὴ χάρη, ἔχει καί τὸ προσὸν τῆς ἀποφασιστικῆς στροφῆς τοῦ Κονδυλάκη στὸ δημοτικισμό. Στὸ κύκνειο ἄσμα του μιᾶ τὴ γλώσσα τῆς ἀλήθειας.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Καθηγητού του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΙΝΑ ΤΟΥ ἸΩΑΝ. Δ. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

Δι' ἐμὲ ὁ Κονδυλάκης δὲν παρουσιάζεται ὡς ὁ χρονογράφος τοῦ «Ἐμπρός», ὅπως εἶ.αι γνωστότερος εἰς τὸ Πανελλήνιον ὡς «Διαβάτης». Ἦδη τὸν ἀπεκάλυφα ἐνωρίτιστα ἀναποκρίτην μιᾶς τῶν πρώτων κρητικῶν ἐφημερίδων τῷ 1881, ἐνῶ ἦτον ἀκόμη ὑπογραμματεὺς εἰρηνοδικεῖου. Δι' ἐμὲ ὁ Κονδυλάκης εἶναι ὁ κρῆς πατριώτης, ὁ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ Τούρκου, τοῦ ὁπείου ἐν τούτῳ εἰγευθὴ τὸν ἄρτον, ὃ ζήσας τὰς ἡμέρας τῶν κυρωτέρων ἱστορικῶν γεγονότων τῆς νήσου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὰ ἔτη τῆς ἡμιαυτονομίας ἐκείνης τῆς μετὰ τὴν Σύμβασιν τῆς Χαλέπας (1878). Ὁ Κονδυλάκης εἶναι δι' ἐμὲ ὁ κρῆς πατριώτης, τοῦ ὁποίου ὁ κληρὸς ἔλαχε ἐπὶ τὴν δημοσιογραφίαν. Δημοσιογράφος ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴν δι' αὐτὸν ὑπηρεσίαν εἰς δημοσίας δικαστικὰς καὶ ἐκπαιδευτικὰς θέσεις, ἀναγκαστικὴν διὰ τὴν μαστιζούσαν τὸν νέον πενίαν, ἀγωνιστὴς κατὰ τοῦ τούρκου καὶ κατὰ τῶν συμμεριζόμενων τὴν διοικήσιν τευ συνιηρητικῶν ἐν Κρήτῃ, ἀναγκάζεται νὰ μεταφέρῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος—καὶ τὸν ἀτομικὸν του φυσικῶν ἐπὶ τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὰς Ἀθήνας ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθεροτυπίας καὶ τῶν ἄλλων κοινβουλεωτικῶν προνομίων τοῦ κρητικῆς λαοῦ. Μὲ χρι τοῦ 1898, ὅτε αἱ Δυνάμεις ἐπιτρέπου εἰς τὴν ἐπὶ τριετίαν ταραχθεῖσαν δι' ἐπαναστάσεων, σφαγῶν καὶ ἐρημώσεων Κρήτην ν' αὐτοδιοικήθῃ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὴν ἐλευθερίαν Ἑλλάδα, διὰ τὸν Κονδυλάκην τῶν Ἀθηνῶν τὸ πᾶν ἦτο ἡ δλοαχερὴς ἀποτίναξις τοῦ ζυγοῦ δι' ἐπαναστάσεως δι' αὐτὸ καὶ τῷ 1897 κατέρχεται εἰς Κρήτην, ὅπως ἄλλωστε ἐπραττον ὅλοι οἱ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐγκατεστημέναι συμπατριῶται του. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1898 μέχρι τοῦ 1912, τῶν βαλκανικῶν δηλαδὴ πολέμων, ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου τῶν ὁποίων ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν δυνατότητα νὰ λύσῃ διὰ τῆς σπάθης τὸ κρητικὸν ζήτημα χωρὶς νὰ δυνηθῇ ἡ Ὄθωμ. Αὐτοκρατορία νὰ ἐπέμβῃ ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ, ἡ πραγμάτωσις τῆς ἐνώσεως εἶπε δι' εἰρηνικῆς εὐρωπαϊκῆς πράξεως, εἶπε τὸ καὶ τὸ πιθανότερον, διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐλευθερο βασιλείου. Δι' αὐτὸ πάντοτε ὁ Κονδυλάκης ἐσατίρισε καὶ ἐκτύπησε τοὺς ἐν Ἀθήναις μὴ μεριμνῶντας περὶ τῆς ἀνυψώσεως τῶν πολεμικῶν ἱκανοτήτων τοῦ Κράτους.

Δι' ἀνθρώπων ἀκμαίων σχετικῶς ἀκόμη μετὰ τὸ πέρασ τῶν βαλκανικῶν πολέμων, μολὶς ὑπερβάντα τὸ πενηθοκοστὸν, θ' ἀνέμενε τις ὅτι τὴν τρίτην περιόδον θ' ἀφίερωνεν εἰς ἔργα προό-

δοῦ καὶ εἰρήνης. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Κονδυλάκης ἐσεχεδίασε δρᾶσιν τριούτου εἴδους, συγγραφήν μυθιστορήματος με' ἀλεξανδρειανῆν—ἐξωκρητικὴν—ὑπόθεσιν κλπ. ἀλλ' ἡ κράσις του δὲν τὸν ἐβοήθησε ν' ἀντιπαθῇ εἰς ὅ,τι εἶχεν ὑποσκάψει τὴν ὑγείαν του ἐπὶ τόσα ἐτη: ἀτακτὸν ζωὴν νυκτοβίου δημοσιογράφου.

Ὅπως δὴποτε γεγονὸς εἶναι ὅτι κατὰ μὲν τὴν πρώτην περιόδον τῆς ἐν Κρήτῃ παραμονῆς τευ ὁ Κονδυλάκης εἶναι μόνον μαχητὴς δημοσιογράφος, ὅπως κατὰ τὴν μεταξὺ 1889—1893 ἀφηγητὴς ἡρωικῶν ἐπεισοδίων τῆς Κρητικῆς ζωῆς, συμβάντων τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων, ἀναμνησέων τευ κυδωνιακῶν ἢ ἀφηγήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν μεταγαιανισαυρικὴν ἐν Κρήτῃ (1812—1866) ἐπεχῆν. Μετὰ τὴν αὐτονομίαν τέλος τῆς Κρητικῆς μέχρι τῆς πραγματικῆς τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφηγητὴς τῶν ἐντυπώσεων τῶν νεανικῶν του χρόνων («Ὅταν ἤμουν δάσκαλος), ψυχολόγος τῆς ζωῆς τοῦ ἀγνοῦ κρητικῶν τύπου τοῦ ὀρεσειβίου βασκοῦ, ὁ ὁποῖος κάποτε θὰ χρειασθῇ νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ἐπαρχικῆς παλιγγῆς (Ὁ Πατούχας) καὶ κρητῆς καθ' ἡμέραν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ὁ Κονδυλάκης ἐγεννήθη ἐν Βιάννῳ τῷ 1861. Εἶναι δ' ἡ Βιάννος κωμόπολις πρωτεύουσα τῆς ὁμωνύμου ἀνατολικῆς τῆς Κρητικῆς ἐπαρχίας Ριζοῦ ὅπου ὑπῆρχε τὸ Ριζόκαστρον, τὸ καθ' Ἐνετοῦς Belvedere. Κατὰ στατιστικὴν ἐπίσημον συνταχθεῖσαν ἐπὶ δεδομένων ἀπογραφῆς τοῦ 1881, εἶχεν ἡ Βιάννος 1560 κατοίκους: ἐκ τούτων κατώκουν ἐν τῇ Ἐνῶ Βιάννῳ οἱ 1253 ἐξ ὧν οἱ 620 ἦσαν τούρκοι, ἐν δὲ τῷ Κάτω 307, ἐξ ὧν πάλι 168 ἦσαν χριστιανοί: Σήμερον (1928) οἱ δύο συνοικισμοὶ ἀριθμοῦν 1435 κατοίκους, ἀλλὰ πάντας Ἕλληνας: παλαιότερον ὅμως, καὶ διὰ τὴν μεγάλην ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, οἱ τούρκοι κατὰ πολὺ ὑπερέτερον τοὺς χριστιανούς.

Ὅλιγα ἔτη πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Κονδυλάκη ὁ Σουλτάνος εἶχεν ἀναγκασθῆ ἐκ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου νὰ ἐκδώσῃ τὸ «Χάττι Χουμουγιούν» (1855), αὐτοκρατορικὸν ὄρισμόν, δι' οὗ παρεῖχοντο προνόμια αὐτοδιοικήσεως εἰς τοὺς ραγιάδες καὶ διὰ τὸ τῆς ἀνεξίθρησκείας. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προνομίων τούτων ἐγένετο ἐν Κρήτῃ μετὰ τὸ ἀνάμικτον ἀλλ' εὐρὺ ἄλλημα τοῦ 1858, ὅτε ἐκτὸς τῆς ἀνεξίθρησκείας ἐπετράπη ἢ τε κατοχὴ ὀπλων κατ' οἶκον, ἢ ἐκλογὴ ἀντιπροσώπων κατ' ἐπαρχίας παρὰ τοῖς διοικητικῶς συμβουλοῖσι τῆς Νήσου, ἢ ἐλάττωσις τῶν

φόρων και ἡ σύστασις δημογεροντιῶν ἐν ἐκάστῳ τμήματι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ οἰκείου ἀρχιερέως πρὸς προαγωγήν τῆς παιδείας. Καρτερὰ ἔτη ταραχῶν, καθ' ἃ οἱ κάτοικοι, μάλιστα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἠγωνίσθησαν ὑπὲρ τῆς διαθέσεως τοῦ ἡμίσεος τῶν πρὶν ὑπὸ τῶν καταχρέων ἀρχιερέων ἀναλισκομένων μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων διὰ τὴν στοιχειώδη κυρίως παιδείαν, διεδέχθησαν τὰ γεγονότα τῆς μεγάλης κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866—69 καθ' ἣν ἠρημώθη ἡ νῆσος, καὶ αὐτὴ φυσικὰ ἡ Βιάννος. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Κονδυλάκη εἶχε δώσει κατὰ τὸν Ἱερόν Ἀγῶνα τὸν ὀπλαρχηγόν Γεώργιον Κονδυλῆν· καὶ ὁ πατήρ καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ Κονδυλάκη ἐπολέμησαν τώρα καὶ ὁ μικρὸς εὐρέθη ἐκ τῆς Δυτικῆς Κρήτης εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Πειραιῶς, κατόπιν μεγάλου κινδύνου, ὅπως ἀποσώπηται. Τὴν τρομερὴν περιπέτειαν διηγήθη εἰς τὸ διηγήμα του «Ἀναμνήσεις Γυναικοπαίδου». Εἰς ἡλικίαν πέντε ἐτῶν εὐρέθη περιπλανώμενος ἐκθαμβος εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Πειραιῶς, καὶ δὲν ἐλησμόνησε τὴν χαρὰν ποῦ τοῦ ἔκαμε ἕνας καλὸς ἄνθρωπος, μανᾶβης εἰς τὴν προκυμαίαν, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξάρισε ἕνα κανάτι ἀγνιήτικο!

Εἰς τὸν Πειραιᾶ ἔμειναν ἐπ' ὀλίγον, ἀγνωστοὶ δ' ἂν ἐκεῖ διήλθον τὰ ἔτη τῆς προσφυγίας. Ἄλλ' ἀρχομένου τοῦ 1869 ἡ ἐπανάστασις εἶχε σβῆσει καὶ οἱ Κρήτες ἐκαλοῦντο νὰ ἐπανεικοδομηθῶσιν, ἐμπειρώτεροι τώρα, τὰς καείσας οἰκίας των καὶ τὰ ναυαγήσαντα σχέδια τῆς ἐνώσεως. Παρὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἡ ἐπανάστασις, ὅπως ὄλοι αἱ μέχρι τότε, εἶχε προωθήσει τὸ κρητικὸν ζήτημα πρὸς τὴν αὐτονομίαν: Ὁ ὀργανικὸς νόμος τοῦ 1867, τὸν ὁποῖον ἐκόμισεν ἐκεῖνον τὸ φθινόπωρον ὁ μέγας βεζύρης Ἀαλῆς διὰ νὰ ἐφαρμοσθῆ ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ἔτιτος (1868), προητοίμαζε τὴν Σύμβασιν τῆς Χαλέπας (1878) τῆς ὁποίας ἦτο ἀσφαλὴς προβαθμῖς.

Εἰς τὴν Βιάννον τώρα ὁ Κονδυλάκης ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Τὰς ἐτυπώσεις τῆς παιδικῆς του αὐτῆς ἡλικίας, παιδικῆς καὶ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς μεγαλονήσου, ἐξέθηκεν εἰς τὸ διήγημα «Ὁ Νεωτεριστής». Τὸν φραγκοφορεμένον διδάσκαλον Ἡρακλῆν, διεδέχθη ὁ Ράλιος, διδάσκων τὰ κολυβογράμματα ἀπὸ τὴν φυλλάδα. Τοῦτον δὲ πάλιν ἀρχιμανδριτῆς σπουδασῶς ἐν Χάλκῃ, ὁ Νικόδημος, ὁ Κατσαράκης, ἐπίσκοπος κατόπιν (1887—1900) Ἀρκαδίας (εἰς ἣν ἐπισκοπήν ὑπῆγετο ἡ Βιάννος). Ὁ Νικόδημος εἰσήγαγε τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθωδον καὶ τὴν κανονικὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἄλλὰ μετὰ διετίαν προσελήφθη εἰς Ἀρχάνες Ἡρακλείου, ἀφοῦ εἶχεν ἰδρύσει καὶ ἑλληνικὸν σχολεῖον ἐν Βιάννῳ. Τὸν διεδέχθη ὁ Καπετανάκης, τοῦ ὁποῖου τὴν μάθησιν ἀνεπλήρου θερμοῦ καὶ ἐμπράγματος πατριωτισμῶς· τοῦτο πιστοῦται ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν κατ' αὐτὸν ἐν τῷ ρηθέντι διηγήματι: ἀπέθανε φθισικὸς ἐκ τῶν κακουχιῶν τῆς ἐξορίας του εἰς Τρίπολιν τῆς Ἀφρικῆς, ἀφοῦ ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας ἐνεργείαις τῶν κρητῶν βουλευτῶν ἐπὶ Φωτιάδου (1879—1885).

Ἀφοῦ ἔμαθε τὰ γράμματα τοῦ Ἑλληνικοῦ σχο-

λείου εἰς Βιάννον, ὁ Κονδυλάκης ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς εὐγενείας του εἰς Ἡράκλειον, ὅπου καὶ ἤκουσε τὰς πρώτας γυμνασιακά μαθήματα. Ἄλλ' ἡ πενία, φαίνεται, τοὶ ἠνάγκασε ἐνωρίτερα νὰ τραπῆ πρὸς τὴν ὑπαλληλίαν, ἀναβάλλων δι' εὐθετώτερον χρόνον τὰς σπουδὰς.

Ὁ Κονδυλάκης ἦλθεν εἰς Χανιά ἀρχομένου τοῦ 1879. Ἀπὸ 1ης Μαρτ. τοῦ ἔτους ἐκείνου ὑπηρετεῖ ὡς βοηθὸς γραμματέως τοῦ Ἐφετείου Χανίων, εἰς τὴν θέσιν δὲ ταύτην παραμένει μέχρι τῆς 15ης Ὀκτωβρίου. Εἶτα διορίζεται γραμματεὺς τοῦ εἰρηνοδικοῦ τῆς πρωτεύουσας.

Ἀπὸ ἕνα συμβολαιογράφου τῆς ἐποχῆς ἐπιζήσαντα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, τῶν ὁποίων τὴν γενεὰν ἐπληροφόρησε πολλὰ εἰς ἐπιτυχῶς καὶ παραστατικώτατα τὸν γηραιὸν τουρκομαθῆ δημοσιογράφου Κωστήν Γ. Φουρναράκη ἔχομεν μίαν περιγραφὴν τοῦ Κονδυλάκη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. «Εἰς ἡλικίαν δέκα ἐννέα ἐτῶν περίπου, προσκληθεὶς εἰς τὰ Χανιά ὑπὸ τοῦ θεοῦ του Χρήστου Κονδυλάκη κατέλαβε τὴν θέσιν γραφέως ἐν τῷ Ἐφετεῖῳ. Ἐφερε τότε κρητικὴν ἐνδυμασίαν· ἕνα φεσάκι τουρκικόν, βράκα πολυπτυχῶν καὶ μακράν, ζώνην ἐρυθράν, ὑπερᾶμισο χροματιστὸ καὶ παπούτσια καὶ ὄχι στιβάνια. Ἐκτοσε τὸν ἐβλεπα νὰ περνεῖ τακτικὰ ἐξωθεν τοῦ γραφείου μου τὸ ὅποιον διετήρουν πλησίον τοῦ Στραγίου, ὅπου σήμερον ἡ Μεραρχία. Μοῦ ἔκαμε ἐντύπωσιν ἡ περιβολὴ του ἡ ὁποία ὠμοίαζε μὲ ἡρακλειώτικην τουρκικὴν καὶ τοῦτο μὲ ἠπάτησε διὰ νὰ τὸν ἐκλάβω ὡς μουσουλμᾶνον. Ἐξηκολούθουν δὲ νὰ ἔχω τὴν ἰδέαν ταύτην μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν προσκληθεὶς εἰς τὸ Ἐφετεῖον, ὅπως βοηθήσω τὸν ἀρμόδιον τουρκοὺν γραμματεῖα νὰ μεταφράσῃ περὶ σπουδαίων προτάσεις εἰς μίαν σπουδαίαν κατ' ἔφεσιν δίκην, συνηντήθημεν μετ' αὐτοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον συνήψαμεν ἰδιαιτέρας φιλικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας διετηρήσαμεν καὶ ἐδῶ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας... Ὁ Κονδυλάκης ἀπὸ τότε ἔδειξε πολὺ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του μεταφράσας δι' ἐμοῦ μίαν ἱστορίαν τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν εἶχε συγγράψῃ τουριστῆ εἰς τουρκοκρῆς. Ἡμέραν τινὰ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι βρακοφορεῦντες ὑπάλληλοι ἐφόρεσαν εὐρωπαϊκά κατ' ἀνωτέραν διαταγή...».

Ἀπὸ τῆς 20ῆς Ὀκτωβρ. 1879 μέχρι τῆς 23ης Ἰουλίου τοῦ ἐπομένου, ὁ Κονδυλάκης δὲν φέρεται ὑπηρετῶν ὡς δικαστικὸς ὑπάλληλος. Πιθανῶς νὰ ἐφοίτησεν εἰς μίαν ἀκόμη γυμνασιακὴν τάξιν. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1880 εὐρίσκειται γραμματεὺς τοῦ Εἰρηνοδικείου Μεραμπελλου, ἀπὸ δὲ τῆς 17 Φεβρουαρίου 1881 μετατίθεται εἰς Σητεῖαν. Ἐκεῖθεν ἀντεπιστέλλει τῇ ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου Ψαρουδάκη ἐδιδωμένη ἐν Χανίοις «Ἀληθεία». Ἐκ τῶν πέντε ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσα φαίνεται, ὅτι ἡ πρώτη του ἐπαφὴ μὲ τὴν δημοσιογραφίαν ἦτο αὕτη: ἀνταπεκρίθη ἐγγράφων συνδρομητῆς, πληροφορῶν τὰ νέα τῆς ἀπομάκρου ἐπαρχίας καὶ δὴ τὰ ἐκλογικὰ, περιγράφων τὸν νεοπαγῆ συνεικισμὸν Λι-

μένος Σητείας και τὰς ἐν αὐτῷ κοσμικὰς συγκεντρώσεις, πάντοτε δὲ θερμὸς πατριώτης. «Καὶ ἐνταῦθα συνέστη θεατρικὸς θίασος» γράφει τῇ 2^ῃ Φεβρουαρίου 1882 «σκοπῶν ἵνα διὰ τοῦ εἰσοδήματος τῶν ὑπ' αὐτοῦ δοθησομένων παραστάσεων θεραπεύῃ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ σχολῇ φοιτῶντων ἀπόρων παιδῶν καὶ ἔρχεται ἀρωγὸς εἰς τοὺς πένητας. Οἱ εὐπαίδευτοι καὶ φιλόμουσοι νέοι Herman Manase τηλεγραφητῆς, I. Σκοῦφος, I. Κονδυλάκης, Εὐστράτιος καὶ Εὐάγγελος Βουρδουμπάκης, Ἐμμανουὴλ Καλογερίδης, Στέφανος Ζενόκης καὶ Γεώργιος Ψαρουδάκης, πάνυ φιλότιμος προσνήχθησαν αὐθρομήτως ὅπως συγκροτήσωσι τὸν θίασον τοῦτον. Ἡ πρώτη παράστασις καθ' ἣν ἐδιδάχθησαν αἱ κωμῶδιαι «Πεινασμένος Ποιητῆς» καὶ «Χαρτοπαίκτης», ἐδόθη τὴν 29 Ἰανουαρίου. Ἡ ἐπιτυχία ἐπετεύχθη πλήρως τὸ δὲ συρρεῖσαν πλῆθος τῶν θεατῶν ἐξεδήλωσε τὴν εὐαρέσκειάν του δι' ἐπαυελημένον ραγδαίων χειροκροτημάτων καὶ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν. Τὴν ἑσπέραν τῆς ἑξῆς ἱσταμένου διδαχθῆσεν αἱ κωμῶδιαι «Ἄφρων Πατήρ» καὶ ἡ «Τίγρις τῆς Βεγγάλης» ἢ «Τὰ δύο Μπασιούνια...». Εἰς τὴν Σητείαν ἔμεινε μέχρι τῆς 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1882. Θὰ εἶχεν ἐξοικονομήσει φαινεταί, τὰς διὰ τὰ τελευταία σχολικὰ ἔτη ἀναγκαίας δαπάνας. Τὸ ἔτος αὐτὸ (1882-83) καὶ τὸ ἐπόμενον (1883-84) ἐφοίτησεν εἰς τὸ Βαρβάκειον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ ἐντυπώσεις του ὑπεγράμμισεν εἰς τὸ διηγήματά του «Ὁ Καλικάντζαρος». «Ἐκάθητο» λέγει περὶ κυπρίου συμμαθητοῦ του «εἰς τὸ τελευταῖον θρανίον τῆς τάξεως μεταξύ δύο ἄλλων ὑπερβάντων, ὡς αὐτός, τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν, μυστακοφόρων καὶ σοβαρῶν. Οἱ τρεῖς οὗτοι εἶχον ἐπουμασθῆ ὑπὸ τῆς τάξεως patres conscripti, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ τοὺς ὀνομάσῃ οὕτω κατὰ πρόσωπον, διότι ἐπεβάλλοντο διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς ἡλικίας καὶ τῆς σοβαρότητός των». Ἐκ τῶν τριῶν ὁ εἰς τὴν βεβαίως ὁ Κονδυλάκης, ἄγων τότε τὸ 23ον τῆς ἡλικίας του.

Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις παραμονὴν του εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς οὕτω εἰς τὸν «Ραμπανῶν» τοῦ Τριανταφυλλοῦ ἐδημοσίευσεν δύο εὐθυμογραφήματα ὑπὸ τοὺς τίτλους «Ἡ Συνάντησις Χριστοῦ καὶ Διαβόλου» καὶ τὸ «μυστικὸν τῆς Τοικυπέπτης». Εἰς δὲ τὴν Φιλολογικὴν «Ἐστίαν» τοῦ 1884 ἐδημοσίεуетο διηγήματά του, ὅπερ εἶχε βραβεύθῃ. Τὸ πρῶτον ψευδώνυμον τοῦ Κονδυλάκη ὑπὸ τὸ ὅποιον ἐργάσθη εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ Κορομηλᾶ καὶ τὰ σατιρικά φύλλα ἦτο «Κονδυλοφόρος». Τοῦτο ὑποκατέστησε δι' ἄλλον, ὡς «Βαρδῆς Γύπαρης» γράφον εἰς τὴν «Ἐστίαν» (1895-1998), καὶ, ὅπως εἶναι γνωστότερος, «Διαβάτης» εἰς τὸ «Ἐμπρός».

Διὰ νὰ προστεθῇ εἰς ἀκόμῃ εἰς τοὺς λογοτέχνους ἀποτυχημένους φοιτητῆς (πλησίον τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Βλαχογιάννη, τοῦ Ξενοπούλου καὶ τῶσων ἄλλων) ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης ἐνεγράφη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου. Πλὴν, μὴ ἔ-

χων τὴν σχολαστικὴν ὄρεξιν τοῦ μέλλοντος διδασκάλου ἰαὶ ἐπάρκεια πόρων, ἐπανήλθεν εἰς τὰ Χανιά, προφανῶς παρὰ τὴν θέλῃ του. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐργασθῆ. Καὶ ἀφοῦ δὲν ἦδύνατο νὰ εὐδὶς ἰμῆση οὔτε εἰς τὸ πρᾶξιρον τότε τοῦ δικολάβου ἐπάγγελμα, ἀνίκανος νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς κατηγορουμένους, τῶν ὁποίων τὰς ὑποθέσεις τῶ παρέπεμπεν φίλοι ἐκ τῶν νεαρῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐπσχῆς ἐφ' ὅσον δὲν ἦδύνατο ν' ἀγορεύσῃ ὑπὲρ τοῦ ψεύδους, τὸ οὐσιώτερον ἦτο νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν ὑπηρετοῦν ὡς ἑλληνοδιδάσκαλοι ἄνδρες ἀναδειχθέντες ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας εἰς ἀνωτάτους δικαστικούς λειτουργοὺς καὶ διαφοροτρόπως ἐν τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Τί τὸ παράδοξον ὁ φοιτητῆς τῆς φιλολογίας Κονδυλάκης νὰ γίνῃ ἑλληνιδιδάσκαλος;

Δὲν σώζονται τ' ἀρχεῖα τῆς Τμηματικῆς Ἐφορείας Κυδωνίας, διὰ τὰ μάθωμεν ἐξ αὐτῶν τὰ κατὰ τὸν συγγραφέα ὡς διδασκαλον. Ἀλλ' εἶναι ἐκ παραδόσεως γνωστόν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν Σχολεῖον εἰς τὸ ὅποιον ὑπηρετήσεν ὡς σχολάρχης ἦτε εἰς τὸ Μῶδι Κυδωνίας, ὁ δὲ διδασκαλος Στ. Μανωλαράκης μετὰ τοῦ ἐκ τῶν Λάκκων ἐπίσης Νικ. Τζετζολάκη μ' ἐβεβαίωσαν, ὅτι ἐμαθήτευσαν εἰς τὴν α' τάξιν τοῦ σχολείου τῷ 1885-6, καὶ ἐνθυμοῦνται γατὰ τὸ σχ. ἔτος ἴκεινον τὸν Κονδυλάκην διευθύνοντα ἑλληνοδιδάσκαλον. Ἄλλως τε πολλὰ ἱστορικὰ ἀφηγήματα ὑπέκινται εἰς Μῶδι ὅπως «Ὁ Γενῆ Μανώλης», «Πῶς ἐρωμίεμε τὸ χωριό», καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν περιστατικὰ τοῦ ἴδιου του βίου, ὅπως τὸ πρῶτον, εἴτε εἰς διηγήσεις συμβάντων παλαιότερων, τὰς ὁποίας ἤκουεν ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος νὰ διηγούνται εἰ γέροντες μωδιανοί. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκία ἢ χρησιμεύσασα ὡς ἑλληνικὸν σχολεῖον σώζεται. Οὐδεμίαν δ' ἀφίνει ἀμφιβολίαν ἡ ἀναγνώσις τοῦ πνευματώδους διηγήματος τοῦ «Ὅταν ἦμουν δάσκαλος», ἀναφερομένου εἰς τὰς ἐξωσχολικὰς κυρίως ἀσχολίας τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου, μανιώδως κληροῦν καὶ ἐχθρονομοῦν τὸν σχολαστικισμόν τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν ἀριθμῶν. Δὲν γνωρίζω ἀν τὸ τέλος τοῦ διηγήματος ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ πράγματι συμβάντα εἰς τὸ εἰρηνικὸν Μῶδι ἀρχομένου τοῦ θέρους τοῦ 1886. Ἡ λύσις τῆς αὐτοκτονίας τοῦ συναδέλφου τοῦ Κονδυλάκη, ζηλοτύπως ἀποβλέποντος πρὸς τὴν νεαρὰν χωριαιοπούλιν ἢ ὁποία, ἀφήκε τὰ κάτω μέρη διὰ τὸν δρεινὸν Πρασέν, λύσις πού τ ὅ σ ο ν κ α τ ε λ ρ ῖ θ η, ὡς ζημιούσα τὸ διηγήμα, ἀπὸ τοὺς κριτικούς, καὶ πιθανὴ καὶ ἐπιτυχῆς εἶναι. Πάντως ἡ ζωὴ τοῦ ρεαλιστοῦ Κονδυλάκη καὶ ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν καταπιέζοντα τὸν ἐρωτισμόν του συναδέλφον πέλθει περὶ τῆς ἐλικρινείας, τοῦλάχιστον κατὰ βάσιν, τοῦ διηγήματος, ἀφηγήματος κατὰ ταῦτα πλέον.

Φύσις οἷα ὁ Κονδυλάκης, φίλος τοῦ κληροῦν καὶ τῆς καλοζωίας ὅσον ἐχθρὸς τῆς ἀδρανοῦς διδασκαλικῆς ζωῆς, δὲν ἦδύνατο νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου καὶ δευτέρου ἔτος. Παρητήθη λοιπὸν ὁ Κονδυλάκης τῆς θέσεως τοῦ σχολάρχου καὶ ἐτρέπη πρὸς τὴν

δημοσιογραφίαν. Τὴν ζωὴν τῶν χρόνων αὐτῶν περιγράφων εἰς τὸν Ἐπικήδειον, λέγει περὶ αὐτοῦ. «Εἶμεθα τότε μιά εὐθυμῆ συντροφιά νέων εἰς τὰ Χανιά, πού εἶχανε κοινὴν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἰππασίαν. Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ἕνας τούρκος, ὁ Τζανερίκος, εἶδεν ἄλογα μὲ νοίκι. Ἐπαίρναμε ἀπὸ ἕνα καὶ τραβούσαμε στὰ περίχωρα. Τὶ ὑπέφεραν ἐκεῖνα τὰ ἄλογα ἀπὸ τὴν νεανικὴν μας τρέλλα δὲν περιγράφεται. Ἐτρέχαμε οὐδὲν δαιμονισμένοι καὶ τ' ἀναγκάζαμε νὰ ὑπερηδοῦν κάθε ἐμπόδιο πού συναντούσαμε, εἴτε τοῖχος ἦτο, εἴτε χαντάκι. Μάλιστα ἄμα μεθούσαμε, δὲν εἶχαμε πιά κανένα οἶκτο δι' αὐτὰ τὰ ζῶα. Τὰ σπιρούνια ἐχώνοντο βαθεῖα στὰ πλευρά των καὶ οἱ βίτρες αὐλάκωναν τὸ δέρμα των. Καὶ ἐμεθούσαμε τακτικὰ εἰς τὶς ἐκδρομὲς ἐκεῖνες. Σὲ κάθε χωριὸ πού περνούσαμε βρίσκαμε ταβέρνες ἢ φίλους πού μᾶς ἐπαίρναν στὰ σπίτια των, καὶ τὸ βράδι-βράδι ὅταν ἐφθάναμε εἰς τὴ Σούδα εἶμεθα ρούσοι μεθυσμένοι. Καὶ καμμιὰ φορά, ὅπως ἦταν ἀφρισμένα τ' ἄλογα, τ' ἀναγκάζαμε νὰ προχωρήσουν στὴ θάλασσα κι' ἐκάναμε τὰ λουτρά των Κενταύρων, ὅπως ἔλεγαμε τὸ ἐπιππον ἐκεῖνο κολύμπημα. Ἐπειτα μουσκεμένοι, καθὼς εἶμεθα, ἐγυρίζαμε στὰ Χανιά καὶ παραδίδαμε στὸ Καλέ-καπσί ξηθεωμένα τ' ἄλογα.

Καὶ εἰς ποίας μὲν καὶ πόσας ἐφημερίδας συνηγάσθη ὁ Κονδυλάκης δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἐφ' ὅσον πλήρης σειρὰ τῶν κρητικῶν ἐφημερίδων τοῦ 1878-96 δὲν ἐσώθη που, ἐκ τῶν δ' ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ ὀλίγα ἐξάγονται. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι ἐξέδωκεν ἐν Ἡρακλείῳ τὴν Νέαν Ἐβδομάδα, μετὰ τοῦ λογίου ἐκδότου-τυπογράφου τοῦ Ἐρωτοκρίτου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, πατρὸς τῆς Γαλατείας Καζαντζόκη, τῆς Ἑλλῆς Δασκαλάκη καὶ τοῦ ποιητοῦ Λευτέρη Ἀλεξίου, τὸν χρόνον ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Ἐκ τῶν ὀλίγων φύλλων τῆς ἐφημερίδος τὰ ὁποῖα ἔχομεν ὑπ' ὄψει, μανθάνομεν ὅτι ὁ Κονδυλάκης συνέτασσε τὴν ἐν Χανίοις ἐκδοθεῖσαν «Ἀμυνα» κατὰ Μάρτιον τοῦ 1888. Διευθυντὴς καὶ ὑπεύθυνος ὅμως τῆς ἐφημερίδος ταύτης φέρεται ὁ Γ. Χ. Γυπιάκης,

τοῦ δὲ συγγραφέως τοῦ Πατούχα οὐδαμῶς ἀναφέρεται τὸ ὄνομα.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ βιογραφήσωμεν περαιτέρω τὸν Ἰωάννην Κονδυλάκην, κρίνοντας ὅτι τῆς τοιαύτης ἐργασίας δεῖν νὰ προηγηθῇ ἡ δημοσίευσίς τῆς βιβλιογραφίας τοῦ δοκίμου χρονογράφου. Περιορίσθημεν εἰς σημεία τινὰ τῆς ἐν Κρήνῃ ζωῆς του ὅπωςδὴποτε σκοτεινά, σχετιζόμενα δ' ἁμεσώτερον μὲ τὴν κρητικὴν ἱστορίαν καὶ μάλιστα μὲ τὴν διαμονὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐν Χανίοις.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Πατούχα ἐπανῆλθεν εἰς Κρήτην τὸ 1896 ἐπὶ τοῦ φιλέλληνοσ ἐκεῖνον καὶ ἀξίου τῆς Κρήτης ἀλβανοῦ Γεωργίου Βερόβιτις πασσᾶ, τὴν μετὰ τοῦ ὁποῦ συνέντευξιν περιεγράψαμεν εἰς τὸν Ἀντάρτην του. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δισμεῖν ἐν Χανίοις καὶ νὰ συγγράψῃ ἐδῶ τὴν νέαν ὁδὸν διανοίγουσαν, «Πρώτην Ἀγάπην» του. Διὰ τὴν λιτότητά του ἀξίζει νὰ μεταφέρωμεν ἐδῶ τὸ ὀλιγόστιχον εὐχαριστήριον τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσσε σχετικῶς. Εἶναι τὸ τελευταῖον τοῦ δημοσίουμα εἰς ἐφημερίδα τῆς κρητικῆς πρωτεύουσῆς.

Εὐχαριστήριον

Εὐχαριστῶ τὴν Κοινωνίαν τῶν Χανίων διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ βιβλίου μου εἰς αὐτὴν, θεωρῶ καθῆκον νὰ συγχαρῶ καὶ τὸ τυπογραφεῖον τῆς «Νέας Ἐρεύνης» διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ἐκτύπωσιν. Ἡ ἐργασία ἦν εἶδος τιμᾶ καὶ τὸν διευθύνοντα τὸ τυπογραφεῖον κ. Μπορτολῆν καὶ τοὺς ἐργάτας τοῦ τυπογραφείου.

Ἰ. Κονδυλάκης

(Νέα Ἐρευνα 29 Ἰανουαρίου 1920 ἰΖ' ἀρ. 125) (2147).

Τὴν 26ην Ἰουλίου 1920 ἡ ἴδια ἐφημερίς ἐνειρολόγει τὸν συγγραφέα, ἀπεθανόντα τὴν προτεραίαν ἐν τῷ Δημοτικῷ Νοσοκομείῳ Ἡρακλείου. Ὁ Κονδυλάκης ἠτύχησε νὰ ἰοιμηθῇ εἰς τὴν πατρίδα, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν.

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΙΑΝΗ

Ο ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

(Διάλεξη στον «Παρνασσό»)

Ὁ Ἴππολύτος Ταῖν, ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ αἰσθητικός, γράφων πρὸ πολλῶν δεκαετηρίδων πρὸς τὸν μεταφραστὴν ἑνὸς ἔργου του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν—τὸν Ἀχιλλέα Ἀγαθόνικον—ἤρώτα: Διατί οἱ νέοι Ἕλληνες πεζογράφοι καὶ ποιηταὶ δὲν ἔχουν ὑπ' ὄψει των γράφοντες τὸ παράδειγμα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων πεζογράφων; Διατί δηλαδὴ δὲν ἐκφράζουν τὰ διανοήματά των μὲ τὴν ἀκρίβειαν, τὴν ἐνάργειαν, τὴν ἀπλότητα, τὴν λιτότητα, τὴν ἑλλειψιν κόμπου τῶν ἀρχαίων; Διατί δὲν κάνουνουν ὅ,τι ἔκαμε ὁ Ἰάκωβος Λεοπάρδης εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ Παῦλος—Λουδοβίκος Κουριεῖ εἰς τὴν Γαλλίαν;

Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ Ἴππολύτου Ταῖν, τοὺς ὁποίους ἐνεθυμήθην, ἔδω καὶ εἰκόσι χρόνια γράφων περὶ τοῦ Κονδυλάκη εἰς τὸ περιοδικὸν «Παναθήναια», ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ κάνουν τότε καμίαν ἐντύπωσιν. Ἡ γλῶσσα ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συνεχέετο, παρὰ τὰς διαμερτυρίας τοῦ Ροῦδη, μὲ τὸ ὕφος καὶ ζηλωταὶ τοῦ παραδείγματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἐθεωροῦντο ὅσοι μετεχειρίζοντο μονολεκτικὸς μέλλοντας, μέσους ἀορίστους, ρήματα εἰς μι καὶ ἄλλα γλωσσικὰ τέρατα. Ἄλλ' ἤδη ἡ περίοδος τῆς συγχύσεως ἔληξε. Καὶ ὅλοι ἀντιλαμβάνομενα ὅτι ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ γράφῃ ἀνθελληνικώτατα ὅσον καὶ ἂν ἀρχαίῃ, καὶ ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ Ἀττικὸν ὕφος ἔστω καὶ ὅταν χρησιμοποιῇ ὡς γλωσσικὸν ὄργανον τὴν γλῶσσαν τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Βαλαωρίτη, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Καρκαβίτσα, τοῦ Μαβίλη, τοῦ Ξενοπούλου, τοῦ Νιρβάνου, τοῦ Παπαντωνίου, τοῦ Χρηστομάνου, τοῦ Θεοτόκη, τοῦ Χατζοπούλου, τοῦ Δραγοῦμη.

Ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης ἔγραψε τὰ χρονογραφημάτα του εἰς τὴν καθαρεύουσαν καὶ τὸ φιλολογικώτερον μέρος τοῦ ἔργου του κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν καθαρεύουσαν, καὶ κατὰ ἕνα μόνον ἐλάχιστον τμήμα εἰς τὴν ἀπλὴν. Ἄλλ' οὔτε ἡ καθαρεύουσα του ἦτο ἀμιγῆς καθαρεύουσα, (ἦτο μᾶλλον κρᾶμα καθαρολογικῶν καὶ ζωντανῶν στοιχείων), οὔτε ἡ δημοτικὴ του ἦτο ἡ τυπικὴ δημοτικὴ τοῦ Καρκαβίτσα. Γνωρίζομεν δὲ ὅλοι πόσον ὁ Κονδυλάκης ἐπολέμησε τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Ψυχαιρισμοῦ, τοὺς μεταπλασμοὺς τοῦ Πάλλη, καὶ πόσον κατεφέρθη κατὰ τῆς ἀπειναντι τοῦ Ψυχάρη-ἐπιεικείας τοῦ Κωστή Παλαμᾶ. Ἄλλ' εἴτε εἰς τὴν καθαρεύουσαν, εἴτε εἰς

τὴν ἀπλὴν, εἴτε εἰς τὴν μικτὴν, εἴτε εἰς τὰς ἐφημερίδας, εἴτε εἰς τὰ περιοδικὰ, εἴτε εἰς τὰ βιβλία ὁ μεταφραστὴς αὐτὸς τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Λουκιανοῦ ὑπῆρξεν ἕνας Ἀττικὸς ἀγνοῶν τὸν κόμπου καὶ τὴν ἐμφανισμὸν τῶν Λατίνων, ἀποστέρων τὴν ρητορικὴν καὶ πᾶσαν ἐπὶ τὸ θορυβωδέστερον καὶ ἐκπληκτικώτερον μεταμφίεσιν τῆς ἀπλῆς σκέψεως.

—Ὅταν ἐδιάβασα τὴν Κύρου Ἀνάβασιν καὶ τὰ Ἑλληνικά του Ξενοφῶνος—μοῦ ἔλεγε κάποτε ἀποφασιστικῶς—εἶπα: Ἴδου τὸ ὕφος μου... Πράγματι τὸ ὕφος τοῦ Κονδυλάκη εἰς τὰς καλύτερας τουλάχιστον στιγμὰς, ὅπως τὸ ὕφος τοῦ Ξενοφῶντος, δὲν ἔχει τίποτε τὸ περιττόν.

Ἄγγλος φυσιοδίφης ὁ Κατρεφᾶζ ἔγραψε κάποτε: Ἡ αἰσθησις τοῦ περιττοῦ εἶναι ἡ διακρίνουσα τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ ζῶα. Τὰ ζῶα δὲν ἔχουν τὴν αἰσθησιν τοῦ περιττοῦ. Οἱ ἀνθρώποι τὴν ἔχουν. Ὅα ἡμποροῦσε mutatis mutandis νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς, ὅτι καὶ ἡ αἰσθησις τοῦ περιττοῦ, εἶναι ἡ διακρίνουσα τοὺς καλοὺς ἀπὸ τοὺς κακοὺς συγγραφεῖς. Ἡ καλύτερα (διότι δὲν πιστεύω εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀπολύτων αἰσθητικῶν νόμων) τοὺς συγγραφεῖς τῆς προτιμῆσεώς μου ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς προτιμῆσεως τῶν ἄλλων... Ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς προτιμῆσεώς μου.

Ἡ ἑλληνικὴ πλασματικὴ πεζογραφία, ἡ μυθιστοριογραφία καὶ ἡ διηγηματογραφία εἶναι πολὺ περισσότερον πλουσία, ἀπὸ ὅσον νομίζεται. Ἀρχίζουσα ἀπὸ τὸν «Θάνον Βλέκαν» τοῦ Καλλιγᾶ καὶ τὸν «Λουκῆν Λάραν» τοῦ Δημητρίου Βικέλα, δοξάζεται μὲ τὸν Παπαδιαμάντην, τὸν Βιζυηνὸν καὶ πρὸ πάντων τὸν Καρκαβίτσαν, πλουτίζεται μὲ τὸν Ξενοπούλου, τὸν Νιρβάνου, τὸν Θεοτόκην, τὸν Κώσταν Χατζοπούλου, τὸν Ζ. Παπαντωνίου καὶ τέλος τὸν συγγραφέα ἑνὸς τόμου μὴ ἐπαρκῶς ἐκτιμηθέντων διηγημάτων—τὸν Διονύσιον Κόκκινον. Ἀνάμεσα εἰς τὸν Καρκαβίτσαν καὶ τὸν Ξενοπούλου πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Κονδυλάκην: Προῆλθαν ἀπὸ τὴν ναυτοραλιστικὴν κίνησιν, τὸ ζωήρευμα τῆς ὁποίας σημειῶναι ἔδω ἡ μεταφρασις τῆς «Νανᾶς» τοῦ Ζολᾶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Καμπούρογλου. Αὐτὴν τὴν μετάφρασιν ὁ Γρηγόριος Ξενοπούλος ὠνόμασε κάποτε ἀριστούργημα...

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ἐγενήθη ὁ Κονδυλάκης τὸν χειμῶνα τοῦ 1861 εἰς Βιάννον τῆς Κρήτης: Τῷ 1877 εὑρίσκειτο εἰς τὰς Ἀθήνας συνεχίζων τὰς γυμνασιακὰς του σπουδὰς εἰς τὸ Βαρβάκειον, ὅτε μία ἀπὸ τὰς ἀναριθμήτους κατὰ τοῦ δεσπότη ἐξεγέρσεις τῆς Μεγαλονήσου τὸν ἐπανάφερον εἰς τὴν γενέθλιον. Μετὰ τὴν λεγομένην σύμβασιν τῆς Χαλέπας διωρίσθη ἀπὸ τὸν διοικητὴν Φωτιάδην γραμματεὺς δικαστηρίου. Μετὰ πενταετίαν ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου ἐτελείωσε τὰς γυμνασιακὰς του σπουδὰς. Τὸ 1884 ἔγραψε τὸ πρῶτον του διήγημα ἐπιανεθὲν εἰς τὸν διηγηματικὸν διαγωνισμὸν τῆς «Φιλολογικῆς Ἑστίας». Ἐπειδὴ ἡ ἐργασία του εἰς τὰς ἐφημερίδας δὲν τοῦ ἐξησφάλιζε τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπανῆλθεν εἰς Κρήτην ὅπου διωρίσθη διδάσκαλος. Ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας τῷ 1889 καὶ ἔκτοτε ἐπέδωθε ἀποκλειστικῶς εἰς δημοσιογραφικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐργασίας. Κυρίως ἐργάσθη εἰς τὴν «Ἐφημερίδα», εἰς τὸ «Ἄστυ», εἰς τὸ «Σκρίπτ». Ἐπὶ εἰκοσι ὄλα ἔτη ἔγραφε μὲ τὸ πασίγνωστον ψευδώνυμον «Διαβάτης» τὰ σχεδὸν πάντοτε ἀπαράμιλλα χρονολογήματα τοῦ «Ἐμπρός». Παθῶν ἕκ νευρικῆς ἐξαντλήσεως ἐπανῆλθεν εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἐπανεύρη τὰς φυγαδευθείσας ἀπὸ λανθάνουσαν νόσον δυνάμεις. Ἐκεῖ ἔγραψε καὶ ἐξέδωκε τὴν «Πρώτην Ἀγάπην». Ἀπὸ τὴν Κρήτην ἐπετάχθη δι' ὀλίγον εἰς τὰς Ἀθήνας. Μίαν ἡμέραν τὸν συνήνητσα εἰς τὴν ὁδὸν Σταδίου κουρασμένον πλέον, ἀλλὰ μὲ ἀφυπνισμένην τὴν λογοτεχνικὴν φιλοδοξίαν.

—Σκέπτομαι, μοῦ εἶπε, νὰ πάω στὴν Ἀλεξάνδρεια. Θέλω νὰ γράψω ἕνα ἱστορικὸ μυθιστόρημα εἰκονίζον τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν.

Ἡ ἰδέα μ' ἐνθουσίασε. Τὸν ἐνεθάρρυνα. Ἐπῆγεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρεια ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κρήτην μετὰ δέκα ἡμέρας. Εἰς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτὸν διὰ τὴν ἀπροσδόκητον αὐτὴν ἐπιστροφὴν ἔλεγε:

—Δὲν εὗρηκα κανὲν ἴχνος τῶν Πτολεμαίων ἐκεῖ κάτω. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού μ' ἔκαμε ν' ἀπελπισθῶ εἶναι ὅτι ἤκουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ μιλοῦν Ἀράπικα. Πρᾶγμα πού προσβάλλει ἕνα Κρητικὸν σὰν ἐμένα.

Ἡ παραδοξολόγος αὐτὴ πρόφασις μόλις ἀπέκρυπτε τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κονδυλάκης ἤθελε νὰ εὕρῃ δημοσιογραφικὴν ἐργασίαν ἐκεῖ κάτω τὴν ὁποίαν δὲν εὗρεν... Ἀπέθανε τὸ 1920.

Ἄλλ' ἰδοὺ τί διηγεῖται περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Κονδυλάκη ὁ ἐκ Κρήτης συνάδελφος κ. Κανελῆς:

«Ὅταν ἐσύρθη, τὸ 1919 στὰ Χανιά δὲν ἦταν πιά ὁ Κονδυλάκης, αὐτὴ ἡ πῖπα ἡ ἀδιάκοπα καπνίζουσα σὲ στόμα σαρκαστικῶ ἢ ἀρρώστεια τὸν εἶχε ξεκουφήσει καὶ ἦταν τώρα τοῦ ἑαυτοῦ του τὸ σκέλεθρον παρέπαιε, ἐτραύλιζε καὶ διανοητικῶς ἀκόμη ἐκλονίζετο· ἐσειετο πλέον ἀπὸ τὴν παγίδα τοῦ θανάτου τοῦ ἐγκεφάλου του ἢ ὀφεία ἐλάτῃ...

Στὰ Χανιά ὁ Κονδυλάκης ἐλάμβανε τακτικὰ ἰσόβιον σύνταξιν 500 δραμῶν. Τὸ ποσὸν

ἦτον γιὰ τὴν ἐποχὴν του ἀρκετὸ· ἀλλ' ὁ διαβάτης ποτὲ δὲν ἐρημιζετο δι' ἰδέας οἰκονομίας· ἦταν σπάταλος, ἰδιοφυῆς σπουργύτης. Ὡς ὁ Συρανοὶ λοιπὸν ἐξανέμιζε ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τὸ ἐπίδομα καὶ τὸν ἐβλέπαμεν ὕστερα νὰ περνᾷ κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἀπὸ τὸ «Συντριβάνι», κρατῶν στὸ ἕνα χεῖρι κουλουραν καὶ στὸ ἄλλο τεμάχιον τυροῦ. Ἦτον ὁμως ἀγέρωχος, ἀκατάδεκτος καὶ οὐδέποτε ἐδέχθηκε νὰ παρακαθῆσθε σὲ γεῦμα, ἀπὸ τὰ πολυαριθμα πού τοῦ προσέφεραν οἱ Χανιώται.

—Ἐγὼ πάντοτε τρώγω στοῦ.. Κονδυλάκη, ἐσυνῆθιζε νὰ λέγῃ.

Ἐνα βράδυ ἔπαιξε μπριτς μὲ κάποιους ἐμπόρους· ἔχανε—ὅπως συνήθως—καὶ ἡ δυσθυμία του ἐπετεινετο ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι τὸ ἐπίδομά του, μοναδικὸς του πόρος ζωῆς, ἔκαμεν πτερά. Ἀπορροφημένος ἀπὸ τοὺς στοχασμοὺς του ἐχάτιδεν τὴν τράπουλαν ἀντὶ νὰ μοιράζῃ τότε ἕνας ἀπὸ τοὺς συμπαίκτας του τοῦ φωνάζει:

—Ἐλα ντέ! Κάνε χαρτιά, μ π ἄ ρ μ π α !

Ἀχιλλεῖα πτέρνα τοῦ Κονδυλάκη ἦτον καθε ὑπαινιγμὸς πού εἶχε σχέσιν μὲ τὴν ἡλικίαν του· τοῦτο ἦτον ὅ,τι καὶ τὸ κόκκινον πανὶ γιὰ τὸν ταῦρον· ὁθεν ἐφρούσε, συντελοῦσης καὶ τῆς χασούρας, καὶ στρεφόμενος στοὺς ἄλλους λέγει μὲ περιφρονητικὸν καὶ φαρμακερὸν σαρκασμὸν:

—Βρὲ ἀδελφέ, ἐδῶ στὰ χαρτιά χάνει μὲν καιεῖς τὰ λεφτά του, ἀλλ' ἀποκτᾷ καὶ συγγενεῖς!... Ἐξαφνα τὸν ἐχάσαμε· σὲ λίγο ἐμάθαμε ὅτι εἶχε καταρῦγει στὴν Βιάννον, ὡς ἔαν νὰ προησθάνετο ὅτι ἔπρεπε νὰ κλείσῃ τὴν αὐλαίαν τῆς ζωῆς του ἐκεῖ ὅπου τὴν εἶχε ἀναπετάσει ἡ γέννησις...

Ὅμως στὸ γενεθλίον του χωριὸ τὸν περιέμενε ἡ ὑστάτη ἐκπληξις· ἡ Σπυριδολενιά, ἡ ἥρωῖς τοῦ «Πατούχα», ὕστερα ἀπὸ τριάντα ἔτη δὲν εἶχε λησμονήσει ὅτι αὐτὸς ὁ «ψευδοτελικανθὴς μὲ τσι ποδαρούκλες» τὴν εἶχε... προσβάλει τότε, ἀπαθανάτισας αὐτὴν στὴν περίφημην ἠθογραφίαν του. Καὶ ὠρμησε μαινομένη κατὰ τρυ ἐκπνέοντος ἀνθρώπου, αὐτῆ, ἡ πρώτη του ἐρωμένη, ἡ Σπυριδολενιά, κραδαίνουσα μαυρομάτικην καὶ ὠρυομένη:

—Ἄτιμε! Γιάειρες πάλι; ἄτιμε; Μὲ πόμπημες!... Μῆθεσες, μωρέ, στὸ χαρτί!...

Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐμυχορράγει, αὐτὴ τὸν ὑβρίζει».

Τὰ πρωτότυπα λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ Κονδυλάκη δὲν εἶναι ὀγκῶδες. Ἐγραψε δύο—τρία μυθιστορήματα. Ἀπομνημονεύματα, ἐπαναστατικά, συνεπλήρωσε τὴν ἱστορία τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων τῶν Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, μετέφρασε τὸν Λουκιανὸν καὶ πλῆθος Γαλλικῶν μυθιστορημάτων... Ἄλλ' ἀπὸ ὅλην του τὴν παραγωγὴν ἐκείνο τὸ ὅσοον ἀπὸ ἐνωρὶς ἐξεχώρισεν εἶναι ὁ «Πατούχας». Εἶναι εἰς ὅλους ὁ Κονδυλάκης γνωστὸς ὡς συγγραφεὺς τοῦ Πατούχα.

Ἦκουσα νὰ γίνεται λόγος διὰ τὸ ἀφήγημα αὐτὸ, μαθητῆς ἀκόμη εἰς τὸ μικρὸν γραφεῖον ἑνὸς περιοδικοῦ πού ἐξέδιδεν ὁ Γεράσιμος Βῶκος εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐκδεδομένος εἰς

βιβλίον και κάποτε του ἔγνων ἴσα τὸν Κονδυλάκην (θαμῶνα μαζί με τὸν Βλαχογιάννην, τὸν Παπαδιαμάντην, τὸν Καρκαβίτσαν, τὸν Σικελιανόν, τὸν Μαλακῆσιν και τὸν Σκίπην, τὸν πολυδένδρου φιλολογικοῦ καφενεῖου τῆς Δεξαμενῆς) τὸν συμβουλευθῆν πού ἤμπορῶ νά διαβάσω τὸν Πατούχαν.

—Πουθενά! Μοῦ εἶπε. Ἐπειτα δὲν ἀξίζει τὸν κόπον.

—Μετριοφρονεῖτε.

—Δὲν μετριοφρονῶ διόλου και δὲν ἤμπορῶ νά καταλάβω πῶς ἤμπορεῖ νά ἔχη ἀξίαν ἓνα ἔργον γραμμένον ὑπὸ τραγικῶς συνθήκας.

—Νά τὰς ἀκούσωμεν.

—Λοιπὸν ἐδημοσιεύθη ὡς ἐπιφυλλίς τῆς «Ἐφημερίδος» διὰ τὴν ὅποιαν ἔκρατουσα τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς. Εἰς τὰ διαλείμματα τῆς πρακτικογραφίας ἔγραφα τὴν συνέχειαν.

—Ἄλλὰ ἔκαμεν ὠστῶσο ἐντύπωσιν.

—Αὐτὸ ναί. Διότι εἶναι κάτι πού τὸ ἔζησα. Διὰ νὰ δημοσιεύθῃ ὁμοῦ εἰς βιβλίον πρέπει νά ξαναγραφῆ, πρέπει πρὸ πάντων νά γίνῃ ἀπλοστέρα ἢ γλωσσά του. Ἄλλ' ὁ ἐκδότης;

Μετὰ μίαν δεκατίαν τοῦ εὐρῆκα ἐκδότην. Ἦτον ὁ Γεώργιος Φέξης, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκδοτικὴν συνείδησιν διηύθυνε ὁ φίλος μου κ. Ἰω. Ζερβός. Ὁ Κονδυλάκης παρεσκεύασε τὰ νέα χειρόγραφα. Ἐδόθησαν πρὸς ἐκτύπωσιν δίχως καμμίαν προηγουμένη συμφωνίαν. Ὅταν ἡ ἐκτύπωσις ἐπροχώρησεν τοῦ ἐπρωτάθῃ νά ὑπογράψῃ συμφωνητικόν ὅτι παραιτεῖται παντὸς συγγραφικοῦ δικαιώματος ἀντὶ 150 δραχμῶν τῆς ἐπαχῆς ἐκείνης, δηλαδὴ πεντέμισι Ἀγγλικῶν λιρῶν. Ὁ πολεμιστὴς τῶν Κρητικῶν βουνῶν ἐξηγέρθη μέσα του.

—Δὲν ὑπογράψω τὸ συμφωνητικόν. Νά σταματήσῃ ἡ ἐκτύπωσις.

Ἄλλὰ χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ κ. Ἰ. Ζερβοῦ εὐρέθη μέση λύσις. Αἱ 150 δραχμαὶ ἐδίδοντο διὰ μίαν ἐκδοσιν. Καὶ ταυτοχρόνως ἐδίδοντο εἰς τὸν συγγραφέα μερικαὶ δεκάδες ἀντύπων. Ὁ Πατούχας ἦτο πλέον βιβλίον. Τὸ ἐδιάβασα: ἦτο πράγματι ἀριστοῦργημα. Καὶ ταχέως ἐξηνητήθη ἡ πρώτη ἐκείνη ἐκδοσις.

Ἄλλὰ τί εἶναι λοιπὸν ὁ Πατούχας; Εἶναι μυθιστόρημα, εἶναι διήγημα, εἶναι nouvelle; Καὶ ποῖος ὁ μῦθος του; Καὶ πού ἐγκεῖται ἡ ἀξία του;

Πατούχας εἶναι τὸ σκωπτικὸν παρωνύμιον, τὸ παρατσούκλι ἐνὸς ἐφήβου κρητικοῦ γιγαντοσώμου, πλατυχέρη και ποδαρᾶ, τὸν ὅποιον τρέμουν οἱ συμμαθηταὶ του και ὁ ὁποῖος ἀφίνει κάποτε τὸ σχολεῖον και τὸ πατρικὸν σπίτι διὰ νά ζῆσθι βοσκὸς ἀνάμεσα στοὺς βοσκούς του κτηνοτρόφου πατέρα του... Κάποτε ἐν τούτοις ἐπιστρέφει στὸ χωριό—ἓνας παλληκαρὸς 18 χρόνων, σωστό ἀγρίμι. Καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν ἔβλε ἐνάφησθι τὸ πατρικὸ σπίτι και νά γυρίσθι στοὺς κάμπους. Κάποιο ἀόριστο αἶσθημα, ἓνας πρωτογενῆς ἔρωσ ὁμοιάζων μᾶλλον με... ἐκδίκισιν ὅπως ὁ ἔρωσ τοῦ Λατίνου ληστοῦ εἰς τὸ ποίημα τοῦ Ἐμμανουὴλ Σινιορέ, ἔρωσ ὄχι πρὸς ὠρισμένον θηλυκόν, ἀλλὰ πρὸς

τὴν ἀφηρημένην ἢ μᾶλλον πολὺ συγκεκριμένην ἔνοιαν τῆς γυναικὸς τὸν κρατεῖ. Ὁ πατέρας του ἐν τούτοις τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν δυσχέρειαν τῆς ἐκλογῆς. Ἡ κόρη ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν φλόγα τοῦ Πατούχα. Ἄλλὰ δὲν δύναται νά συμμερισθῆ τόσοσ πανηγυρικῶσ τὴν σπουδὴν πού ἔχει ὁ γίγας νά φθάσῃ τὸ ταχύτερον εἰς τὸν σκοπόν: Εἰς τὴν νυμφικὴν κλίνην. Ἐπειδὴ δὲν δύναται νά ἐπιβάλῃ τὰς ἀπόψεις του εἰς τὴν κόρην με τὴν ὅποιαν ἠθέλησε νά τὸν συνδέσῃ ὁ πατέρας ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀνάγκην ὅπως ἡ γαμήλιος ὑπόθεσις διεκπεραιωθῆ μίαν ὥραν ἀρχίτερα καταφεύγει εἰς ἄλλην ἐρωτικὴν ἐπιχείρησιν: Ἀφοῦ δὲν παίρνει τὸ συντομώτερον τὴν Πηγὴν θά πάρῃ τὴν Μαργῆν. Ἄλλ' ἡ Μαργῆ ἀγαπᾶ τὸν καφετζῆν τοῦ χωριοῦ. Καὶ ὁ Πατούχας μεταβάλλων κατάστασιν ζητεῖ νά συντρίψῃ τὸν ἀντεραστῆν.

«Ζωσμένος ὡσ ποδιὰν μαντίλι χρωματιστὸν ἐπέρασεν ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν οἰκίαν τῆς Ζερβούδαινας χήρας, ὅταν δὲ εἶδε τὴν Μαργῆν τῆς ἐφώνασε:

—Αἱ! Εἶν' τάχεις ἐδὰ νά πῆς Μαροῦλι; Δὲν εἶν' μόνο ὁ Σμυρνιὸς καφετζῆς εἶναι κι' ἄλλος.

—Μετῶρε μούτρα και μπαίνουμ με τ' ἀνθρώπους.

Και με ταχέειαν κίνησιν τοῦ ἔστραψε τὰ νῶτα και ἐκλείσθη εἰς τὸ σπίτι, ὁ δὲ Μανῶλης ἔμεινε ἀποσβολωμένος εἰς τὸν δρόμον. Τόσον βεβαίως ἐλπίδας εἶχεν εἰς τὴν ἐντύπωσιν τῆς ποδιᾶς, ὡστε ἡ ἀγανάκτησις του ὑπῆρξε μεγάλη, θ' ἀπληλίζετο δὲ ἐντελῶσ, ἀν δὲν ἐνεθάρρουνε τὴν ἐπιμονὴν του με τὸὺς πειστικούς και διερευνητικούς της λόγους ἡ χήρα. Τί; Ἐνας νέος θεριὸ σὰν κι' αὐτὸν θάφηνε τὸ Σμυρνιὸ μιά πιθαμὴ ἀνθρωπο νά τοῦ πάρῃ τὴν κοπελλά; Ἄλλ' εἰς μίαν συμπλοκὴν πληροφορεῖται ἀπὸ τὸν ἀντίπαλον ὅτι δὲν ἐποφθαμιᾶ ὁὗτος τὴν Μαργῆν. Ἐτσι ἀποφασίζει νά τὴν ἀπαγάγῃ. Ἄλλὰ τὴν ἐκέλευσιν τῆς ἀποφασέως του ἀνεβάλλε τὸ πείσμα τὸ ὅποιον ἐξηγείρει εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ ἐπίμονος και ἀκατανίκητος ἀντιπάθεια τῆς Μαργῆς. Τὸν ἐπέισμωσεν ἡ ἰδέα ὅτι μετὰ τόσας προσπαθείας δὲν εἶχε κατορθώσῃ νάκούσῃ ἓνα ἡμερον λόγον ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς. Ἡ ἀνδρική του ὑπερηφάνεια ἐξανίστατο. Ἦτο τόσο ἀσχημὸς και ἀνόητος αὐτός, ὡστε με

τόσας προσπαθείας νά μὴ δυνῆθῃ νά καταφέρῃ ἓνα κορίτσι; Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀξίωμα τῆς χήρας περὶ τῆς ἀγουριδᾶς (ἀγάλια-ἀγάλια γίνεσαι) εἶχε ἐγκατασταθῆ εἰς τὸν ἐγκέφαλόν του ὡσ ἀπόλυτος ἀλήθεια, ἐπέισμωσεν ἐτι μᾶλλον βλέπων ὅτι δι' αὐτὸν διεμενέδετο, και ἡ ἀγουριδᾶ ἀντὶ νά γλυκάνῃ με τὸν καιρὸν ἐγίνετο ξυνοτέρα. Ἦτο τάχα τόσον ἀποκροστικός και τόσοσ ἀνίκανος νά ἐμπνεύσῃ ἀγάπην εἰς γυναίκα; Ἄλλ' ἡ χήρα (ἡ μητέρα της) εἶχε τὴν ἐναντίαν ἰδέαν. Ἐπειτα πῶσ τὸν εἶχε ἀγαπήσει ἡ Πηγῆ; Δὲν ἦτο λοιπὸν ἀδύνατον ν' ἀγαπηθῆ και ὑπὸ τῆς Ζερβουδοπούλας, και ἡ φιλοτιμία του ἐπέβαλε νά ἐπιμείνῃ... Ἐπανελάμβανε τὴν ἐρωτικὴν του πολιορκίαν με ζέσιν. Ἄλλὰ και τῆς Μαργῆς ἡ ἀντίστασις ἤρξανε. Τέλος ἐπέισθη και ἡ μητέρα της ὅτι ὁ Πατούχας δὲν κάμνει διὰ τὴν Μαργῆν και εἰς πᾶσαν συνάντησιν τὸν προσεπάθει νά τὸν μεταπέσῃ...

Ἐπέρασαν ἐν τούτοις καιροῖς, ἐπέρασε τὸ Πάσχα, ἐπέρασαν μῆνες καὶ ὁ Πατούχας ἔμεινε ἀδιόρθωτος. Ἄλλα καὶ ὁ πατέρας τοῦ Πατούχα ὁ Σαϊτονικολῆς ἔμεινε ἀκλόνητος εἰς τὴν ἀπόφασίν του. Ἐπρεπε νὰ πάρῃ τὴν Πηγὴν. Ὁχι ἄλλην. Ἄλλ' ὁ Πατούχας ἦτο πείσμων. Δὲν ἤθελε τὴ «μουστακάτῃ» ὅπως τὴν ἔλεγε σκωπτικῶς:

Ἀφοῦ δὲ ἐξήντησε ὅλα τὰ ἄλλα του μέσα διὰ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κόρην τῆς χήρας, ἐσκέφθη νὰ δοκιμάσῃ καὶ τὰς ἐπιδείξεις τῆς ρώμης καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἄμα δὲ τὴν ἐβλεπεν ἀνέσυρε τὴν πλατεῖαν χεῖρίδα τοῦ μεταξωτοῦ ὑποκαμίσου του διὰ νὰ ἐπιδεικνύῃ τὸν Ἡράκλειον βραχιόνά του. Καὶ εἰσορῶν εἰς τὰ δώματα ἀνεφώνει:

— Ἄντρες τὰ ρίζουν τὰ Σφακιά!

Καὶ ἐγείρων πελωρίας πέτρας τὰς μετέφερον καὶ τὰς ἐτοποθέτει ἐνώπιον τῆς Ζερβουδοπούλας, ὡς φόρον τῆς δυναμεως πρὸς τὸ κάλλος. Τότε κατεδέχτο ἡ Μαργῆ νὰ μειδιᾷ ἐμπαικτικῶς. Ἄλλ' ὁ Μανώλης ἐκλαμβάνων τὰ μειδιήματα ἐκείνα ὡς ἀκτίνας ἀνατέλλοντος ἔρωτος ἐνεθαρρύνετο εἰς τοὺς παραβολωτέρους ἀθλους αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Μίαν δὲ ἡμέραν ἰδὼν τὴν Μαργὴν ἐπιστρέφουσαν ἀπὸ τὴν πανηγυριν τῆς Ἁγίας Μονῆς, ἐσκέφθη νὰ τὴν σηκώσῃ ὁμοῦ μὲ τὸν ὄνον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθητο καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα μέχρι τῆς θύρας. Ἄλλ' ἡ Μαργῆ προλαβοῦσα ἐπήδησεν ἀπὸ τὸ ὑποζύγιον ἀποσοβήσασα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἐτέλεσεν μιάς... declaration. Ἐτοί ὁ Μανώλης ὁ ὁποῖος εἶχεν ἦδη τεθῆ ὑπὸ τὸν ὄνον, ἐσήκωσε μόνον αὐτὸν καὶ τὸν μετέφερε θριαμβευτικῶς ἕως εἰς τὸ σπίτι τῆς χήρας.

Ἄλλ' οἱ ἄθλοι αὐτοὶ ἤρχισαν νὰ διεγείρουν τὴν κατακραυγὴν ἐναντίον του. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Μαργῆ δὲν εἶχε ἀνδρας συγγενεῖς ἰκανοὺς νὰ τὴν ὑπερασπίσουν, οἱ χωρικοὶ ἐνόμισαν ὅτι ὑπεκροῦντο νὰ τὴν προστατεύσουν προστατεύοντες ταυτοχρόνως καὶ τὴν εὐπρέπειαν τὸν ἦθῶν. Καὶ μίαν Κυριακὴν, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας ἐγίνε ζῶηροτάτῃ περὶ τούτου συζήτησις ἐξω ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην, παρόντος τοῦ Σαϊτονικολῆ—τοῦ πατρὸς τοῦ Πατούχα—ὅστις ἤκουσε περίλυτος καὶ σιωπῶν καὶ ἐφαίνεται πολὺ καταβεβλημένος. Ἀπεφασίσθη τῇ ὑποδείξει τοῦ πατρὸς νὰ γίνου ἀύστηροὶ παρατηρήσεις πρὸς τὸν Πατούχαν. Παρατηρήσεις ἠθέλησε νὰ κάμῃ κατ' ἴδιαν καὶ ἡ μητέρα τῆς Μαργῆς πρὸς αὐτόν. Ἄλλ' ὅταν τὸν ἀντίκρυζεν, ἡ ὄργη τῆς κατέπιπτε καὶ ἐξέσπα... εἰς ἀναστεναγμούς. Ἐπασχε φοβερά. Ἡ ἀγωνιώδης πάλῃ ἡ ὁποία ἐγίνετο εἰς τὴν καρδίαν τῆς διεσάλετο τὸ λογικὸν της. Καὶ ἐπαιρεῖ μὲν πάλιν νὰ ὁμιλήσῃ καὶ νὰ δώσῃ συμβουλὰς, ἀλλ' ἡ γλῶσσα προσέκοπεν εἰς ἀνυπέβλητον σκόπελον. Τότε δ' ἔλεγεν ἄλλ' ἀντ' ἄλλων ὡς ζαλισμένη καὶ τὰ μάτια της ὅτε μὲν ἐσβηναν ὅτε δὲ ἐξέπεμπαν λάμψεις πυρετοῦ. Ὁ Μανώλης ὁμως—ὁ Πατούχας μας—δὲν ἐμάντευε τίποτε, ὁ ἀμυγολόγητος, εἰς αὐτὴν τὴν τρικυμίαν. Εἶχεν ἄλλως τε τὴν ἰδικὴν του τρικυμίαν.

Ἦτο ἐντελὸς ἀπλητισμένος ἀπὸ τὰς ἐρωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Καὶ ἐνώπιόν του παρουσιάζετο ὡς ἀναπόφευκτον πλὴν τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀποφάσεώς του: Ἡ ἀπαγωγή. Οὕτω εἰς μίαν στιγμὴν εἶπε εἰς τὴν χήραν:

— Νὰ πῆς τῆς θυγατρὸς σου πῶς θὰ τὴν κλέψω. Ἐβαρέθηκα μπλεῖο.

Καὶ πράγματι ἀπεφάσισε νὰ προῆῃ εἰς ὀριστικὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀπειλῆς. Ἄλλ' ὡς δώσωμεν τὸν λόγον εἰς τὸν συγγραφέα:

«Ὁ Πατούχας ἐδείπνησεν εἰς τοῦ Ἀστρονόμου. Λαβὼν δὲ ἔπειτα τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ του διὰ νὰ κοιμηθῆ ἐκεῖ τὴν νύκτα, ἐξῆλθε καὶ ἐπανεῦρε διαφόρους φίλους του (ἦσαν ἀποκρηές) καὶ ἤρχισαν νὰ περιέρχονται τὰ σπίτια. Παντοῦ εὗρισκαν πλουσίας τραπέζας, τραγοῦδια καὶ χοροὺς. Ὁ Πατούχας καὶ οἱ φίλοι του ἔπιανον κατὰ κόρον. Μερικοὶ εἶχαν μεταμφιεσθῆ προχείρως. Εἰς ἕξ αὐτῶν εἶχε περάσει τὰς χεῖριδας καπτοῦ εἰς τὰ πόδια του διὰ νὰ φαίνεται τάχα ὅτι φορεῖ φράγκικα καὶ ὑπεκρίνετο τὸν ἱατρὸν. Ἄλλος εἶχε κατασκευάσει σαρκίη περὶ τὴν κεφαλὴν του, τρίτος δὲ εἶχε φορέει φουστάνια ὑποκρινόμενος τὴν Ντελὴ Μαρίνα, μίαν μισότρελλην. Ἐπεχείρησε καὶ ὁ Πατούχας νὰ μιμηθῆ τὸν ἱατρὸν καὶ νὰ φορέσῃ τσιτωτὰ, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ σχίσῃ τὰς χεῖριδας ἐνὸς καπτότου. Ποῦ νὰ περάσουν οἱ ποδαροῦκλες. Παραιτηθεὶς λοιπὸν τῆς φιλοδοξίας νὰ μεταμορφωθῆ εἰς Εὐρωπαῖον ἤρχισε νὰ κἀν τὸν τράγον. Καὶ εἰσέρχεται εἰς τὰ σπίτια βαδίζων μὲ τὰ τέσσερα καὶ βελάζων. Οἱ ἄνδρες ἐξεκαρδίζοντο, αἱ δὲ γυναῖκες μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰσώμακα κατὰ προτίμησιν, ἀπεσώροντο μὲ ἀνησυχίαν πρὸ τοῦ ἀνθρωποειδοῦς τετραπόδου καὶ ἐγένον ὡς γαργαλιζόμεναι ὅταν ὁ Σάτυρος ἐπλησίαζε...

»Εἶχαν περάσει τὰ μεσάνυκτα ὅταν ἐχωρίσθη ἀπὸ τοὺς φίλους του. Τὸ χωριὸν εἶχε κοιμηθῆ καὶ ἐπεκράτει σιγὴ, τὴν ὁποίαν μόνον κραυγαὶ τῶν πεινῶν διεκρίπταν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν. Ὁ Πατούχας μεθυμένος καὶ παραπατῶν διηυθύνθη πρὸς τὸ σπίτι του. Καὶ μονολογῶν ἐφθασεν εἰς τὸ σπίτι τῆς χήρας τὸ ὁποῖον ἦτο κατὰκλειστον καὶ κατασκότεινον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ γειτονικά, ὅπως ὅλο τὸ χωριὸν. Καὶ τότε ἐστάθη καὶ ἐφαίνετο σκεπτόμενος. Ἄλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐσκέπτετο τίποτε. Μᾶλλον ἐκοιμάτο ὄρθιος. Ἐπειτα ἐπλησίασε πρὸς τὴν θύραν καὶ μὲ κόποιαν δυσκολίαν ἀνέβη τὰ ὀλίγα σκαλοπάτια τοῦ προθύρου. Ἐμεινε καὶ ἐκεῖ ἀκίνητος ἐπὶ τινὰ λεπτὰ, μεθ' ὃ ἐξείλκυσε τὸν πασαλὴν καὶ εἰσαγωγῶν τὴν αἰχμὴν μεταξὺ τῆς παραστάδος καὶ τοῦ θυροφύλλου ἤρχισε προσπαθῶν ν' ἀποσύρῃ τὸν ξύλινον μάνδαλον... Εἶχεν ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῇ ὁ μάνδαλος, ὅτε ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸ χεῖρι του ὁ πασαλῆς καὶ ἔπεσε μὲ θόρυβον. Ὁ Μανώλης, καὶ ὅπως ἦτο φοβισμένος ἐφοβήθη. Ἐπ' ὀλίγον δὲ ἔμεινε ἀκίνητος καὶ ἠκροάσθη. Ἄλλ' εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ ἐξηκολούθει νὰ ἐπικρατῆ ἡσυχία καὶ σιγὴ. Ἐσκυψε τότε διὰ νὰ πάρῃ τὸν πασαλὴν ἐκινδύνευσε δὲ νὰ πέσῃ καὶ ὁ ἴδιος καὶ νὰ κυλισθῆ κάτω ἀπὸ τὸ πεζούλι. Ἄλλὰ κρατούμενος ἀνέ-

λαβε τὸ μαχαίρι... Ὁ μάνδαλος ὑπεχώρησε, ὑπεχώρησε εἰς ἑλαφράν ὠθησιν καὶ ἡ θύρα: Ἡ χήρα καὶ ἡ κόρη δὲν εἶχαν ζυπηνησεῖ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ ἦτο κατασκότενον, ἀλλ' ὁ Πατούχας ἐγνώριζε τὸν ὑψηλὸν σοφᾶν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπέθετεν ὅτι ἔκοιματο ἡ κόρη... Ψηλαφητὶ εὔρε τὴν μικρὰν κλίμακα τοῦ σοφᾶ καὶ ἀνέβη τὰς δύο τρεῖς βαθμίδας. Ἐσταμάτησε πάλιν. Ἀπὸ τὴν ἐνώπιόν του κλίβην ἀνεδίδοτο ἡ ἀναπνοὴ ἀνθρώπου κοιμωμένου. Ὁ Πατούχας ἐξέτεινε πρὸς ἀαγνώρισιν τὰ χέρια του. Ἐπειτα περιβαλὼν με τοὺς βραχιονᾶς του τὴν κοιμωμένην τὴν ἐσῆκωσεν ὁμοῦ με τὰ σκεπάσματα, κατέβη τὰς βαθμίδας τοῦ σοφᾶ καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν θύραν. Μετ' ὀλίγου εὐρίσκειτο εἰς τὸν δρόμον καὶ ἔφευγε με τὸ φορτίον του καὶ τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ταχύτητα τῶν παραπαιούτων ποδῶν του. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦτο μεθυσμένος τοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν τὸ παράδοξον ὅτι ἡ ἀπαγομένη οὐτε κραυγὴν ἔβαλεν, οὐτε ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῆ, οὐτε ἀπλῶς ἐταράχθη καὶ ἐσφάδαζε. Ἀλλ' ἦτο τόσο μεθοσιμένος ὥστε ἡ σκέψις του δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ πέραν αὐτῆς τῆς παρατηρήσεως. Ἡ δὲ πορεία του εἰς τὸ ψηλαφητὸν ἐκεῖνο σκότος ἦτο τὸσον τρικυμιώδης ὥστε συνετάρασεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ ἐθόλωνε τὴν διάνοισιν του. Ὅ,τι μόνον ἔμενε σαφές εἰς τὴν οὐμίχλην τοῦ ἐγκεφάλου του ἦτο ἡ ἀνάγκη νὰ σπεύσῃ. Καὶ ἔτρεχεν ὅσον ἠδύνατο με κίνδυνον νὰ προσκόψῃ καὶ νὰ ξαπλωθῇ κάτω μετὰ τῆς ἀπαγομένης... Ἐφθασεν εἰς τὸ σπῆτι του καὶ ἡ ἀκίνησις τῆς ἀπαγομένης ἐξηκολούθει. Τότε ὁ Πατούχας, ἐνῶ κατεγίνετο ν' ἀνοίξῃ τὴν θύραν τοῦ μαγαζιοῦ του ἠδυνήθη νὰ εὔρη μιαν ἐξηγησιν εἰς τὴν παράδοξον αὐτὴν ἀκίνησιν. Ἐσκέφθη ὅτι ἡ Μαργῆ ὑπέταγῃ εἰς τὴν ὑπερτέραν βίαν βλέπουσα τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντιστάσεως.

»Εἰσελθὼν εἰς τὸ μαγαζὶ ἀπέθηκε τὸ φορτίον του εἰς τὸν ξύλινον καναπέν καὶ ἤναψε τὸν λύχνον, ἀλλ' ὅταν ἐστράφη με τὸ φῶς ἐμεινε ἀπληκτος καὶ μέγα μέρας τῶν ἀτόμων τῆς μέθης του διελύθη διαμιάς. Ἀντὶ τῆς κόρης εἶχεν ἐμπρὸς του τὴν μητέρα! Ἡ ἐν λόγῳ χήρα ἦτο ντυμένη καὶ ἐφαίνετο ὅτι δὲν εἶχε κοιμηθῆ ἀναμένουσα τὸν ποθητὸν ἀπαγωγέα.

—Ἐσὺ 'σαι, ἐσὺ, τῆς εἶπε. Κ' ἐξεστόμισεν μιαν χαριτωμένην Κρητικὴν βλασφημίαν.

Ἡ χήρα ὕψωσε πρὸς αὐτὸν τὰ μάτια παρὰ φρονος καὶ με φωνὴν ἱκετευτικὴν καὶ κλαυθμηρᾶν εἶπε:

—Ντὰ δὲ σ' ἀρέσω, Μανώλη...

Αὐτὴ ἦτο ἡ μεγάλη, ἡ πελωρία φράσις, ἡ ὁποία ἐπὶ τὸσον καιρὸν ἐπίεζε τὰ στήθη τῆς χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὴν ἔκοιτοισιν. Ὁ Πατούχας ἀνεσκήρτησεν. Ἡ φράσις ἐκείνη ἐφώτισεν ἐντελῶς τὴν σκοτισμένην διάνοισιν...

—Ντὰ δὲ σ' ἀρέσω Μανώλη!

Καὶ σπασμὸς λυγμοῦ δέκοψε τὴν φωνὴν τῆς. «Δὲ σ' ἀρέσω ἐγὼ πού σ' ἀγαπῶ τὸσον καιρὸν». Ὁ Πατούχας τὴν παρετήρει ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ὡς νὰ τὸν ἑοικανδάλισαν οἱ λόγοι τῆς. Ἀλλ' ἡ ὀργὴ ἐπεκράτησε τοῦ πειρασμοῦ καὶ με τρομερὰν φωνὴν ἀνεφώνησεν: «Ὁξω, ὄξω

κουζουλογουναῖκα». Καὶ ἐνῶ ἐφευγεν ἡ χήρα ὁ Πατούχας ἐμανολόγησε κρατῶν τὸ μέτωπον: «Μπρὲ μασκαραλίκι, μπρὲ μασκαραλίκι...».

Καὶ ἡ μέθη του ἐξητμίση διὰ μέσῳ. Τὸ τέλος τῆς ἱστορίας μαυτεύεται εὐκόλως. Ὁ Πατούχας νυμφεύεται τὴν Πηγήν, τὴν ὁποῖαν τοῦ εἶχε προορίσει ὁ πατέρας του κ' εὐρίσκει τὴν ἠθικὴν καὶ... φυσικὴν ἰσορροπίαν του...

Αὐτὸ εἶναι τὸ εὐχάριστον διήγημα τοῦ Κονδυλάκη πλοῦσιον εἰς ἠθογραφίαν, πλοῦσιον εἰς παρατήρησιν, γεμιστὸν ἀπὸ χαριέστατα ἐπεισόδια. Ζωηροτάτη εἰκὼν τῆς ἀγροτικῆς καὶ ὀλίγου πρωτογενοῦς Κρήτης, ἂν ἡ καθαρεύουσα εἰς τὴν ὁποῖαν εἶναι γραμμένης καὶ ἡ ὁποία μᾶς φαίνεται σήμερον κάπως ἀναχρονιστικὴ τὸ ἀδικεῖ, οἱ Κρητικοὶ τοῦ διάλογοι, αἱ ἀμίμητοι παροιμίαι, τὰ λαϊκὰ σκώματα ἀποζημιώνουν πλυσίως τὸν ἀναγνώστην. Ὁ Πατούχας εἶναι ἓνα ἀριστοῦργημα ἀπὸ τὰ ὀλίγα καὶ ἀπὸ τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων. Καὶ ἐν ἄλλο: Ὁ Πατούχας μᾶς δείχνει τὴν ἠδύνατο νὰ γράφῃ ὁ Κονδυλάκης, ἂν οἱ ὄροι τῆς ἐδῶ φιλολογικῆς ζωῆς ἦσαν εἰς τὴν ἐποχὴν του ἄλλοι, καὶ ἂν οἱ συγγραφεῖς καθὼς ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἠγαγκάζοντο, ὅπως κερδίσουν τὰς πρὸς τὸ ζῆν, ν' ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ψάλτου εἰς τὰς ποννυχίδας τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου ἢ νὰ μεταφράζουσι δεκάδας σπηλῶν διὰ τὰς καθημερινὰς ἐφημερίδας.

Ἀπὸ τὸ δλον ἔργον τοῦ Κονδυλάκη εἰς τὴν καθαρεύουσαν ξεχωρίζουν εὐαρίθμια διηγήματα καὶ πρὸ πάντων τὸ «Ὅταν ἦμιον δάσκαλος» ποῦ εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον: Ὁ συγγραφεὺς ἀφηγεῖται τὸν συνεπείᾳ ἀτυχοῦς ἔρωτο αὐτοαπαγχονισμόν ἐνὸς συναδέλφου του διδασκάλου με μιαν σκληρῶς εἰρωνικὴν διάθεσιν: Ἰδοῦ πῶς τελειώνει αὐτὸ τὸ διήγημα:

«Μετὰ τὰς ἐξετάσεις, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἀνεχώρων. Εἶχα ἐγερωθῆ ἀπὸ τὴν αὐγὴν διὰ νὰ ἀποφύγω τὸν καύσωνα τῆς ἡμέρας. Ἐφύσα δυνατὸς ἄνεμος ὅστις διέσειε τὰ παραθυρόφυλλα. Ἐνῶ δὲ παρεσκευαζόμην ἤκουσα τοὺς σκύλους μου νὰ ὑλακτοῦν μονιδῶδες ἔξω καὶ ἔτρεξα διὰ νὰ ἴδω τί συνέβαινε. Οἱ σκύλοι ἦσαν εἰς τὸν κῆπον τῆς Φωτεινῆς, ἀλλ' ἀνθρώπων κανένα δὲν ἔβλεπα. Ἀνέβηκα εἰς τὸν φράκτιον καὶ τότε παρουσιάσθη ἐνώπιόν μου φρικτὸν θέαμα. Ἄνθρωπος ἐκρέματο εἰς ἓνα ἐκ τῶν χαμηλῶν κλάδων τῆς συκαμινέας καὶ οἱ σκύλοι ἀναβλέπαντες πρὸς αὐτὸν ὑλάκτουσαν ὡς νὰ τὸν ἐπέπλητταν διὰ τὸ ἀνόητον ἐκεῖνο μετεώρισμα. Ἀνεγνώρισα τὸν συναδέλφον μου ἀπαγχονισμένον νεκρὸν πρὸ πολλῆς ὥρας. Ὁ ἄνεμος τὸν ἔσειεν ὡς ἐκκρεμές».

Ἡ «Πρώτη Ἀγάπη» τέλος τὴν ὁποῖαν ἐξέδωκεν εἰς τὴν Κρήτην τῷ 1919 εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον δεῖγμα δημοτικῆς πεζογραφίας τοῦ Κονδυλάκη:

«Σ' αὐτὸ τὸ διήγημα, ἐξηγεῖ, προσπάθησα νὰ ἐφαρμόσω τίς ἰδέες μου περὶ νεοελληνικῆς πεζογραφίας. Μεταχειρίζομαι τὰ κυριότερα κα

θεμελιωδέστερα στοιχεία από τη νέα γλώσσα, αλλά και στοιχεία της αρχαίας, τὰ ὅποια μὲ τὴν καθαρῶσαν εἰσηλθόν και ἀνέζησαν εἰς τὸν προφορικὸν λόγον και μάλιστα ἀντικαθιστοῦν ξένας λέξεις, ἀλλά και δὲν εἶναι ἀταίριαστα μὲ τὸ τυπικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Ὁ διάλογος εἶναι στὸ ἴδιωμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπου ἀναφέρεται ἡ διήγησις.

Ἡ ἱστορία ποῦ μᾶς διηγεῖται ὁ Κονδυλάκης ἔχει τύπον αὐτοβιογραφικόν. Ἀλλ' ἀνταποκρίνεται τάχα εἰς πραγματικὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Κονδυλάκη; Ἄγνοοῦμεν.

Κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866-1869 οἱ χωρικοὶ τῆς ἀκτῆς καταφεύγουν εἰς τὰ ὄρη. Ζοῦν πατεῖς με πατῶ σε. Ἐν ἀγοράκι πέντε χρονῶν αἰσθάνεται ἐξαιρετικὴν προτίμησιν πρὸς τὴν Βαγγελιώ ἑικοσαετῆ Κρητικοπούλαν. Εἶναι ἀπίστευτον ὅτι ἡ προτίμησις αὐτῆ τοῦ πενταετοῦς ἔχει ἦδη κάτι τὸ ἐρωτικόν και τὸ γενετησιακόν. Ἀλλὰ μήπως μία ψυχολογικὴ σχολὴ τῆς ἐποχῆς δὲν ἀπεπειράθη νὰ εὕρη γενετησιακὴν ἀφετηρίαν εἰς ὅλα τὰ συναισθήματα τῶν ἀνηλικῶν; Γεγονὸς ὅπως δῆποτε εἶναι ὅτι ἡ προτίμησις τοῦ Γεωργάκη πρὸς τὰ χάδια τῆς Βαγγελιώς μεταβάλλεται πρὸς αὐτὴν ἡλικίας εἰς ἐρωτικόν πάθος. Οἱ χωρικοὶ γελοῦν μὲ τὸν ἐρωτοχυτημένον μικρὸν και τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζηλοτυπίας του ὅταν εἰς τοὺς χοροὺς ἢ Βαγγελιώ βρῖσκει τὸν βαβαλιέρον τῆς μεταξὺ τῶν συνομηλικῶν.

Μετὰ τὸ μικρὸν τέρμα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὁ Γιωργάκης ἀποστέλλεται εἰς τὸ σχολεῖον και φυσικὰ χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐκλεκτὴν τῆς καρδίας του. Τὴν βλέπει μόνον κατὰ τὰς διακοπὰς. Ἀλλὰ τῶρα εἶναι δεκαεσσαρὸν ἐτῶν και εἶναι δύσκαλον στὴ Βαγγελιώ νὰ τοῦ ἐπιδαψιλεύῃ τὰς θωπείας τῆς ἐμπρὸς εἰς τὸν κόσμον. Ἐν τούτοις αὐτὸς τὴν ἀγαποῦσε κ' ἔλυωνε κ' ἐχλώμιαζε. Καὶ μὴ μῆρα ποῦ τὴν ἀπάντησε κάτω στὰ λιόφυτα, σὲ δρόμο ἀσύχναστο, ἡ μεγάλη λέξις ἐλέχθη. Ἡ μεγάλη ὑπόσχεσις ἐδόθη.

—Γίαιντα Γιωργιό μου, τοῦ εἶπε, ἐχλώμιανες, ἀπούσουν σάν τ' Ἀπριλιάτικο ρόδο, ὄντα ἦρθες ἀπὸ τὴ χώρα;

—Γιατὶ δὲν ἔρχεσαι μπλεῖο στὸ σπίτι μας... και φοβοῦμαι πῶς δέ...

—Πῶς δέ σ' ἀγαπῶ; Αὐτὸ θές νὰ πῆς;

—Ναί.

—Ὅτι θέλω νὰ μοῦ τὸ πῆς ὁ ἴδιος... θέλω νὰ τ' ἀκούσω ἀπ' τὸ στόμα σου...

—Φοβοῦμαι πῶς δέ μ' ἀγαπᾶς μπλεῖο.

Κ' ἔπεσε ἐκείνη ἐπάνω του ὡς θύελλα...

Μὰ ἡ Βαγγελιώ εἶναι πλέον 30 ἐτῶν—αὐτὸς δεκαπέντε. Ἡ μητέρα τοῦ Γιώργη φροντίζει νὰ τοὺς χωρίσῃ. Ἡ Βαγγελιώ καίεται ἀπὸ τὸν ἀνεκπλήρωτον πόθον, μαραίνεται ἀπὸ τὴν καταλαλιά τοῦ χωριῶ—φθισαῖ και διὰ νὰ τερμα-

τίσῃ μίαν ὥραν ἀρχίτερα τὴν ζῶν χωρὶς ἐλπίδα πέφτει ἀπ' ἕνα γκρεμὸ στὸ χάος...

Ὅτι καθιστᾷ ἀκρως ἐνδιαφέρον τὸ κάτω τραβηγμένον αὐτὸ διήγημα εἶναι ἡ ψυχολογικὴ παρατήρησις, ἡ ἠθογραφικὴ χάρις, οἱ Κρητικοὶ διάλογοι.

Περὶ τῶν χρονογραφημάτων του, τὰ ὅποια θὰ ἠμποροῦσαν νὰ πληρῶσουν τόμους ἐπὶ τόμων εἶχε ταπεινὴν ἰδέαν. Ταπεινὴν ἰδέαν εἶχε γενικῶς διὰ τὸ χρονογράφημα τὸ ὅποῖον ἐθεώρει ὡς ἀντικαταστήσαν τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἀπὸ τοῦ Πλινίου μέχρι τῆς μαντᾶς Σεβινιῆ καλλιεργηθέν, ἀλλά τὸ ὅποῖον ἐθεώρει κατώτερον.

—Τὸ νὰ διαβάξῃ ἕνας λεπταίσθητος ἄνθρωπος χρονογράφημα εἶναι ὡς νὰ ἐβαρύνθῃ τὴν κρεωφαγίαν και θελεῖ μίαν ἡμέραν νὰ γρασιδοφαγίησῃ ὡς ὑπαζύγιον.

Ἀλλ' ἐν τούτοις εἶχεν ἄδικον, τὸσῶ μεγαλύτερον ὅσῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέχρι πρό τινοσ τὸ χρονογράφημα ἀντικαθίστα τὴν φιλολογικὴν και τὴν καλλιτεχνικὴν κριτικὴν, τὰς ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις, τὴν καινωνικὴν κριτικὴν, τὰς αἰσθητικὰς ἀκούη και τὰς κοινωνιολογικὰς συζητήσεις. Μέσα δὲ εἰς τὰ χρονογραφήματα τοῦ Κονδυλάκη, ἴδιως τὰ παλαιότερα, ὑπάρχουν χαριτωμένα λογοτεχνικὰ σελίδες, ἐξαιρετοὶ ἀφηγήσεις, εἰρωνικὰ περιγρᾶφαι προσώπων και πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ θὰ ἤξιζαν τὰς τιμὰς τοῦ βιβλίου.

Λογοτέχνης ἀξιοσημείωτος, πατριώτης δοκιμασμένος, δημοσιογράφος ἀνεπίληπτος ἀποτελεῖ μίαν φιλολογικὴν δόξαν διὰ τὴν Κρήτην τὴν ὅποῖαν ἠγάπησε, διὰ τὴν ὅποῖαν ἐπολέμησε, μὲ τὸ τουφέκι και μὲ τὴν γραφίδα και ἀπὸ τὴν ὅποῖαν ἠντλησε ὅλας τὰς ἀραίας ὑποθέσεις τῶν ἔργων του. Ἦτο Κρῆς μέχρι μυελοῦ ὀστέων, ὑπερήφανος διὰ τὴν καταγωγὴν του. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν γενέτειραν ἐφανε μέχρι τοπικισμοῦ. Ἀλλὰ σὰς ἐρωτᾷ: Ποῖος δύναται νὰ ὑψωθῇ μέχρι τῆς εὐρύτερας πατρίδος χωρὶς ν' ἀγαπήσῃ τὴν μικράν; Ἑλλὰς δὲν εἶναι παρὰ ἡ σύνθεσις αὐτῶν τῶν μικρῶν πατρίδων. Καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν Κρήτην ὑψώνετο κατακόρυφως πρὸς τὴν ἀγάπην τῆς Ἑλλάδος. Ὡ! δὲν ὑπῆρχε τίποτε περισσώτερον εἰλικρινές, περισσώτερον ἀπέρητον, περισσώτερον χαρακτηριστικὸν ἀπὸ τὸν Κρητικὸν πατριωτισμὸν τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη, ἀπὸ τὸν Κρητικὸν του φανατισμὸν. Ἄλλον φανατισμὸν δὲν εἶχε κανένα ὁ ἐλευθερος αὐτὸς ἄνθρωπος, τὸ ὅποῖον οἱ συμπολιταὶ του σπουδαῦται και οἱ συνάδελφοί του ὄλοι σήμερον ἀναμιμησκόμεθα μὲ συγκίνησιν... Ὑπῆρξε πράγματι ἕνας ἀνιδιοτελής και ἕνας ἐκλεκτός.

Ἄς ἀναπαύεται ἐν εἰρήνῃ...

Ο ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ

"Οπως διάφορος τῶν ἄλλων χρονογράφων εἶναι ὁ Ἰ. Κονδυλάκης (Διαβάτης). Ἡ ἐξέλιξις τοῦ χρονογραφήματος τὸν ἀφῆκεν ἐντελῶς ἀσυγκίνητον. Τὴν ἠγνόησεν, ἀπλούστατα. Οὕτε ἦτο ἄλλωστε δυνατὸν νὰ γίνῃ διαφορετικὰ. Διότι ὁ Κονδυλάκης εἶναι τὸ σπάνιον φαινόμενον "Ἕλληνας λογοτέχνου, ὁ ὁποῖος γράφει, ἐπειδὴ ἔχει κάτι θετικὸν καὶ ὠρισμένον νὰ εἴπῃ. Εἶναι ὁ τύπος τοῦ εἰλικρινοῦς συγγραφέως. Ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς καὶ ἡ παρατηρητικότης του συνέβαλλον εἰς τὸ νὰ σχηματισθῶν ἐντὸς του ὠρισμένα πεποιθήσεις, ὠρισμένη πίστις. Καὶ τὴν πίστιν του αὐτὴν ἐκφράζει εἰς τὰ ἔργα του. Ἀδιαφορεῖ τελείως ἀν εὑρεθῶν θερμοκέφαλοι κυνηγοὶ τῶν φιλολογικῶν συρμῶν καὶ τὸν χαρακτηρίζουν ὀπισθοδρομικόν. Ἡ κρίσις του τὸν προασπίζει ἀπὸ τοὺς κακοὺς ἀνέμους καὶ τὰ ἐπικίνδυνα λογοτεχνικά, ψευδοφιλοσοφικά ἢ κοινωνικά ρεύματα, πού σηκώνουν καὶ παρασύρουν μόνον τὰ ἀνερμάτιστα μυαλά. Ὁ Κονδυλάκης γνωρίζει πολὺ καλά καὶ τὸ ἔχει αἰσθανθῆ βαθυτάτα, ὅτι αἱ μεγάλα ἀλήθειαι ζοῦν καὶ θὰ ἰσχύουν αἰωνίως, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν λογικά καὶ ἠθικά ὄντα. Τὰς ἀληθείας αὐτάς ἐκστομίζει πάντοτε, ὡσάκτις ἀντικρύζει ὑπόπτους νεωτεριστάς, οἱ ὁποῖοι εἶτε τὰς λησμονοῦν μέσα εἰς τὸ νευρικὸν παραμύθημά των, εἶτε ἔχουν συμφέρον νὰ τὰς ἀγνοήσουν. Καὶ ἀν ἡ φωνὴ του, πνιγομένη ἀπὸ τὰ σαλπίσματα καὶ τὴν ὀχλοβοὴν πού καταλήλως σηκνοθετεῖ κάθε νέος θριαμβευτῆς, ἀκούεται πρὸς στιγμὴν ὡς παράταιρος, ἀτόμακρος τόνος ἀπὸ τὰ σκότῃ τοῦ παρελθόντος, μόλις ὁ θόρυβος κοπάσῃ, ἡγεῖ κρυσταλλινὴ ὡς ρῆσις προφήτου.

Ἐπῆρξαν ὧραι τραγικαί, ὅπως σὶ μαῦραι ἡμέραι τοῦ πένθους καὶ τῆς ψυχικῆς ὀδύνης ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, κατὰ τὰς ὁποίας ἓνα χρονογράφημα τοῦ Κονδυλάκη θὰ ἔμοιαζε μὲ τοὺς λόγους τοῦ Καμίλλου ἐπάνω εἰς τὰ ἐρεπια τῆς καταστροφείσης Ρώμης καὶ θὰ ἐπέ-

φερε τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, πού ἐπέφερον αἱ δημηγορίαι τοῦ Ρωμαίου δικτάτορος, ἀν ἡ ἀτμοσφαιρα ἢ ἑλληνικὴ ἦτο δυνατὸν νὰ δονηθῇ. Ὅταν ὁ Κονδυλάκης, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1898, γράφει: "Ἄλλο θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀγνὸν καὶ ὑψηλόν, στοιχειὸν ἀπαραίτητον ἀνθρωπισμοῦ, καὶ ἄλλο φανατισμὸς κτηνώδης καὶ ἡλίθιος. Τοιοῦτου θρησκευτικῆ αἰσθήματος ἔχομεν τῶ ὄντι μεγίστην ἀνάγκην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ στηριχθῇ ἡ συνείδησις τοῦ καθ' ἑκάστον, ἢ ἡ ἀναρχία καὶ ἡ παράλυσις παντός νόμου κατέστρεψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Θέλετε νὰ κάμετε στρατὸν καλόν; κάμετε πρῶτα πολιτὰς τοῦ καθήκοντος!", βροντοφωνεῖ μίαν ἀλήθειαν αἰωνίαν, ἢ ὅποια ἔπρεπε νὰ ταραξῆ τὰς συνειδήσεις καὶ νὰ ἐντυπωθῇ εἰς τὸν νοῦν κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων. Ἄλλ' εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἐποχὴν ὅπου ἡ ὑπερίσχυσις τῶν ἀτομικῶν μικροσυμφερόντων κατέστησεν ἀπραγματοποιήτους τοὺς μεγάλους ὀμαδικούς κλονισμούς, καὶ ὅπου ἡ ἀρχαία Ἄγορά ἐθρυμματίσθη εἰς κενὰς συζητήσεις καφρονοβίων. Ὁ Κονδυλάκης, ἀν ἐμμεῖτό τὸν Κάμιλλον, θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς «ὑπαίθριος ρήτωρ», νοσταλγὸς δαφνῶν βδελλοπουλιῶν, καὶ ἴσως νὰ ὑφίστατο σκληροτέραν τύχην τῆς τοῦ πικρογῆλου ἐρμηνευτοῦ τῶν Γραφῶν. Εἶναι φυσικὸν λοιπὸν νὰ μειδιάσωμεν ὅσον μὲ τὴν θρασυτήτα τῆς ὑπεραιωνίου παραμοιώσεως, ἀφοῦ ὁ Διαβάτης δὲν ἀνῆλθεν εἰς σπόνδον Ρωμαϊκοῦ ναοῦ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Γαλατῶν, ἀφοῦ δὲν τὸν ἀναφέρει ὁ Λίβιος, καὶ ἀφοῦ δὲν ὠμίλησεν, ἀλλ' ἔγραψε καὶ μάλιστα εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν.

Διαγνώσας ἐν τούτοις ὁ Κονδυλάκης τὴν ἱστορικὴν σοφίαν τῶν Νεοελλήνων, ἔκρινε σκοπιμότερον πρὸ τοῦ σκεφθῶμεν νὰ μειδιάσωμεν ἡμεῖς, νὰ καγχάσῃ αὐτὸς πρῶτος εἰς βάρος μας. Τὸ γεγονός, ὅτι μόνον εἰς ὀλιγίστας στιγμάς, ὅταν ὁ πόνος του καὶ ἡ ὀργή του ἐκχειλίζον, ἐκτοξεύει ὡμὰς τὰς πεποιθήσεις του,

είναι μία ἐπὶ πλεον ἀπόδειξις τῆς βαθείας παρατηρητικότητός του. Δὲν ὑπάρχει κωμικώτερον πρᾶγμα ἀπὸ τὸ νὰ παίξῃ κανεὶς ρόλον ἀδιαλλάκτου ἥρωος ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας, ἣ ὅποια ἀγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἠθικοῦ ἐγωισμοῦ. Ἄλλωστε τοῦτο φανεράναι ἐγκεφαλικὴν δυσκινήσιαν καὶ παντελῆ ἀποξένωσιν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, καὶ ἔχει ὡς μοιραίαν συνέπειαν τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τοῦ σκοπομένου καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἥρωος μὲ τὰς μεγάλας ἀξιώσεις ὡς συμπαθητικοῦ τρελλοῦ. Ἵπάρχουν, εὐτυχῶς, τρόποι νὰ μείνῃ κανεὶς ἐκεῖνος πού θέλει νὰ εἶναι, χωρὶς νὰ μορφαίξῃ ἀπῶς πρὸ τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὴν τακτικὴν αὐτὴν ἀκολουθεῖ κάθε ἠθικὸς καὶ σοβαρὸς ἄνθρωπος, πού τὸ ἠθικὸν ἐγὼ του τὸν προφυλάττει ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῶν βαγαπόντικων παραστρατημάτων, καὶ πού ἡ σοφία του τοῦ ὑποδεικνύει τὴν ἄμεσον ἀνάγκην τῆς ἐκφράσεως τῶν σκέψεών του πρὸς τοὺς συγχρόνους του. Διότι πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὴν εἰδικὴν περιπτώσει πού παρουσιάζει σήμερον ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, τὸ ἐπίμονον καὶ παράφρονον σάλπισμα, πού χαρακτηρίζεται ὡς ἡρωισμὸς, εἶναι, ἀπλούστατα, κομπασμὸς καὶ τύφος, καθ' ὅτι «ἡ ἥρωος» φαντάζεται ἑαυτὸν διατελοῦντα ἐν πλήρει γνώσει τῶν μετὰ ἕνα αἰῶνα τουλάχιστον συνθηκῶν τῆς κοινωνίας μας καὶ ἱκανὸν νὰ νοουετῆ τὰ πλήθη τῶν ἀπογόνων. Τύση δηλαδὴ προὑποτίθεται ἡ πεποιθῆσις εἰς τὸ πρωτοφανὲς τῆς μεγαλοφυΐας του, ὥστε νὰ μὴ συγκρίνῃ τὸν ἑαυτὸν του πρὸς καμίαν ἐκ τῶν μεγάλων ἡρωϊκῶν μορφῶν τῆς ἱστορίας, αἱ ὅποιαι—καὶ μετὰξὺ αὐτῶν πρῶτος ὁ Χριστὸς—κατόρθωσαν νὰ ἔχουν κυρίως ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συγχρόνων των.

Ὁ Κονδυλάκης, ἀντὶ νὰ κυνηγήσῃ λοιπὸν τὰς δάφνας τοῦ νεοελληνικοῦ ἥρωος—μάρτυρας, ἐπροτίμησε νὰ ἀμφελήσῃ ὅσον ἠδύνατο καλύτερον τὴν χώραν του. Καὶ ἀεβιάσθη νὰ γελάσῃ μὲ ὅλα, ἐκ φόβου μήπως ἀναγκασθῆ νὰ κλαύσῃ γι' αὐτά». Ἡ βαθυτάτη πίστις εἰς τὰς ἠθικάς του ἀρχάς, τὰ ὅποιαι ἀνεκάλυψε μέσα του καὶ διέκρινεν ὡς ἀναλλοιώτους καὶ αἰωνίους, καὶ ἡ ἰσχυρὰ ἀντίφασις πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτάς, πού ἐπρόδιδαν τὰ καμώματα μιᾶς κοινωνίας ἀνερματίστου,

ἔφερον αὐθορμήτως τὴν σάτιραν εἰς τὰ γέλιη του, καί, ἐν τῇ φαινομενικῇ του ἀπαθείᾳ, ἐστροβιλίσθη ἐμπρὸς του τὸ χιουμορὸς ὡς τολύπη καπνοῦ γαλανοῦ. Τίποτε δὲν προδίδει, ὅτι ὁ ἥρωος αὐτὸς ἄνθρωπος πού γελά μὲ ὅλα εἶναι ἕνας βαθὺς παρατηρητὴς πού πάσχει καὶ ὀργίζεται. Τίποτε, ἐκτὸς τῶν σπανίων ἐκδηλώσεων τῶν ἐσωτερικῶν του κόσμων, πού πάντοτε ἐξορροῦν ἀτίθασοι εἰς τὸ φῶς, ὡς πυρίνη λάβα ἡφαιστείου, πού τὸν κρατῆρα του καλύπτει ἔπειτα ἐλαφρῶς παιγνιδίζουσα θάλασσα γαληνιαία. Ὁ Κονδυλάκης ἀντελήφθη, ὅτι τὰ καθημερινὰ γεγονότα εἶναι ἡ ἄμεσος ἔκφρασις τῆς ζωῆς ἐνὸς τύπου. Καὶ ἐσκέφθη σφώτατα, ὅτι ἂν τὰ ἀντίκρυζε μὲ ὅλην τὴν σοβαρότητά του, θὰ ἐπροκάλει δυσφορίαν καὶ δὲν θὰ ἐπετύγχανε καμίαν πραγματικὴν διόρθωσιν. Εἰς αὐτὰ ἐπῆγαινε μόνον ἡ ἐλαφρὰ σάτιρα, ἡ φαινομενικῶς ἄθῳα, πού χωρὶς νὰ πειράξῃ κανένα ἀτομικῶς χαράσσει βαθείας γραμμὰς εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων μας. Ἄν ὁ Κονδυλάκης ὠφέλησε πράγματι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίζωμεν. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ κοινωνία μας, ἣ ὅποια ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ τὸν διαβάξῃ ἐπιμελῶς, δὲν κατόρθωσε νὰ βελτιωθῆ κάπως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς, περὶ τούτου πρέπει νὰ ἀδιαφορῆ ὁ βαθὺς χρονογράφος.

Πρέπει νὰ ἔχη τὴν γαλήνην τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος ἐξετέλεσε τὸ καθῆκον του, ὡς ἠδύνατο καλύτερον, καὶ πού εὐρίσκειται ἐν τάξει ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς του. Αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Αἱ κοινωνίαι διορθώνονται ὄχι ἀποτόμως, οὔτε ἐν τῷ συνόλω τῶν ἀτόμων των, ἀλλ' ἐφ' ὅσον παρουσιάζονται πολῖται ἀναγνωρίζοντες τὰς ἀξίας καὶ μιμούμενοι τὰ καλὰ παραδείγματα. Ἔτσι δημιουργεῖται σιγὰ σιγὰ μία ἀτμόσφαιρα μεγαλείου, ἱκανὴ νὰ φουσκώσῃ τοὺς πνεύμονας καὶ νὰ δονηθῆ ἀπὸ τὴν φωνὴν τοῦ πραγματικοῦ ἥρωος, ἂν πρόκειται νὰ φανῆ ποτέ. Ἐκεῖνος πού συμβάλλει μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀτμοσφαιράς αὐτῆς εἶναι σήμερον ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐξαιρετικῶς ἀνθρώπους πού χρειάζεται ἡ χώρα μας. Καὶ ἕνας τέτοιος ἐξαιρετικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ Ἰ. Κονδυλάκης.

ΚΩΝ. Θ. ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ο ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ

Ένα καλοκαιριάτικο μεσημέρι του 1915, θυμούμαι, ή νεοσύστατη τότε Ένωση Συντακτών έδινε αποχαιρετιστήριο γεύμα στον κηροεδρό της Ίωάννη Κονδυλάκη μέσα στον πρόπο της Έπαυλης Θών, ανάμεσα στις πρωτομές των ήρώων του 1821 που στόλιζαν τις άλεις της. Ο Κονδυλάκης είχεν υποβάλει παραίτηση από την προεδρεία, αφήνοντάς την στο Σπύρο Μελά κ' έπρόκειτο ν' αποσυρθή κι από τη δημοσιογραφία αποχωρώντας κι από το «Έμπρός» όπου επί είκοσι χρόνια και πλέον έκρατούσε τη στήλη του χρονολογήματος. Είχε βαρεθή, είχε κουρασθή, καθώς έλεγε; Είχε προσισθανθή το τέλος του και σαν τά θεριά, καθώς έγγραφεν ένας δημοσιογράφος πού τον είδε στην Κρήτη, αποσύρθηκε στη μόνωση νά πεθάνει, μη θέλοντας νά δώσει στους ανθρώπους το θέμα ξεπεσμένου του έαυτού του; Μπορεί και νά πειράχθηκε γιά την πρόσληψη του Μελά ως δεύτερου χρονολογήματος στο «Έμπρός», όπου επί χρόνια, ως τά τότε, κρίνετο έπαρκής ή δική του μόνη παρουσία. Ήταν άληθινά πολύ ευθίκτος, μυγιάγγιχτος και καθώς έγγραφεν ο Δ. Πετρακάκος στις άναμνήσεις με τον τίτλο «Δημοσιογραφικά Πάρεργα» στην «Καθημερινή» της 2 Αύγουστου 1938 «ζηλότυπος έν τη εργασία του ώστε ή ιμαλοδία υπερηφάνε ά του δέν έδέχετο παρατηρήσεις προϊσταμένων, ούτε και φιλικούς τοιαύτας».

Απογοητευμένος φαινότανε τότε και μετά λίγον καιρό αποσύρθηκε πράγματι στη γενέτειρά του Κρήτη, Ξαναήρθε γιά λίγο στην Άθήνα και ξανάφυγε πάλι γιά νά πεθάνει, στο Ήράκλειο τό 1920 με την πίκρα στην καρδιά. Νά παραπονεθεί δέν τόσπεργε ή συνοφρωμένη άξιοπρέπεια του. Άλλώς τε, ποτέ δέν έδειχθηκε ευχαριστημένος από το έπάγγελμά του ως δημοσιογράφου, γιά δέ το χρονολογήμα, πού ιδιαίτερα εκαλλιέργησε δέν ξέρω νάχει γράψει κανείς άλλος με τόση περιφρόνηση όση δείχνει ο άφορισμός του: «τό νά διαβάξη ένας λεπταίσθητος άνθρωπος χρονολογήμα, είναι ως νά ββαρύνθη την κρεοφαγίαν και θέλει μίαν ήμέραν νά γρασιδοφαγήση, ως υποζύγιον».

Κι όμως με το χρονολογήμα είχε συνδεθή τόνομά του. Όχι άδικα.

Όταν τό 1889 πρωτοήρθε νά εγκατασταθεί μονίμως στην Άθήνα φαίνεται νάχε σκοπό νά έπιδοθεί στη φιλολογία. Έπιτυχία δέν είχαν τά λογοτεχνικά του πρωτόλεια. Έξάλλου και ή βιοπάλη τον έσπρωξε στη δημοσιογραφία. Κ' έπιασε δουλειά στην «Έφημερίδα» του Κορομηλά, όπου τότε είχε συγκεντρωθή γύρω στο διευθυντή της Άριστέιδη Ρούκη διαλεχτό έπι-

τελειο συνεργατών με άρχισουντάχη τον Κωστή Παλαμά. Ο Κονδυλάκης, πού είχε μάξει μόνος του γαλλικά μετάφραζε επιφυλλίδες. Άργότερα ανέλαβε νά κρατεί πρακτικά στη Βουλή, την έποχή πού ο Τρικούπης εκήρυξεν από το βήμα την πώχευση. Με την ειδησεογραφία, τό ρεπορτάζ δέν άσχολήθηκε. Δέν εργάσθηκεν ως ρεπόρτερ, άν και από κανένα χρονολογήμα του δέ λείπει ή επικαιρότητα, τά δέ λογοτεχνικά του έργα, άλλα έντυπώσεις από τη ζωή του, όπως τό «Ήμέραι κ.νδύνων και φόβου» άπομνημονεύματα από την Κρητική επανάσταση του 1877 πού δημοσίευσε τό 1889 στην «Έφημερίδα», τό «Όταν ήμουν δάσκαλος» πού έγγραφεν άργότερα, «Οί άθλιοι των Άθηνών» πού δημοσιεύθηκε σε συνέχειες τό 1896 στην «Έστία» άλλα ήθεογραφικά, όπως ο «Πατρίχος» πού μήκε συνέχεια σε φύλλα της «Έφημερίδος» τό 1892· όλα δέν είναι τίποτ' άλλο κατά βάθος, από ρεπορτάζ με την ευρύτερη έννοια της λέξης. Ένας άλλος του τόμος «Ένώ έδιάβαινα...» περιέχει χρονολογήματά του, παρμένο όμως όχι με συστηματική έκλογή. Έτσι γραφό τό μηνημίο της κυρίας του δράσης δέν έχομε άκόμη.

Ρεπορτάζ, καθαρή ειδησεογραφία, μιά φορά, λείει ο Πετρακάκος, έγγραφεν ο Κονδυλάκης και την φορά αυτή, τη μόνη, στάθηκε άτυχος. Γυρίζοντας άργά τη νύχτα στο σπίτι του νά κοιμηθεί ένα βράδυ βρέθηκε μπρός σε μιά πυρκαγιά. Άν και δέν τον ένδιέφερε τό ρεπορτάζ, από δημοσιογραφική ευσυνειδησίαν όμως, έγύρισε στο τυπογραφείο, έσταμάτησε την έκτύπωση της έφημερίδας στο πιεστοήριο κ' έγγραψε την είδηση της πυρκαγιάς, στην τελευταία ώρα. Σημασία πολλή δέν έδωσε στην έπιτυχία αυτή, ούτε και περίμενε συγχαρητήρια την άλλη μέρα. Όχι όμως και παρατηρήσεις! Γιατί ο διευθυντής Ρούκης πού εσυνήθιζε νά κοιτάζει τά χειρόγραφα γιά νά έλέγχει την εργασία των συντακτών μπαίνοντας στο γραφείο της συντάξεως την άλλη μέρα έπρόσβαλεν όλους τους συντάκτες λέγοντας:

— Όλοι σας είστε άνικανοι. Μιά έπιτυχία είχαμε και μες σήμερα κι αυτή την έκαμεν ο διορθωτής!...

Έκοιτάχθηκαν όλοι άπορώντας κι ο Κονδυλάκης περισσότερο άπ' όλους. Τί είχε συμβεί; Ο διορθωτής ίδόντας τά χειρόγραφα του Κονδυλάκη και ξέροντός τον πώς δέν έβινε σημασία στο ρεπορτάζ άντέγραψε την είδηση κ' έσκισε κ' επέταξε τά χειρόγραφα του Κονδυλάκη. Έτσι φάνηκε στο Ρούκη πώς αυτός έγγραψε την είδηση. Έξαγριωμένος ο Κονδυλάκης σηκώθηκε κ' έφυγε.

Ἐργάσθηκε ἀργότερα στὸ «Ἄστυ», στὸ «Σκρίπ» τοῦ Κουσουλάκου κι ἄραξε τέλος στὸ «Ἐμπρός», ὅπου εἴκοσι καὶ πλέον χρόνια ἔγραφε χρονογράφημα μὲ τὸ ψευδώνυμο Διαβάτης.

Πατέρας τοῦ χρονογραφήματος, ὅπως εἶπεν ὁ Νιρβάνας, δὲν ἦταν ὁ Κονδυλάκης. Πολλοὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἔκαλλιέργησαν αὐτὸ τὸ εἶδος δημοσιογραφικοῦ λόγου στὴν Ἑλλάδα. Ἐξω ἀνάλογα εἶδη εἶχανε δημοσιευθῆ στὶς ἑφημερίδες καὶ ἀναφέρονται συστηματικῶς πληροφορίες σχετικὰ σὲ μιὰ λαμπρὴ μελέτη γιὰ τὸ χρονογράφημα τοῦ συναδέλφου Η. Ν. Ἀποστολίδη δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ «Ἐπιστημολόγος» (τεύχη Δεκεμβρίου 1933—Ἰανουαρίου 1934).

Στὴν Ἑλλάδα, ὅλοι ὅσοι ἔγραψαν συμφωνοῦν, πρῶτος συντάχτης χρονογραφήματων ἐπρόβαλεν ὁ Κ. Πάππ τὸ 1848 στὸ περιοδικὸ «Εὐτέρπη» μὲ τίτλο «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» καὶ υπογράφηκε Γοργίας. Ὁ Εἰρηναῖος Ἀσώπιος κατόπιν, ὁ Ραϊδης, ὁ Βλάχος, ὁ Χ. Ἀννίνος ἔγραψαν κι αὐτοὶ χρονογραφήματα, «σχολιάζοντας» κατὰ τὸν Φῶτο Πολίτη, μερικὰ πράγματα, πού δὲν ἦσαν ἐπιδικτικὰ σοβαρᾶς ἀρθρογραφίας». Γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ χρονογραφήματος ἐπίσης θά βροῦνε ἀρκετὴ βιβλιογραφία ὅσοι θέλουνε εἰδικὰ νὰ ἀσχοληθοῦνε, στὴ μελέτη τοῦ Η. Ν. Ἀποστολίδη.

Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ συμβολὴ τοῦ Κονδυλάκη. Κι αὐτὴ στάθηκε μεγάλη, μοναδική. Αὐτὸς ὕψωσε τὸ δημοσιογραφικὸ καὶ λογοτεχνικὸ μαζί αὐτὸ εἶδος λόγου στὴν περιωπὴ, πού ἔδωκε τὸ θάρρος στὸ Σίμο Μενάρδο νὰ πει, ὅταν ἐδίδασκε στὸ Πανεπιστήμιό τῆς Ὁξφόρδης ὅτι «τὰ ἑλληνικὰ χρονογραφήματα καὶ τὰ ἑλληνικὰ καπνὰ δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὰ ἄριστα τοῦ κόσμου».

Μὲ τὸ Διαβάτη τὸ χρονογράφημα παίρνει τὴν καθημερινὴ του θέση στὴν ἑφημερίδα καὶ «στὸ ἑφήμερο αὐτὸ εἶδος — εἶδος «παραλογατεχνικό» κατὰ τὸ Νιρβάνα—ὁ Κονδυλάκης σπατάλησε, κατὰ τὸν Ἄριστο Καμπάνη τὰ χαρίσματά του».

Καὶ εἶχε πολλὰ: ὀξύτατη παρατήρηση καὶ ζάστερον ὀρθολογισμό, αἴσθηση τοῦ μέτρου καὶ

νηφάλια θυμοσοφία, ἀπλότητα γλώσσας—καθαρεύουσα ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε σχηλαστικισμό—στρωτὸ ὕφος ἀττικῆς ἀπέριττης κομψότητας, κλασικὴ οἰκοδόμηση λόγου καὶ ἔκφραση σκέψης: Προσόντα πού ἔκαναν τὸ χρονογράφημα τοῦ Διαβάτη «καθημερινὸ μάθημα πολιτισμοῦ, ἀρετῆς καὶ εὐθυκρίας» καθὼς εἶπεν ὁ Παῦλος Νιρβάνας, «πολλὲς δὲ σελίδες τοῦ ἀποτελοῦν, ἐκτὸς τῆς βαθυτέρας οὐσίας τοῦ περιεχομένου των, ὑποδείγματα ἑλληνικῆς λιτότητος καὶ εὐρυθμίας ὕφους, τοῦ ὁποῖου ἡ φαινομενικὴ πτωχεῖα διὰ τοὺς ἀσμενίζοντας εἰς τὴν πτωχαλοζοῦειαν τοῦ ἐμφατικοῦ καὶ πεφουσημένου λόγου ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος ἔπαινός του καὶ ἡ χαρὰ τῶν ἐκλεκτῶν».

Γι' ἀρκετὸν καιρὸ στάθηκε στὸ «Ἐμπρός» ὁ Διαβάτης ἀκλόνητος μὲ τὴν ἀττικὴν του χάρη, ἀνάμεσα στὸ ἔμφορο ἀπὸ διαβάσματα ἀκαδημαϊκὸ γραφτὸ τοῦ W. (ὅπως ὑπογράφον ὁ Κωστής Παλαμᾶς) καὶ στὸ σπαρταριστὸ καὶ λαμπερὸ ὕφος τοῦ Φαρτούνιο (ψευδώνυμο τοῦ Στύρου Μελᾶ) πού διπλα στὸ Δάσκαλο ἀνεβαίνει μὲ ὀρμὴ στὴν κορυφή...

Κ' ἔφυγεν ἐγκαίρως ὁ Διαβάτης, διατηρώντας τὴν ὑπεροχὴ του, μένοντας πάντα ὁ κλασικὸς τοῦ χρονογραφήματος.

Γιὰ τὸν ἑαυτὸ τοῦ ἐνοιῶσε κίνδυνον ἠπροεῖδε τὸν ξεπεσμό τοῦ χρονογραφήματος, πού μ' ὄλην τὴ χάρη τοῦ Νιρβάνα καὶ τὸ ἀστεῖρευτο σφρίγος τοῦ Μελᾶ, μ' ὄλη τὴν κατοπινὴ παρυσίαση νεώτερων δυνάμεων ἔχασε τὴ σημασία πού εἶχε ὄντας «γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ μόνη λογοτεχνικὴ τροφή τῶν Ἑλλήνων, ἀντικαθιστῶν δι' αὐτὸς ὅλα τὰ εἶδη τοῦ πεζοῦ λόγου;» Πρέπει νὰ δεχθοῦμε αὐτὸ πού ἔγραψε ὁ Ἐπισκοπτόπουλος ὅτι τὸ χρονογράφημα εἶναι «μεταβατικὸν εἶδος, προσιδιάζον εἰς ἔθνος μὲ νηπιώδη πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν»; Ἡ μήπως ἀντίθετα, τὸ χρονογράφημα, ὅσο ἐλαφρὸν κι ἂν εἶναι ἡ φιλοσοφία του, ὁμῶς πάντα ἀπαιτεῖ κάποια γαλήνη, ἡρεμία καὶ ἀνεση σκέψης πού δὲν νῆς περισσεύει ἀφότου ψυχῆ μας, σῶμα καὶ νοῦς παραδέρνουν μέσα στὴ ζάλη στὸ λαχάνιασμα καὶ στὴν ἀγωνία τῆς ἐποχῆς πού ἀκολούθησε. Ὅπως κι ἂν εἶναι ὁ Διαβάτης ἔπερασε κ' ἐπῆγε διαλέγοντας τὴν ὥρα του!...

I. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ

Είχαν περάσει τὰ μεσάνυχτα ὅταν ἐχωρίσθη ἀπὸ τοὺς φίλους του. Τὸ χωριὸ εἶχεν ἤδη κοιμηθῆ καὶ ἐπεκράτει σιγή, τὴν ὁποίαν μόνον κραυγαὶ τῶν ἀλεκτόρων διέκοπταν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Ὁ Μανώλης μεθυσμένος καὶ παραπατῶν διηυθύνθη πρὸς τὸ σπίτι του. Ἄλλα καθ' ὅδον τὸν ἐσταμάτησεν αἰφνιδία ἀνάμνησις. «Ποῦ πᾶς μωρέ; ἐμουρμούρισεν ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του. Ποῦ πᾶς μωρέ;» Ἐστάθη κ' ἐσκέπτετο ἐπὶ τινὰς στιγμάς, ἔπειτα ἐστράφη πρὸς τὰ ὀπίσω. Καὶ ἐνῶ ἐπροχώρει παραπαίων ἐμουρμούριζε :

—Στὸ χέρι σου θαρρεῖς πῶς εἶναι νὰ μὴ θές;... θές καὶ δὲ θές... Πεισματικά μου κάνεις, αἱ; Τότε σὲ κλέφτω, σὲ παίρνω μὲ τὸ ζῶρε. Ποιὸς θαρρεῖς πῶς εἶμ' ἐγώ;... Ἐγὼ τᾶβαλα μὲ τσ' Ἄρναοῦτες καὶ τὸ Μουντίρη... Δὲ φοβοῦμαι κανένα... Πεισματικά μου κάνεις, αἱ; Ἀπόψε τελειώνουνε τὰ πεισματικά.

Τοιαῦτα μονολογῶν ὁ Μανώλης ἔφθασε εἰς τὸ σπίτι τῆς Ζερβούδαινας, τὸ ὁποῖον ἦτο κατάκλειστον καὶ κατασκότεινον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ γειτονικά, ὅπως ὅλο τὸ χωριό. Ἐκεῖ ἐστάθη καὶ ἐφαίνετο σκεπτόμενος ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι δὲν ἐσκέπτετο τίποτε. Μᾶλλον ἐκοιμᾶτο ὄρθιος. Ἐπειτα ἐπλησίασε πρὸς τὴν θύραν καὶ μὲ κάποιαν δυσκολίαν ἀνέβη τὰ ὀλίγα σκαλοπάτια τοῦ προθύρου. Ἐμεινε καὶ ἐκεῖ ἀκίνητος ἐπὶ τινὰ λεπτά, μεθ' ὃ ἐξείλκυσε τὸν πασαλὴν καὶ εἰσαγαγὼν τὴν αἰγμὴν μεταξὺ τῆς παραστάδος καὶ τοῦ παραθυροφύλλου ἤρχισε προσπαθῶν ν' ἀποσύρῃ τὸν ξύλινον μάνδαλον. Αἱ προσπάθειαι του διήρκεσαν κάμποσον, ὅχι τόσοσὺν διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὅσον διὰ τὴν ἐκ τῆς μέθης ἀδεξιότητά του.

Τέλος ὁ μάνδαλος ὑπεχώρησεν ἐντελῶς, ὑπεχώρησε δὲ εἰς ἐλαφρὰν ὄθησιν καὶ ἡ θύρα καὶ μόνον μικρὸν στεναγμὸν ἀφήκεν οἱ στρόφιγγες.

Ὁ Μανώλης ἐσκυψε εἰς τὸ ἡμιάνοιγμα τῆς θύρας, ἀλλὰ δὲν ἤκουσε κανένα θόρυβον. Ἡ χήρα καὶ ἡ κόρη τῆς δὲν εἶχαν ξυπνήσει. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ ἦτο κατασκότεινον· ἀλλ' ὁ Μανώλης ἐγνώριζε τὸν ὑψηλὸν σοφᾶν ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐκοιμᾶτο ἡ κόρη καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο, προσπαθῶν νὰ μὴ κάμῃ κάμῃ θόρυβον. Ψηλαφητὶ εὔρε τὴν μικρὰν κλίμακα τοῦ σοφᾶ καὶ ἀνέβη τὰς δύο ἢ τρεῖς βαθμίδας. Ἐσταμάτησε πάλιν. Ἀπὸ τὴν ἐνώπιόν του κλίνην ἀνεδίδετο ἡ ἀναπνοὴ ἀνθρώπου κοιμωμένου. Ὁ Μανώλης ἐξέτεινε πρὸς ἀναγνώρισιν τὰ χέρια του· ἔπειτα περιβαλὼν μὲ τοὺς βραχιόνάς του τὴν κοιμωμένην, τὴν ἐσήκωσεν ὁμοῦ μὲ τὰ σκεπάσματα, κατέβη τὰς βαθμίδας τοῦ σοφᾶ καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν θύραν. Μετ' ὀλίγας στιγμάς εὐρίσκετο εἰς τὸν δρόμον καὶ ἔφυγε μὲ τὸ φορτίον του καὶ μὲ τὴν μεγαλειτέραν δυνατὴν ταχύτητα τῶν παραιοῦντων ποδῶν του. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦτο μεθυσμένος, τοῦ ἔκαμιν ἐντύπωσιν τὸ παράδοξον ὅτι ἡ ἀπαγομένη οὔτε κραυγὴν ἔβαλεν, οὔτε ἐπεχείρησε νάντισταθῆ, οὔτε ἀπλῶς ἐταράχθη καὶ ἐσφάδαξεν. Ἄλλ' ἦτο τόσοσὺν μεθυσμένος, ὥστε ἡ σκέψις του δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ πέραν αὐτῆς τῆς παρατηρήσεως. Ἡ δὲ πορεία του εἰς τὸ ψηλαφητὸν ἐκεῖνο σκότος ἦτο τόσοσὺν τρυκμιμώδης, ὥστε συνετάρασσεν ἐτι μᾶλλον καὶ ἐθόλωνε τὴν διάνοιάν του. Ὅτι μόνον ἔμενε σαφὲς εἰς τὴν ὁμίχλην τοῦ ἐγκεφάλου του ἦτο ἡ ἀνάγκη νὰ σπεύσῃ. Καὶ ἔτρεχεν ὅσον ἠδύ-

νατο, με κίνδυνον νὰ προσκόψη καὶ νὰ ξαπλωθῆ κάτω μετὰ τῆς ἀπαγομένης.

Ἐφθασεν εἰς τὸ σπίτι τον καὶ ἡ ἀκινήσια τῆς ἀπαγομένης ἐξηκολούθει. Τότε ὁ Μανώλης, ἐνῶ κατεγίνετο ν' ἀνοίξῃ τὴν θύραν τοῦ μαγαζιοῦ του, ἠδυνήθη νὰ εὔρη μίαν ἐξήγησιν εἰς αὐτὴν τὴν παράδοξον ἀκινήσιαν. Ἐσκέφθη ὅτι τὸ Μαροῦλι ὑπετάγη εἰς τὴν ὑπερτέραν βίαν βλέπουσα τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντιστάσεως.

Εἰσελθὼν εἰς τὸ μαγαζί, ἀπέθηκε τὸ φορτίον του εἰς τὸν ξύλινον καναπὲν καὶ ἤγαψε τὸν λύχνον. Ἄλλ' ὅταν ἐστράφη μετὰ τὸ φῶς, ἔμεινε κατάπληκτος καὶ μέγα μέρος τῶν ἀτιμῶν τῆς μέθης του διελύθη διὰ μιᾶς. Ἀντὶ τῆς κόρης, εἶδεν ἐνώπιόν του τὴν μητέρα. Ἡ χήρα ἦτο ἐνδεδυμένη καὶ ἐφαίνετο ὅτι δὲν εἶχε κοιμηθῆ. Ἔτρεμε δὲ σύσσωμος καὶ ἔβλεπε κάτω εἰς στάσιν κατὰδίκου.

Ὁ Μανώλης ἀπισθοδρόμησεν ὀλίγον καὶ τὴν παρατήρησε μετὰ μάτια διαπλατυσμένα, ὡς νὰ ἔβλεπε φάντασμα· καὶ εἶπε μετὰ φωνὴν πνιγμένην·

— Ἐσύ 'σαι, μωρὴ!... Ἐσύ, διάλε τσ' ἀποθαμένους σου;

Ἡ χήρα ὕψωσε πρὸς αὐτὸν μάτια παράφρονος καὶ μετὰ φωνὴν ἱκετευτικὴν καὶ κλαυθιμηρὰν τοῦ εἶπε·

— Ντά δὲ σ' ἀρέσω γώ, Μανωλιό;

Αὐτὴ ἦτον ἡ μεγάλη, ἡ πελωρία φράσις, ἡ ὅποια ἐπὶ τόσον καιρὸν ἐπίεζε τὰ στηθῆ της, χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὴν ἐκστομίση ὁ Μανώλης ἀνεσκίρτησεν. Ἡ φράσις ἐκείνη ἐφώτισεν ἐντελῶς τὴν σκοτισμένην διάνοιάν του. Καὶ τώρα ἐνόει τὸ ἀλλόκοτον ἦθος τὸ ὅποιον εἶχεν ἡ χήρα κατὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς καὶ τὰ μασημένα λόγια τὰ ὅποια τοῦ ἔλεγε.

— Καὶ τὸ Μαροῦλι ποῦνε; τῆς εἶπε.

— Κατέω κ' ἐγώ; κατέω κ' ἐγώ; ἀπάντησεν ἡ χήρα μετὰ ἦθος ἀνθρώπου παστισμένου. Στῆθ' ἑταῖρας τῆς στὸ Πητροῦνι ἐξώμεινε. Μὰ εἶντα τῆ θὲς αὐτὴ ποῦ δὲ σὲ θέλει καὶ θὰ φύγῃ, λέει, νὰ πάῃ πάλι στὴ χώρα; Εἶντα τῆ θὲς;

Πλησιάζουσα δὲ τὸν νέον μετὰ ταπεινὴν ἱκεσίαν σκύλου ἐπανέλαβε·

— Ντά δὲ σ' ἀρέσω γώ, Μανωλιό;

Καὶ σπασμὸς λυγμοῦ διέκοψε τὴν φωνὴν της.

— Δὲ σ' ἀρέσω γώ.. ποῦ σ' ἀγαπῶ τὸσον καιρὸ ἡ δύστυχῃ;

Ὁ Μανώλης τὴν παρετήρει ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, ὡς νὰ ἤρχιζαν νὰ τὸν σκανδαλίζουν οἱ λόγοι της. Ἐπειτα κῦμα ὀργῆς ἀνέβη εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ ἐξήστραψεν εἰς τὰ μάτια του.

— Ὄξω! ὄξω, ἀνεφώνησε μετὰ τρομερὰν φωνήν. Ἄμε στὸ διάολο νὰ μὴ σὲ δῆ κιανεῖς, κουζουλογυναῖκα!

Ἡ χήρα ὕψωσε πρὸς αὐτὸν ἱκετευτικὰ καὶ βουρκαωμένα μάτια, ἐνῶ τὰ χεῖλη της ἔτρεμαν.

— Δὲ με λυπᾶσαι; τοῦ εἶπε.

Ἄλλ' εἰς ἀπάντησιν ὁ Πατούχας ὕψωσε τὸν φοβερόν του πόδα, ἕτοιμος νὰ τὴν ἐκδιώξῃ μετὰ λάκτισμα·

— Φύγε σοῦ λέω, διάλε τσ' ἀπεθαμένους σου νὰ μὴ σὲ σκοτώσω!

Ἡ χήρα ἀφοῦ τὸν ἠτένισε μετὰ παρατεταμένον βλέμμα, εἰς τὸ ὅποιον ἔτρεμε μία τελευταία ἐλπίς, ἐστέναξε καὶ ὁ ἀναστεναγμὸς ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰ στηθῆ της ὡς οἰμωγὴ. Ἐπειτα ἐπροχώρησε πρὸς τὴν θύραν καὶ ἐξῆλθεν. Ὁ δὲ Μανώλης τὴν ἤκουεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ν' ἀπομακρύνεται καὶ νὰ ὀλολύξῃ εἰς τὸ σκότος.

— Μωρὲ μασκαραλίκι! μωρέ, μασκαραλίκι, εἶπε κρατῶν τὸ μέτωπόν του.

Ἡ μέθη του εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς ἐξατμισθῆ. Ἐξῆλθεν εἰς τὰ πρόθυρα καὶ καθῆσας εἰς τὸ πεζοῦλι ἐστήριξε τὴν κεφαλὴν του εἰς τὸ γέρι του καὶ ἔμεινε ἐκεῖ σκεπτόμενος. Ἡ νύξ ἦτο ψυχρά, ἀλλ' ὁ Μανώλης δὲν ἠσθάνετο τὸ ψῦχος. Ἐκεῖ τὸν εὔρεν ἡ αὐγὴ, ἐκεῖ καὶ ἡ ἡμέρα. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐστέναξε πολλάκις καὶ μετὰ τοὺς στεναγμοὺς ἐκείνους φαίνεται ἐξητιμίζετο ἡ κουζουλάδα του καὶ τὸν ἀφῆκε ν' ἀντικρύσῃ μετὰ ψυχραιμίαν τὴν κατάστασιν. Ἄλλὰ τί συνέβη ἀκριβῶς εἰς τὴν κουζουλίην ἐκείνην κεφαλὴν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸ μεσημέρι, ἐνῶ ὁ Σαῖτο-νικολῆς ἐγευματίζεν, εἶδεν εἰσπερχόμενον τὸν ἀποστάτην, ταπεινὸν καὶ συνεσταλμένον.

— Ἐπέρασέ σου; τοῦ εἶπε μειδιῶν. Καλὰ τὰ λεγα γώ.

— Συμπάθησέ μ' ἀφέντη, εἶπεν ὁ Μανώλης μετὰ ἦθος ὀσίου καὶ σκύφας ἠσπάσθη

τὸ πατρικὸν χέρι. "Ὅποια θεὸς θὰ πάρω.

— Ἐκείνη ποῦ θέλω ἐγὼ τὴν κατέχεις. Τὴνε λένε Πηγῆ. Ἐλα, κάτσε... Καὶ γιὰ νὰ μὴ σὲ ξαναπιιάσῃ ἡ κουζουλιάδα, γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ, θὰ σᾶς ἀρραβωνιάσωμε εὐτὺς ἀπόψε καὶ τὴ Λαμπρῆ θὰ σᾶς στεφανώσωμε.

Τῶνόντι τὸ βράδυ ὁ Σαῖτονικολῆς, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Μανώλης, τῆς συζύγου του καὶ διαφόρων συγγενῶν, μετέβη εἰς τοῦ Θωμᾶ. Ἡ Πηγῆ τοὺς ὑπεδέχθη ἀκτινοβολοῦσα καὶ πλησιάσασα τὸν Μανώλην τοῦ ἐψιθύρισε·

— Ἐτελειώσανε τὰ βάσανά μας· αἶ, Μανωλιό;

Ὁ Μανώλης ἔγινε κατακόκκινος καὶ ἤσθάνθη νὰ τὸν κυριεύῃ πάλιν τὸ θέλητρον τῶν γλυκυτάτων ἐκείνων ὀφθαλμῶν. Τὸ τουρλωτῶν φέσι τοῦ ἐφάνη τὴν ἐσπέραν ἐκείνη ἡμερον, ὡς νυκτικὸς σκοῦφος, καὶ εἰς τὸ τραπέζι συνέκρουσε τὸ ποτήρι μετ' ὃν Στρατῆν, ὁ ὁποῖος τὸν ἠύχθη·

— Στσί χαρὲς σου, κουνιάδο!

Μετ' ὀλίγον ἦλθε μία γυναίκα ἐκ τοῦ συγγενολογίου, ἡ ὁποία ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ χήρα Ζερβούδαινα εἶχε παραφρονῆσει καὶ καθ' ὄλην τὴν ἡμέραν ἐπανελάμβανε μίαν φράσιν· «Ντὰ δὲ σάρεσω ἴγώ»

— Μπρὲ τὴν κακομοίρα! εἶπεν ὁ Σαῖτονικολῆς. Μὰ τῶχε κι' ἀπὸ πρῶτα μιὰ ὀλιά.

Ὁ Μανώλης ἐταράχθη, τὸ μὲν ἐκ λύπης, διότι συνησθάνετο ὅτι εἶχε συντελέσει εἰς τὴν συμφορὰν ἐκείνην, τὸ δ' ἐκ φόβου. Ἀλλὰ τὸν φόβον του καθησύχασεν ἡ σκέψις ὅτι τὸ σκότος τῆς νυκτὸς καὶ τὸ σκότος τῆς παραφροσύνης ἀσφαλῶς ἐκάλυψαν τὴν τελευταίαν του τρέλλαν καὶ τὴν ἐντροπὴν τῆς.

Τὴν Κυριακὴν τῆς Διακαινησίμου ἔγινεν ὁ γάμος. Μετὰ δύο δὲ ἢ τρεῖς ἡμέρας ὁ Μανώλης συνήντησε τὸν Τερερὲν καὶ ἄμα τὸν εἶδεν ἐξ ἀπαστάσεως ἀνέκαμψε τὸν βραχίονα πρὸς τὸ στῆθος του καὶ γελάσας θορυβωδῶς τοῦ ἐφώνηξε·

— Νά σου καὶ σένα καὶ στὰ μάγια σου!

ΟΤΑΝ ΗΜΟΥΝ ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ἡ ἄνοιξις μ' εὔρε περίλυπον. Τὴν θλίψιν μου δὲν ἐχώρουν οἱ κάμποι καὶ τὰ βουνὰ ὅπου ἐπλανώμην, προσπαθῶν νὰ λησμονήσω. Ἀλλ' ἡ Φωτεινὴ μοῦ ἐπεφύλαττε καὶ ἄλλας ἐκπλήξεις. Ἀπέναντι τοῦ παραθύρου μου ὕψουτο, ὡς εἶπα, μεγάλη συκαμινέα, ἥτις εἶχεν ἤδη καλυφθῆ μετ' ὠραῖον πράσινον φύλλωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζευγαρωμένα τὰ πτηνὰ ἔψαλλαν τὸν ἔρωτα, ὡς διὰ νὰ μὴ με ἀφίνουν καὶ αὐτὰ νὰ λησμονῶ τὴν δυστυχίαν μου. Καὶ μοῦ ἤρχετο ἐνίοτε νὰ πάρω τὸ δίκαννον καὶ νὰ διακόψω τραγικῶς αὐτὴν τὴν ὀχληρὰν ἐπίδειξιν.

Ἀλλὰ μίαν ἡμέραν, μικρὸν μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἤκουσα θροῦν ἀσυνήθη εἰς τὸ φύλλωμα καὶ μοῦ ἐφάνη ὅτι πτηνὸν μεγαλύτερον ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ δένδρου. Καὶ πλησιάσας εἰς τὸ παράθυρον εἶδα μίαν ὠραίαν καὶ πονηρὰν κεφαλὴν, ἥτις προκύψασα διὰ μέσου τῶν φύλλων, με προσέβλεψε με μίαν ἀστραπὴν μειδιάματος καὶ ἔπειτα ἐκρύβη πάλιν εἰς τὸ φύλλωμα. Ἦτο τὸ «καταμερίτικο πουλί».

Ἀπορῶ πῶς δὲν ἐπέταξα διὰ νὰ φθάσω καὶ ἐγὼ εἰς τὸν κλάδον, ὅστις ἔτρεμεν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς. Τόσον με ἀνεκούφισε καὶ μ' ἐπτέρωσεν ἡ χαρὰ τῆς ἀκτινοβόλου ἐμφανίσεώς τῆς.

Ἐκοπτε φύλλα διὰ τὸν μεταξοσκώληκα καὶ ἤρχετο πλέον καθ' ἐκάστην. Δὲν μοῦ ὀμίλει, ἀλλὰ με ἤρκει τὸ μειδιάμά τῆς, τὸ μειδιάμα τὸ ὁποῖον μοῦ ἐστέλλεν, ὡς Ἀμαρυλλίς, διὰ μέσου τῶν φύλλων. Ὁ ἥλιος ὁ δικός μου ἀνέτελλεν ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς κλάδους τοῦ δένδρου ἐκείνου. Πολλάκις ἐσκεπτόμην μήπως ἦτο ὄνειρον καὶ δὲν ἀπετόλμων νὰ τῆς ὀμιλήσω, διὰ νὰ μὴ ἐξαφανισθῇ ἡ ὀπτασία. Ἐπειτα, ὅταν τὴν πρώτην φορὰν ἐπεχείρησα νὰ τῆς ὀμιλήσω, μοῦ ἔνευσε με φόβον νὰ σιωπήσω δεικνύουσα τὸ ἰσόγειον, ὅπου παρεμόνευεν ὁ Ὀθέλλος. Τὸ κατ' ἐμέ, δὲν ἐφοβούμην πλέον τίποτε καὶ κανένα. Ἡ ἀγάπη τῆς, ἡ ἐλπίς ὅτι με ἠγάπα, μοῦ ἔδινε τὸ θάρρος ν' ἀψηφίσω πάντα κίνδυνον, νὰ τολμήσω τὰ πάντα. Ἡδυνάμην νὰ διακηρύξω ἐνώπιον ὄλων τὸν ἔρωτά μου, τὸν ὁποῖον

ἤσθανόμην νὰ πάλλεται παντοδύναμος ἐντός μου, κύριος ἀπόλυτος τῆς θελήσεώς μου καὶ ὅλης μου τῆς ὑπάρξεως. Ἄλλὰ τί νὰ τῆς εἶπω; ἡδύναντο λέξεις νὰ ἐκφράσουν τὰ θεσπέσια πράγματα τὰ ὁποῖα ἐπλημμύρουν τὴν καρδίαν μου; Ὁμίλουν ἀντ' ἐμοῦ οἱ κόσσυφοι, οἱ σπῖνοι καὶ ἡ ἀηδῶν κάτω ἀπὸ τοὺς πλατάνους τοῦ ποταμοῦ. Ὁμίλει ὅλη ἡ χαρὰ ἡ ὁποία ἐπρασινίζε καὶ ἤνθει, καὶ εὐωδίαζε, καὶ ἐκελάδει καὶ ἐκυμάτιζεν ὑπὸ τὴν ἀπαλὴν πνοὴν τῆς ἀνοιξέως γύρω μας. Μίαν λέξιν ἤθελα νὰ τῆς εἶπω καὶ τὴν ἐψιθύριζα μὲ τὴν περιπάθειαν τῆς ψυχῆς μου:

—Φῶς μου!

Ὁ Ὁθέλλος κατεσκόπευε καὶ ἐβλεπεν, ὁ Ὁθέλλος ἐμáινετο. Τὸ ἐμáντευα ἀπὸ τοὺς θρήνους καὶ τοὺς κοπετούς, οἵτινες ἤρχοντο ἀπὸ τὴν τάξιν του. Ἄλλὰ δὲν τὸν ἐφορούμην, ὡς δὲν ἐφορούμην κανένα. Μὴ ὁ ἔρωσ μου εἶγέ τι τὸ ἀθέμιτον καὶ τὸ πονηρόν; Ἡ Φωτεινὴ θὰ ἐγίνετο σύζυγός μου. Ἀπλούστατα. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξήλειψε καὶ τὸν τελευταῖον διαταγμὸν μου. Καὶ μίαν ἡμέραν, καιροφυλακτῆσας, τὴν ἠκολούθησα καὶ τὴν ἔφθασα καθ' ἣν στιγμὴν ἐξήρχετο ἀπὸ τὸν κῆπον.

—Φωτεινὴ, τῆς εἶπα. Φωτεινὴ, σ' ἀγαπῶ.

Ἄλλ' αὕτη, βλέπουσα ὅτι συγχρόνως οἱ βραχιόνες μου ἠνοιγόnton πρὸς ἐναγκαλισμὸν, ἐξέφυγε διὰ ταχείας κινήσεως καὶ ἔτρεξε πρὸς τὰ κάτω ὡς τρομαγμένη, χωρὶς νὰ μ' ἀφήσῃ νὰ τελειώσω τὴν φράσιν μου. Ἀποῦ δὲ ἀπεμακρύνθη ἀρκετά, ἐσταμάτησε, πορφυρᾶ τὸ πρόσωπον καὶ κτυπῶσα τοὺς γρόνθους μὲ παιγνιδῶδες πείσμα μου εἶπε:

—Κ' ἐγὼ δὲ σ' ἀγαπῶ! δὲ σ' ἀγαπῶ! δὲ σ' ἀγαπῶ!

Ἐπειτα ἔφυγε χωρὶς νὰ στραφῆ πλέον.

Ἄλλὰ διατὶ νὰ μὴ παραταθῆ ἡ εὐδαιμονία ἐκεῖνη τῆς ἀμφιβολίας, ἥτις εἶχε κάτι ἀπὸ τὴν ἀοριστιάν τοῦ οὐρανοῦ; Τὴν ἀφήκα νὰ κανονίξῃ αὕτη τὴν πορείαν τῶν σχέσεών μας: ἀνέμενα τὰ προστάγματά της. Μὴ δὲν ἦτο κυρία ἀπόλυτος τῶν διαλογισμῶν καὶ τῆς καρδιάς μου;

Ἦμουν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Καὶ ἐπειδὴ φυσικὰ δὲν ἡδύναμην ἀπὸ τόσον μακρυνὴν ἀπόστασιν νὰ συνεννοηθῶ μὲ τοὺς μαθητάς μου, τοὺς ἀφήκα ἐντελῶς εἰς τὴν

τύχην των νὰ κάμουν ὅ,τι ἤθελαν. Ἡ νέα μέθοδος τῆς «Γιάσναγιας Πολιάνας» ἐφρημώσθη τότε καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν. Ἐγὼ ἄλλως καὶ ὅταν εὐρισκόμην ἐντός τοῦ σχολείου, ἤμουν ἀπών. Ἦνοιγα τὸ βιβλίον καὶ ἀντὶ τῶν περιπετειῶν τῶν Μυρίων, ἐβλεπα δύο μάτια τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν τῆς Παρυσάτιδος. Ὁμίλουν πρὸς τοὺς μαθητάς καὶ ὁ νοῦς μου ἐλικνίζετο ἐπὶ ἐνὸς πρασίνου κλάδου. Καὶ μαντεύετε τί ἡδύνατο νὰ εἶπῃ μία κεφαλὴ, τῆς ὀπίσθας ὁ νοῦς εἶχε μεταβληθῆ εἰς σπῖνον. Ἐντός ὀλίγων ἡμερῶν αἱ πενιχραὶ γραμματικαὶ καὶ ἀριθμητικαὶ γνώσεις, ἃς τότον ἐπιπόνως ἀνέκτησα, ἐπέταξαν καὶ αὐταί, μὴ εὐρίσκουσαι πλέον χῶρον εἰς τὴν κεφαλὴν μου, ἥτις ἐγέμισεν ἔρωτα. Ἐρως παντοῦ καὶ εἰς τὰ θυλάκιά μου ἀκόμη.

Δυστυχῶς οἱ μαθηταὶ μου δὲν ἐξετίμησαν, ὡς ἔπρεπε, τὴν ἐλευθερίαν τὴν ὁποῖαν τόσον ἀφθόνως παρεχώρησα εἰς αὐτούς. Οὐδέποτε ὅσον τότε ἐνόησα τὸ λεγόμενον περὶ τῶν παιδιῶν «ἀχάριστος ἡλικία». Καταχρώμενα τὴν ἐλευθερίαν, ἤρχισαν νὰ περιπίπτουν εἰς ἀναρχίαν καὶ ἀσέβειαν πρὸς τὸν διδάσκαλον. Δὲν ἐβράδυναν ν' ἀντιληφθῶν τὸ παιγνίδι τὸ ὁποῖον ἐπαίξετο μεταξύ τῆς μουριᾶς καὶ τοῦ παραθύρου καὶ ἐνῶ ἐγὼ εὐρισκόμην εἰς τὸ ἀνοικτὸν παράθυρον, αὐτοὶ κατεσκόπευαν τὰ γινόμενα διὰ τῶν σχισμῶν τῶν ἡμικλείστων παραθύρων. Μίαν δὲ ἡμέραν καθ' ἣν στιγμὴν ἐνεφανίζετο ἡ Φωτεινὴ, ἤκουσα παιδικὴν φωνὴν ψιθυρίζουσαν:

—Δάσκαλε, δάσκαλε, μιὰ τρυγὸνα!

Προσεποιήθην ὅτι δὲν ἤκουσα καὶ τὸ ψιθύρισμα καὶ τοὺς υποκόφους γέλωτας οἵτινες ἐπηκολούθησαν. Βραδύτερον δὲ εὐρήκα εὐκαιρίαν νὰ τοὺς νοουητήσω, συγκρατῶν τὴν ἀγανάκτησίν μου διὰ λόγους εὐνοήτους:

—Βρὲ παιδιά, μὴν εἰσθε ἀχάριστοι πρὸς ἕνα δάσκαλον, ὁ ὁποῖος σᾶς ἀγαπᾷ καὶ ὁ ὁποῖος εἰσήγαγεν εἰς τὸ σχολεῖόν σας τὴν νέαν μέθοδον, ἥτις μόνον εἰς τὴν Ρωσίαν ἔχει ἐφαρμοσθῆ. Ἄλλὰ πρὸ πάντων μὴν εἰσθε ἀνόητοι. Θέλετε νὰ σᾶς δέρνω καὶ νὰ σᾶς βασανίζω ὅπως δέρνει ὁ κύριος αὐτὸς κάτω; Ἄλλ' ἂν ἀρχίσω νὰ

σας δέρνω σάν γαιδούρια, πώς θά γίνετε υπερήφανοι πολεμισταί, για νά ἐλευθερώσετε τή δυστυχισμένη τήν πατρίδα μας; Ἐγὼ δὲν θά τὸ κάμω αὐτὸ τὸ κακό, παιδιὰ μου, καὶ ἂν ἀκόμη ἐξακολουθήσετε νὰ μοῦ δίδετε ἀφορμὰς καὶ ν' ἀνακατεύετε σθεσὲ πράγματα ποῦ δὲν σὰς ἐνδιαφέρουν.

Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ λόγοι μου ἐπίασαν τόπον, διότι αἱ ἀταξίαι καὶ ἡ ἀσέβεια δὲν ἐπανελήφθησαν. Ἀλλὰ τότε περίπου ἐξηγητήθη καὶ τὸ φύλλωμα τῆς μουριάς καὶ ἡ Φωτεινὴ δὲν ἀνεφάνη. Καὶ ἀπεφάσισα σοβαρῶς καὶ ὀριστικῶς νὰ τὴν ζήτησω εἰς γάμον.

ΠΡΩΤΗ ΑΓΑΠΗ

Μιά βραδιά, πούχα πάει στοῦ Βασιλέ, ἀντὶ νὰ γυρίσω πίσω στὸ σπίτι μας, τράβηξα πρὸς τὸ πάνω μέρος τοῦ χωριοῦ καὶ σὲ λιγάκι βρέθηκα κοντὰ σταυλιδάκι μετὰ τὴν πορτοκαλιά. Εἶχα πάει μετὰ τὴν ἀπόφαση νὰ δῶ τὴν ἄρρωστη, νὰ τῆς μιλήσω, καὶ νὰ μείνω κοντὰ τῆς. Τόση ἦτον ἡ ἀνάγκη μου νὰ τῆ δῶ, ποῦ δὲ λογάριάζα τοὺς φόβους ποῦ μοῦγε πῆ ἡ μάνα μου. Μιά στιγμή μόνο ἐμείνα διστακτικός, γιατί φοβήθηκα μὴ μάποπάρη ἡ θειὰ τὸ Δεσποινιό, ὅπως ἦτο θυμωμένη μετὰ τὴ μάνα μου.

Ἐκεῖ ποῦ δισταζα, ἄκουσα βήχα καὶ κατάλαβα πὼς ἡ ἄρρωστη ἦτον στὴν αὐλή. Πραγματικῶς ὅταν πλησίασα, διάκρινα στὰ σκοτεινὰ κάποιο ποῦ καθόταν κάτω ἀπὸ τὴν πορτοκαλιά. Ἦτον πολὺ ζεστή ἡ βραδιά καὶ ἡ ἄρρωστη εἶχε βγῆ καὶ καθίσει ἔξω. Πλησίασα στὴν ἐξώπορτα καὶ σιγὰ σιγὰ εἶπα τ' ὄνομά τῆς:

— Βαγγελιό! Βαγγελιό!

Τὸ μαῦρο σχῆμα, ποῦ φαινόταν κάτω ἀπὸ τὴν πορτοκαλιά, κινήθηκε ζωηρά:

— Γιωργιό!... Ἐσύ σαι, Γιωργιό μου; εἶπεν ἡ φωνὴ τῆς.

Ἐτρεξα μέσα κέπεσα στὴν ἀγκάλη τῆς. Ἄλλ' αὐτὴ μετὰ τὰ δυνάτα χέρια τῆς, ποῦ τὰ αἰσθανόμουν νὰ τρέμουν, μετὰ κράτησε σάποσταση καὶ μέβαλε νὰ καθήσω σὲνα σκαμνὶ δίπλα τῆς. Κέπειτα μοῦπε:

— Γιαίνετα, παιδί μου, ἦρθες; Για νὰ με βροῦνε κιἄλλα βάσανα; Δὲ φτάνουν τὰ ὅσα χω συρμένα κιῖσα σύρνε;

— Ἦμαθα πὼς εἶσ' ἄρρωσταρά. Ἦθελες νὰ μὴν ἔρθω;

Δίστασε ν' ἀποκριθῆ ἔπειτα ἔβαλε προσπάθεια για νὰ πῆ:

— Δὲν ἤθελα... δὲν ἔκανε νάρθης.

Τῆς ἔκοψε τὴ φωνὴ ὁ βήχας. Ἐπειτα εἶπε:

— Ντά μπορῶ γὼ νὰ θέλω ὅ,τι πεθυμῶ... Μὰ καλὰ ἤκαμες, Γιωργή μου, κῆρθες. Καλὰ 'καμες κιόλας κῆρθες νύχτα, νὰ μὴ δῆς πὼς ἔχω καταντήσει.

Σώπασε καὶ κατάλαβα πὼς σιγόκλαιγε.

— Κιἂν ὁ λοῖσμός μου, εἶπε σὲ λίγο, ἤλεγε νὰ μὴν ἐρθῆς, ἡ καρδιά μου ἐλαχτάριζε νὰ σὲ δῶ. Πάντ' ἀνήμενα κιῶρπιζα πὼς θά σὲ δῶ, πριχοῦ νὰποθάνω, καὶ καλὰ 'καμες κῆρθες, γιστὶ ποῖδες κατέει...

— Ὅτι δὲ θὰποθάνης. Ἐγὼ δὲ θέλω, δὲ θ' ἀφήσω ν' ἀποθάνης, εἶπα καὶ πετάχτηκα πάλι νὰ τὴν ἀγκαλιάσω, ἀλλὰ πάλι μ' ἀπομάκρυνε.

— Κ' ἐγὼ, εἶπε μετὰ βαθὺ ἀναστεναγμὸ, δὲ θέλω ν' ἀποθάνω, μὰ ἡ μοίρα μου τ' ἀποφάσισε, χωρὶς νὰ χαρῶ τὸν κόσμο. Ὁ γιατρός δὲ μοῦδωκε ζωὴ. Δὲ μοῦ τὸ φανερώσανε, μὰ δὲν τὸ καταλαβαίνω καὶ μοναχὴ μου; Ἡ ζωὴ μου φεύγει καὶ τρεμοσβύνει, σάν τὸ λύχνο, ποῦ τ' ἀποσώθηκε τὸ λάδι. Καὶ κατὲς πότε θ' ἀποθάνω; Ὅντε θά πέφτουνε τῶ δεντρῶ τὰ φύλλα. Σάν ἐν' ἀπ' αὐτὰ τὰ μαραμένα φύλλα, κ' ἐγὼ θά πέσω καὶ τ' ἀνέμου τὸ φύσημα θά με πάρη.

— Μὰ δὲ σοῦπα νὰ μὴν τὰ λες αὐτά; Ἐγὼ στὴν Καλυβιανὴ, ποῦ πῆα, τὴν ἐπαράκαλεσα καὶ θά σὲ γιάνη. Καὶ καθ' ἄργα στὴν προσευχὴ μου για τοῦ λόγου σου παρακαλῶ. Μὰ γιατί νὰ μὴν πᾶς κ' ἴδια στὴν Καλυβιανὴ, ἀποῦ κάνει μεγάλα θαύματα;

— Δὲ μπορῶ, παιδί μου... Μετὰ τὴν ἀδυναμία πούχω, θὰποθάνω στὴ στρατά.

— Ἀλήθεια εἶναι πολὺ ἀλόγγο καὶ στὸν κάμπο κάνει μεγάλη κάψα.

—Είπανε νὰ μὲ πᾶνε καὶ στὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης, μὰ κἔκει ἴν' ἀλάργο. Ἄς μὲ κἀνῆ ὁ Θεὸς ὅ,τι θέλει. Μὰ γιὰ πέ μου πότε θὰ πᾶς στὴ χώρα;

—Τσι πρώτες τοῦ Σετέμπρη.

—Τὸ Σετέμπρη; μουρμούρισε. Τότε ἀρχινοῦνε τὰ φύλλα νὰ πέφτουνε... Ἄκου, πριγοῦ νὰ φύγῃς, θέλω νὰ σὲ δῶ.

—Ἐγὼ, ὅσον καιρὸ θάμαι στὸ χωριό, θάρχωμαι νὰ σὲ θωρῶ.

—Καὶ δὲ φοβᾶσαι τὴ μάνα σου;

—Δὲ φοβοῦμαι κιανένα. Ἐγὼ ἴμαι ἴδᾶ μεγάλος καὶ θὰ κἀνω ὅ,τι θέλω.

—Ἦκουσα πῶς πᾶς καὶ στὸ κυνήγι, εἶπε σχεδὸν χαρούμενο τὸ Βαγγελιό.

—Πᾶω, μὰ δὲ μ'ἀρέσει μπλειό.

—Γιᾶειντα;

—Δὲ μ'ἀρέσει. Κατέω κἔγῳ;

—Ἄκουσε, Γιωργο· εἶπες πῶς θάρχεσαι νὰ μὲ θωρῆς. Νὰ μὴν ἔρχεσαι. Θέλω νὰ μὴν ἔρχεσαι καὶ θέλω γιὰ τὸ καλὸ σου νὰ μὴν ἔρχεσαι. Δὲ σοῦ τὸ λέω, γιὰτὶ φοβοῦμαι τῆς μάνας σου καὶ τοῦ κόσμου τὰ λόγια. Ἐδᾶ μπλειό δὲ φοβοῦμαι πρᾶμμα.

Καὶ τόσο χαμήλωσε τὴν φωνή της, ποῦ μόλις ἄκουσα τὴν ἐπόμενη φράση:

—Ἐγὼ δὲν εἶμαι μπλειό σ' αὐτὸ τὸν κόσμο.

—Μὰ φοβοῦμαι, ἐξακολούθησε, τὴν ἁμαρτία. Εἴν' ἁμαρτία νὰ σὲ βγᾶνω ἀπὸ τὴ βουλή κεινῆς ποῦ σὲ γέννησε, κἔχω νὰ δώσω λόγο ἐκεῖα ποῦ θὰ πάω. Φοβοῦμαι περισσότερο γιὰ σένα· γιὰτὶ καταλαβαίνω πῶς ἡ γιάρρωσιᾶ μου ἴνε κολλητικὴ. Κιᾶ σᾶφήνω νάρχεσαι κοντά μου, εἶναι σᾶ νὰ θέλω τὸ κακὸ σου. Καὶ μπορῶ ἴγῶ νὰ θέλω τὸ κακὸ σου; Εἴντα μεγάλες ἁμαρτίες ἔχω, ποῦ δὲν τσι κατέχω, καὶ μοῦδωκε ἡ μοίρα μου (ἄρχισε νὰ κλαίῃ) ἕνα κακὸ, ἀπὸ ἴνε θάνατος καὶ γιὰ μένα καὶ γιὰ κείνους π'ἀγαπῶ καὶ μ'ἀγαποῦνε! Πρέπει νὰ μ'ἀποφεύγουνε καὶ νὰ μὲ φο-

βοῦνται ὅλοι, ἀκόμη κἡ μάνα ποῦ μέγέννησε, καὶ νὰποθᾶνω ἔρημη.

—Ἐγὼ δὲ φοβοῦμαι, Βαγγελιό, τῆς εἶπα. Καὶ ἴμουν εἰλικρινῆς.

—Σὲ πιστεύω, μὰ δὲ φοβᾶσαι σύ, ἐγὼ φοβοῦμαι. Νὰ γενῶ ἀφορμὴ ν'ἀρρωστήσης καὶ τέτοια ἀρρωστιᾶ; Θεὸς φυλάξει, καλλίτερα ν' ἀποθᾶνω ἐγὼ δέκα θανάτους. Κἔκεια ποῦ θὰ πάω, δὲ θὰ βρῶ ποτὲ ἀνάπαῦση. Ἐγὼ θέλω, παιδί μου, νὰ ζήσης καὶ νὰ κάλοπεράσης τὴ ζωὴ σου. Μόνο τότε θάμαι κἔγῳ χαρούμενη στὸν ἄλλον κόσμο. Ἐγὼ ἕνα πρᾶμμα θέλω ἀπὸ σένα, νὰ μὲ θυμᾶσαι. Νὰ θυμᾶσαι μιὰ ἄχαρη κοπελιά, ποῦ σᾶγάπα καὶ θὰ πάρῃ τὴν ἀγάπη της καὶ στὸν ἄλλον κόσμο. Γιὰυτὴ μου τὴν ἀγάπη δὲ θέλω καὶ νάρχεσαι κοντά μου. Νὰ περνᾶς πότε πότε νὰ σὲ θωρῶ ἀπ' ἀλάργο, καὶ καὶ μόνο τσι μέρες ποῦ θὰ πᾶς στὴ χώρα νάρθῃς νὰ μάποχαιρετήξῃς. Ποῖος κατέει ἄ θὰ ξαναδωθοῦμε;

Μαζῆ μὲ τὴν τελευταία φράση σηκώθηκε· κιόπως εἶχε ριγμένο πάνω της ἕνα μαῦρο καπότο, τὸ ὅλο της μοῦ φάνηκε θλιβερότερο παρ'ὅταν τὴν ἔβλεπα νὰ κάθεται.

—Πρέπει νὰ πάω μέσα, εἶπε. Ἡ μάνα μου κοιμᾶται. Μὲ τὰ βᾶσανά μου δὲν τὴν ἀφήνω τὴν κακορίζικη νὰ κοιμηθῇ νύχτα καὶ μέρα κιόπου βρεθῇ τὴν παίρνει ὁ ὕπνος. Δὲ θέλω νὰ ζυπνήσῃ, νὰ δῆ πῶς εἴμ' ὄξω καὶ στενοχωρηθῆ. Ἄμε στὸ καλὸ, Γιωργή μου, κιᾶ μ' ἀγαπᾶς νὰ κάμῃς ἔτσα ποῦ σοῦπα.

Τὸ χέρι της τᾶδύνατο μᾶγγιξε στὸ κεφάλι μου καὶ πρὶν νὰ τᾶποσύρῃ πρόφταξα, τᾶρπαξα καὶ τὸ καταφίλησα. Κι ὅταν βρέθηκα ἔξω καὶ τραβοῦσα κατὰ τὸ σπίτι μας, τόσο θολωμένα ἦσαν τὰ μάτια μου ἀπὸ δάκρυα, ὥστε καὶ στὴ διαφάνεια τῆς θερινῆς νύχτας δὲ διάκρινα ποῦ πατοῦσα καὶ ποῦ πῆγαινα.

Ο ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ

Ἦμεθα τότε μιὰ εὔθυμη συντροφιά νέων εἰς τὰ Χανιά, ποῦ εἴχμε κοινὴν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἰππασίαν. Εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς πόλεως ἕνας Τοῦρκος, ὁ Τζανερίκος, ἔδιδεν ἄλογα μὲ νοίκι. Ἐπαίρναμε ἀπὸ

ἕνα κ' ἔτραβούσαμε στὰ περίχωρα. Τὶ ὑπέφεραν ἐκεῖνα τὰ ἄλογα ἀπὸ τὴ νεανικὴ μας τρέλλα δὲν περιγράφεται. Ἐτρέχαμε σὰ δαιμονισμένοι καὶ τ' ἀναγκάζαμε νὰ ὑπερπηδοῦν κάθε ἐμπόδιο ποῦ συναντοῦ-

σαμε, είτε τοῖχος ἦτο, είτε χαντάκι. Μάλιστα ἅμα μεθούσαμε, δὲν εἶχαμε πειὰ κανένα οἶκτον δι' αὐτὰ τὰ ζῶα. Τὰ σπιρούνια ἐχώνοντο βαθεῖα στὰ πλευρά των καὶ οἱ βίτσες αὐλάκωναν τὸ δέρμα των. Καὶ ἐμεθούσαμε τακτικά εἰς τὶς ἐκδρομὲς ἐκεῖνες. Σὲ κάθε χωριὸ πού περνούσαμε βρίσκαμε ταβέρνες ἢ φίλους πού μᾶς ἐπαίρναν στὰ σπίτια των· καὶ τὸ βράδυ-βράδυ ὅταν ἐφθάναμε στὴ Σούδα, εἴμεθα Ρούσοι μεθυσμένοι. Καὶ καμμιά φορά, ὅπως ἦσαν ἀφρισμένα τ' ἄλογα, τ' ἀναγκάζαμε νὰ προχωρήσουν στὴ θάλασσα κ' ἐκάναμε τὰ λουτρά τῶν Κενταύρων, ὥπως ἐλέγαμε τὸ ἐφιππον ἐκεῖνο κολύμβημα. Ἐπειτα μουσκεμένοι, καθὼς εἴμεθα, ἐγυρίζαμε στὰ Χανιά καὶ παραδίδαμε στὸ Καλε-καπισὶ ζεθεωμένα τὰ ἄλογα.

Ὅσες φορές στίς ἐκδρομὲς ἐκεῖνες ἐπερνούσαμε ἀπὸ ἓνα χωριὸ τοῦ κάμπου μᾶς ἐπαίρνε στὸ σπίτι του ὁ γέρο Καμαριανός. Μᾶς ἦτο ἀδύνατον ν' ἀποφύγαμε. Ἦμεθα φίλοι καὶ συνομήλικοι τοῦ γιουῦ του Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐσπούδαζεν ἰατρικὴν εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ ὁ γέρο Καμαριανός μᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν μπορούσαμε ν' ἀρνηθούμε στὸν πατέρα τοῦ φίλου μας, ὁ ὁποῖος κάθε πού μᾶς ἔβλεπε νόμιζε πὼς ἔβλεπε καὶ τὸ γιού του μαζί. Θὰ τὸ θεωροῦσε προσβολὴ καὶ θὰ τοῦκανε μεγάλη λύπη. Ἄλλ' ἦτο καὶ καλὸς καὶ εὐθύμος ἄνθρωπος, μ' ὅλα του τὰ ἐξήντα χρόνια, κ' εἶχε καὶ ἐξαιρετο κρασί. Μπορούσαμε λοιπὸν νὰ τοῦ ἀρνηθούμε;

Ἄλλ' ἐνῶ ἦτο εὐχάριστος ἄνθρωπος, εἶχε καὶ μιὰ δυσάρεστη συνήθεια, τὴν ὁποῖαν ἐφοβούμεθα. Ἄμα ἔπινε κ' ἐφθανε στὸν ἐνθουσιασμὸ τῆς μέθης, ἐκατάφερε γροθιὲς στὰ μαλλιαρά του στήθη, πού τὰχε ἀνοικτά, ὥπως τὰχαν ἀκόμη τότε οἱ γεροντότεροι χωρικοὶ τῆς Κρήτης. Καὶ ὅταν παρενθουσιάζετο, δὲν περιορίζετο νὰ κτυπιέται, ἀλλ' ἀφοῦ ἔδιδε μιὰ στὸ στήθος του, ἔδινε καὶ ἄλλη στὸ στήθος τοῦ διπλανοῦ του κ' ἐφώναζε: «Στήθος μάρμαρο!» Ἄλλὰ τὰ στήθια τὰ δικὰ μας δὲν ἦσαν ἀπὸ μάρμαρο κ' ἐπιανόταν ἢ ἀναπνοή μας. Ἐκινδυνεύαμε νὰ πάθουμε αἰμοπτυσία.

Μιὰ μέρα ἐρχεται εἰδήσις ὅτι ὁ Καμαριανός ἀπέθανε ξαφνικά. Μαζεύομεθα ὅλοι

οἱ φίλοι τοῦ Κένταυροι καὶ ἀποφασίζομε νὰ πᾶμε στὴν κηδεῖα του. Τὸ χωριὸ δὲν ἦτο μακρὸν κ' ἐξεκινήσαμε πεζοί. Μαζί μας ἦρθε κ' ὁ φαρμακοποιὸς Ζαμαλῆς. Ὁ Ζαμαλῆς θὰ ἦτον ἐξηντάρης, ἀλλ' εἴχαμε μαζί του θάρρος, σὰν νᾶτονε τῆς ἡλικίας μας, γιατί ἀπὸ τὰ μαλλιά καὶ τὰ μουστάκια του, πού διετηροῦννο κατὰ ξανθα, τὸν ἐπέρναμε γιὰ νεώτερο ἀπ' ὅ,τι ἦτο.

Στὸ δρόμο δὲν ξέρω σὲ ποιὸν ἤλθεν ἡ ἰδέα ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον νὰ βγάλωμε λόγο τοῦ μακαρίτη τοῦ φίλου μας. Καὶ ὅλοι ἐσυμφώνησαν ὅτι ὁ καταλληλότερος διὰ ν' αὐτοσχεδιάσω καὶ ἐκφωνήσω τὸν ἐπικήδειον ἦμουν ἐγώ. Τοῦ κάκου ἐπροσπάθησα ν' ἀποφύγω αὐτὴν τὴν προτίμησιν.

—Μὰ πὼς εἶμαι ὁ καταλληλότερος, ἔλεγχα, ἀφοῦ δὲν ἐξεφώνησα ποτέ μου λόγο;

—Μήπως ἐμεῖς ἐξεφώνησαμε;

—Μὰ τί νὰ τοῦ πῶ; Ἦτο ἓνας γεωργὸς ἀγράμματος, πού δὲν μπορεῖς νὰ τοῦ πῆς παρά μόνον πὼς ἦτο καλὸς ἄνθρωπος.

—Αὐτὰ νὰ τοῦ πῆς, εἶπεν ὁ Ζαμαλῆς.

—Μὰ αὐτὰ δὲ φθάνουνε γιὰ νὰ γεμίσουν ἓνα ἐπικήδειο. Ἄν ἤξερα τοῦλάχιστον πὼς ἐπολέμησε...

—Θάχει πολεμήσει ἀμφιβάλλεις; εἶπεν ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους μου. Λὲς πὼς ἐπολέμησε στὰ 66 ἢ ὅτι ἀνδραγάθησε στὴν ἐπανάστασι τοῦ Μαυρογένη.

—Δηλαδή τότε πού δὲν ἔγινε τίποτε, εἶπε κ' ἐγέλα ὁ Ζαμαλῆς. Δὲν τὸ ξέρετε πὼς ἡ ἐπανάστασι τοῦ Μαυρογένη ἐπεράσε χωρὶς ν' ἀνοίξῃ μύτη;

—Τέλος πάντων ἄς πῆ πὼς ἐπολέμησε στὰ 66 καὶ φτάνει. Καὶ θάχῃ πολεμήσει· δὲν μπορεῖ. Ἐμεῖς στὸν Πειραιᾶ ἐβγάλαμε ἀγωνιστὴ τοῦ 21 ἓνα γέρο, πού δὲν ἤξερε πὼς πιάνουν τὸ τουφέκι.

Ὁ νέος ἐκεῖνος εἶχε κάμει τὸ γυμνάσιον στὸν Πειραιᾶ. Καὶ μᾶς διηγῆθη ὅτι ὅταν ἀπέθανεν ὁ γέρος ἐπιστάτης τοῦ γυμνασίου, τὸ βρῆκον πρόφασι γιὰ νὰ μὴ κάνουν μάθημα. Εἶπαν λοιπὸν στοὺς καθηγητὰς ὅτι ἤθελαν ν' ἀκολουθήσουν τὴν κηδεῖα τοῦ καυμένου τοῦ μπάρμπα Τάσου. Ὁ γυμνασιάρχης ἔδωκε τὴν ἄδειαν, ἓνας δὲ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς ἀνέλαβε νὰ ἐκ-

φωνήση ποίημα· και για να έχω τι να πῆ, χειροτόνησε τὸν ἐπιστάτην λείψανον τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος. Καὶ ἔλεγε τὸ ποίημα :

Ἰδοὺ καὶ ἄλλο λείψανον τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶ-
[να
δπου εἰς Τούρκων καύκαλα τὸ ξίφος του
[ἀκόνα.

—Καὶ τὸ μόνον ὄπλον ποὺ εἶχεν ἴσως πιάσει στὰ χέρια του ὁ καυμένος ὁ μπάρμπα Τάσος, εἶπεν ὁ διηγούμενος, θὰ ἦτο τὸ σκουπόξυλο.

Ἡ ὀμιλία ἐκείνη καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ γέρο Τάσου μᾶς ἐκίνησε τόση εὐθυμία καὶ τόσα γέλοια ἐκάμαμε, ὥστε ὁ Ζαμαλῆς μᾶς εἶπε :

—Μὰ σὲ κηδεῖα πᾶτε, μωρὲ παιδιὰ, ἢ σὲ γάμο;

—Τί θέλεις, νὰ κλαίω ἀπὸ τώρα; τοῦ εἶπεν ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους μου. Ἔχομε καιρὸ νὰ κλάψωμε ὅταν θ' ἀκούσωμε τὸν ρήτορα νὰ ἐξυμνῇ τὰ πολεμικὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ καπετὰν Καμαριανοῦ.

Ἐγέλασε τότε μαζί μου καὶ ὁ Ζαμαλῆς διὰ τὸν τίτλον τοῦ καπετάνιου.

Ὅταν ἐφθάσαμε στὸ χωριό, ἔβγαζαν ἀπὸ τὸ σπίτι τὸν νεκρόν. Ἀκολουθοῦσαν οἱ δικοὶ του μὲ κλάματα καὶ οἱ χωριανοί. Ἀκολουθοῦσαμε κ' ἐμεῖς. Ἄλλ' εἶχαμε κάμει τόσο κέφι στὸ δρόμο, ποὺ ἔπρεπε νὰ βάλωμε προσπάθεια γιὰ νὰ πάρωμε τὸ σοβαρὸ καὶ λυπητερὸ ἦθος ποὺ ταίριαζε στὴν περίστασι. Ἐγὼ εἶχα ἀρχίσει νὰ σκεπτόμαι τὸ λόγο καὶ νὰ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ τὰ κατάφερα. Ἔστιβα τὸ μυαλό μου, ἀναζητοῦσα στὴ μνήμη μου φράσεις ἑτοιμὲς ἀπὸ τοὺς ἐπικηδεῖους ποὺ εἶχα ἀκούσει, ἀλλὰ δὲν εὗρισκα παρὰ μικρὰ πράγματα, ποὺ δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας λόγος δέκα λεπτῶν. Ἄλλ' ἐκεῖνο ποὺ φοβόμουν περισσότερο ἦτο ἄλλο. Αἰσθανόμουν ὅτι ἡ εὐθυμία διάθεσις ποὺ εἶχα πιέσει μέσα μου δὲν εἶχε πνιγῆ ὀλίγε. Καὶ ὅσο ἤθελα νὰ φαίνομαι λυπημένος, τόσο μοῦ φαινόνταν ὅλα ἀστεῖα, ἀκόμη καὶ τὰ θρηνητολογήματα τῆς χήρας καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν τοῦ νεκροῦ. Δὲν ἔφευγεν ἀπὸ τὸ νοῦ μου ὁ ἐπιστάτης ποὺ ἀκονοῦσε τὸ ξίφος του εἰς τῶν Τούρκων τὰ καύκαλα καὶ ὁ τίτλος τοῦ καπετάνιου ποὺ ἐδόθη εἰς τὸν Καμαριανόν. Καὶ ὡς νὰ μ' ἐγαργαλοῦσαν, ἔπρεπε νὰ σφιγγωμαι

καὶ νὰ προσέχω ὅλη τὴν ὥρα γιὰ νὰ μὴ μοῦ φύγῃ κανένα γέλοιο.

—Δὲ θὰ βγάλω ἐγὼ λόγο, εἶπα σιγὰ στοὺς φίλους ποὺ πήγαιναν μαζί μου. Δὲν μπορῶ. Ἄς μιλήσῃ κανεὶς ἄλλος ἢ ἄς μὴ μιλήσῃ κανεὶς.

—Τώρα ποὺ τῶπαμε στὴν οἰκογένεια; —Εἶπατε στὴν οἰκογένεια πὼς θὰ βγάλω λόγο ἐγὼ; εἶπα μὲ ἀπελπισίαν.

—Ἀφοῦ εἶχε ἀποφασισθῆ;... Ἄς τῶλεγεσ καθαρά πὼς δὲ θές, ἀλλὰ τ' ἀφήκεσ ἔτσι κ' ἔτσι.

—Ἄς εἶναι, μ' ἐπῆρατε στὸ λαϊμό σας.

—Μὰ γιατί; Εἶσαι ἀνόητος. Μήπως πρόκειται νὰ βγάλῃς λόγο στὰ Χανιά; Σ' ἓνα χωριὸ θὰ μιλήσῃς καὶ θὰ σ' ἀκούσουν χωριάτες ἀγαράμματοι. Δὲ λὲς ὅ,τι θές; Ποὺς θὰ καταλάβῃ; Λόγια μόνο ν' ἀραδειάσῃς καὶ σὰ βαρεθῆς λὲς ἓνα καιωνία του ἡ μνήμη καὶ τελειώνεις.

—Καλὰ λοιπόν. Ἄλλ' ἀφήστε με νὰ συγκεντρώσω τίς ἰδέες μου.

Ἡ ἐκκλησία ὅπου ἐψάλη ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, ἦτο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό. Δὲν παρετήρησα, ἀλλ' ἴσως θὰ ἦτο ἡ ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου. Ἦτο δὲ τόσο μικρή, ὥστε ἐσφιχτήκαμε σὰν σαρδέλλες γύρω στὸν πεθαμένο. Μὲ δυσκολία ἔκαμαν θέση στὸ ρήτορα νὰ πλησιάσῃ. Οἱ χωρικοὶ εἶχαν μάθει ὅτι θὰ βγάλω λόγο καὶ μὲ παρατηροῦσαν μὲ περιέργεια καὶ θαυμασμό. Πρῶτη φορὰ θ' ἀκούοιταν λόγος στὸ χωριὸ των. Ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, χωρικός καὶ αὐτὸς μὲ βράκες, ἐψάλλε καὶ μ' ἐκύτταζε μὲ φθόνον. Καὶ ἡ μεγάλη σημασία ποὺ ἐφαίνοντο ὅτι ἔδιδαν οἱ χωρικοὶ εἰς τὸ πρωτάκουστον γεγονός ποὺ ἐπεριμένετο μ' ἔκαμε νὰ αισθάνωμαι βαρυτέραν τὴν εὐθύνην ποὺ ἀνέλαβα.

Ὁ νεκρὸς ἦτο μπροστά μου καὶ τὸν παρετήρουν. Ἦτο σὰν ζωντανός. Ὅπως τοῦρθε ξαφνικός ὁ θάνατος, δὲν τὸν εἶχε σχεδὸν ἀλλάξει. Ἄλλ' ἐνῶ τὸν ἐβλεπα, ἀρχισε πάλι ὁ Σατανᾶς νὰ μὲ γαργαλᾷ. Καὶ μοῦ ἐψιθύρισε:

—Γιὰ φαντάσου ἔτσι ποῦχει τὰ χέρια σταυρωμένα ἀν ἔξαφνα ἀρχίσῃ νὰ χτυπᾷ γροθιές στὸ στήθος του καὶ νὰ φωνάζῃ: «Στῆθος μάρμαρο!» Γιὰ φαντάσου!

Κῦμα ἀπὸ γέλοιο ἐσηκώθηκε μέσα μου καὶ μὲ δυσκολία τὸ κράτησα.

Ἐστρεψα ἄλλοῦ τὸ βλέμμα μου κ' ἐσυνάντησα τὰ πρόσωπα δύο φίλων μου καὶ δὲν ξέρω γιατί καὶ αὐτὰ ἔδωκαν ἄλλο ἀτατί ναγμα εἰς τὸ γέλιο πού με δυσκολία τόση ἐσυγκρατοῦσα. Μοῦ φάνηκε ὅτι τὰ μάτια των γελούσαν, ὅτι ἔκαναν τὴν ἴδια σκέψη γιὰ τὸν πεθαμένο καὶ ὅτι, ὅπως ἐγώ, κρατοῦσαν με τὰ δόντια τῆ σοβαρότητά των. Ἐδάγκωσα τὰ χεῖλη μου. Ἦθελα νὰ τὰ ματώσω, νὰ πονέσω γιὰ ν' ἀπομακρύνω τὴν προσοχή μου ἀπὸ τὸν πειρασμὸ πού γελούσε τὴν φαντασία μου.

Ἐπάνω σ' αὐτὰ ἤκουσα νὰ μοῦ λέγουν ὀρίστε. Ἦτο καιρὸς ν' ἀρχίσω. Εἶχα κάτι φράσεις συναθροίσει στὸ μυαλό μου, ἀλλ' ὅταν μοῦπαν ν' ἀρχίσω σκορπίστηκαν διὰ μιᾶς κ' ἔμεινε ἀδειανὸ τὸ κεφάλι μου. Δὲν ἔμεινε παρὰ μόνον σκοτάδι. Ἀκόμη καὶ τὰ μάτια μου εἶχαν θολώσει καὶ δὲν κλόβλεπα. Ἐμείνα ἀφωνος κάμποσα λεπτά, πού μοῦ φάνηκαν αἰῶνες. Καί, ὡς μοῦπαν ἔπειτα οἱ ἄλλοι, μιὰ στιγμή ἀπλώσα τὰ χέρια μου, σάν ἄνθρωπος πού πνίγεται καὶ θέλει ἀπὸ κάπου νὰ πιαστῆ.

Ἐπὶ τέλους κάτι βρῆκα. Ἄρπαξα μιὰ φράση ἑτοιμῆ κ' ἐπῆρα κατήφορο. «Θλιβερὸν καθήκον μᾶς συνεκέντρωσεν εἰς τὸν οἶκον τοῦτον τοῦ Θεοῦ...».

— Ἀλλὰ εἶνα πολὺ στενόχωρος καὶ θὰ σκάσωμε, ἐμουρμούρισε δίπλα μου ἕνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους μου.

Ἡ διακοπὴ ἐκείνη ὄχι μόνον μοῦκοψε τὸ νῆμα, ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν νέαν εὐκαιρίαν εἰς τὸν πειρασμὸν πού ἤθελε καὶ καλὰ νὰ με καταστρέψῃ. Ἐδάγκωσα καὶ πάλιν τὰ χεῖλη μου. Ἐπειτα ἄρχισα νὰ ξεροβήχω καὶ ν' ἀναζητῶ συγχρόνως τὴ νῆμα πούχασα. Καὶ ἀσοῦ πέρασα ἄλλην ἀγωνίαν, ἐξηκολούθησα:

«Ὁ προκείμενος νεκρὸς ὑπῆρξεν ἀνδρεῖος διὰ τὴν πατρίδα του, φιλόστοργος διὰ τὴν οικογένειάν του καὶ ἀγαθὸς διὰ τοὺς φίλους του. Τὰ ὄρη τὰ ὅποια ὑψοῦνται ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς μας, τὰ Λευκὰ ὄρη λέγω, διηγοῦνται τὰς ἡρωϊκὰς αὐτοῦ πράξεις κατὰ τὸν τριετῆ Κρητικὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, ἧτις ἠνάγκασε τὸν Σουλτᾶνον νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τὴν μικρὰν ἀλλὰ μεγαλόψυχον Κρήτην. Ἀνήκει εἰς γενεὰν γιγάντων καὶ ἡμιθέων. Τὸ ὄνομά σου ὑπῆρξε τόσον σεβαστὸν καὶ τιμημένον

μεταξὺ τῶν ὁμοειθῶν σου, ὅσον ὑπῆρξε φοβερὸν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Οἱ Τοῦρκοι σ' ἐτρεμαν...».

Ἐδῶ ἄλλη διακοπὴ.

— Τὰ παραφουσκώνεις, μοῦ ἐψιθύρισε ἡ φωνὴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς φίλους μου, ὁ ὁποῖος ἐστέκετο δίπλα μου.

Παρὰ τρίχα νὰ τοῦ φωνάξω «σκασμός!» ἢ κάτι τέτοιο. Ἐπήγαινα τόσο ὠραία. Εἶχα πάρει τὸν ἀέρα τοῦ... ἄς ποῦμε τοῦ βήματος καὶ οἱ ἀκροαταὶ μου, χωρὶς νὰ νοιώθουν μεγάλα πράγματα ἀπ' ὅσα ἔλεγα, ἐκρέμοντο ἀπὸ τὰ χεῖλη μου. Καὶ ἤμουν ἱκανὸς νὰ τραβήξω μακριὰ στὸ δρόμο ποῦχα πάρει. ἀλλ' ἡ κακόβουλη ἐκείνη διακοπὴ μοῦ τὰ χάλασε πάλι. Πῶς νὰ ξαναγυρίσω εἰς τὸ ἐγκώμιον τῶν ἡρωϊσμῶν τοῦ μακαρίτη; Ἐπρεπε νὰ πέρασω εἰς ἄλλα προτερήματά του. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ταραχὴ πού μοῦφερε ἡ διακοπὴ ἡ στροφή δὲν ἦτο εὐκόλη. Ξεροβήχοντας ἔλεγα κ' ἐξανάλεγα: «Ὁ προκείμενος νεκρὸς...»

Ἐπειτα μοῦρθε μιὰ ἰδέα πού νὰ μὴ μοῦ ρχότανε: νὰ μιλήσω γιὰ τὸ γυιὸ του τὸν Ἀλέξανδρον. Καὶ ἤρχισα νὰ πλέκω τὸ ἐγκώμιον τοῦ φίλου μου. Ἐπειτα εἶπα:

«Ποία ὁδὸν θὰ διαπεράσῃ, ὡς φάσγανον, τὴν καρδίαν τοῦ προσφιλοτάτου υἱοῦ σου Ἀλεξάνδρου, ὅταν μακρὰν σου εὐρισκόμενος θὰ μάθῃ τὸν θάνατόν σου! Διατί νὰ μὴ εὐρίσκειται πλησίον σου νὰ γλυκάνῃ τὰς τελευταίας σου στιγμάς; Ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐπιστήμη του ὁμοῦ μετὰ τὴν θερμότητα τῆς υἱικῆς ἀγάπης θὰ κατάρθωναν νὰ σὲ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ ἀδυσωπήτου θανάτου...».

Τότε ἕνας χωρικός, συγγενῆς, φαίνεται, τῆς οικογενείας, ὁ ὁποῖος ἔστεκε πίσω μου, ἔρριξε στὸ σβέρκο μου μιὰ φράση:

— Πὲ πρᾶμμα καὶ γιὰ τ' ἄλλα παιδιὰ.

Πῶς δὲν τρελλάθηκα, Θεέ μου, κείνη τὴ στιγμὴ! Ἀλλὰ κατάφερα νὰ γυρίσω πίσω τὸ γέλιο πού μ' ἀνέβηκε σὰ λόξιγγας στὸ λαιμό. Ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴ ζέστη ἔτρεχεν ὁ ἰδρώτας ποτάμι ἀπὸ τὸ μέτωπό μου. Ἐσώπασα πάλι κ' ἐξεροκατάπινα. Νὰ πῶ καὶ γιὰ τ' ἄλλα παιδιὰ; Ἀλλὰ τί νὰ πῶ, δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Μήπως γὰξερα καλὰ καλὰ; Στρέφομαι λιγάκι καὶ λέγω χαμηλόφωνα στὸ χωρικό:

— Πῶς τὰ λένε;

—'Ο 'Αντρουλιός...

—'Ο 'Αντρουλιός, ἐξηκολούθησα, ὁ φημισμένος σκοπευτής, ὁ ὁποῖος ἀνυπομονεῖ νὰ συνεχίσῃ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἄθλους τοῦ γενναίου πατρὸς του...

—'Η Μαρία, μοῦ ψιθύρισε ὁ ὑποβολεύς.

—'Η Μαρία τὸ κόσμημα τοῦ αἴκου σου, ἡ σεμνὴ καὶ ἐνάρετος Μαρία...

Εἰς τὸ ἀκουσμά τοῦ ὀνόματός της ἡ Μαρία ἔβαλε φωνὴ μεγάλη:

—Μπαμπᾶ μου καὶ πῶς θὰ μπαῖνω στὸ ἔρμο τὸ σπῖτι νὰ μὴ σὲ θεωρῶ μπλεῖο!

Αἰσθανόμενοι ὅτι δὲν ἀντεῖχα πειά, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ἀντιστάσεώς μου ἦτο στὸ τέλος της. Τὶ μαρτύριον ἦτο αὐτό, νὰ ἔχω μιὰ τόσο ἀκράτητη ὄρμη νὰ γελάσω νὰ ξεκαρδιστῶ στὰ γέλια καὶ νὰ μὲ πνίγῃ ἀγωνία! Καὶ ὁ ὑποβολεύς τὸ σκοπό του:

—'Ο Νικόλας... ἡ Γαρουφαλιά...

Τὸ βλέμμα μου ἔπεσε πάλι γιὰ μιὰ στιγμή στὸν πεθαμένο· καὶ μοῦ φάνηκε πῶς ἤμουν περὶ ἀξιοθρήνητος καὶ ἀπ' αὐτόν.

—Καὶ τί νὰ εἶπω διὰ τὸν Νικόλαον...

Δὲν εἶχα τίποτε νὰ εἶπω διὰ τὸν Νικόλαον, ἀλλ' οὔτε καὶ μ' ἀφῆκαν. Ἀπὸ τὸ ἀπέναντι μέρος, ὅπου ἐστέκοντο δύο φίλοι μου, ἤλθε ἓνα φύσημα μύτης, γιὰτὶ τὸ στόμα ἦτο φραγμένο μὲ κωνίηλι. Τὸ φύσημα ἐκεῖνο καὶ τὸ μαντήλι ποὺ εἶδα στὸ στόμα κάτω ἀπὸ ἓνα μέτωπο χαμη-

λωμένο, μὲ ἀποτελείωσα. Θύελλα ἀπὸ γέλοιο ξέσπασε ἀπὸ τὸ στῆθος μου. Καὶ σὺν ἄρχισα, ἦτο ἀδύνατο πειὰ νὰ κρατηθῶ. "Ἦθελα νὰ πῶ: «Γαίαν ἔχοις ἐλαφράν»· ἀλλὰ μόνον ἡ πρώτη συλλαβὴ ἔβγαινε ἀπὸ τὸ στόμα μου κ' ἐτελείωνε σὲ σπασμὸ γέλοιου.

Στρέφομαι γύρω μὲ ἀπελπισία καὶ ζητῶ γιὰ νὰ δικαιολογήσω τὴν ἀσεβῆ παραφροσύνη μου. Ἄλλοι μὲ κυττάζουν μὲ ἀπορία καὶ ἄλλοι μὲ θυμὸ· καὶ μόνο οἱ φίλοι μου δὲν μὲ κυττάζουν γιὰτ' εἶχαν κρυφτῆ. Τὸ βλέμμα μου φτάνει στὸ φαρμακοποιὸ καὶ στὰ μοῦτρά του βρίσκω τὴν πρόφασιν ποῦ ζητοῦσα. Ὁ Ζαμαλῆς βαφότανε κ' ἀπὸ τῆ ζέστη ἡ βαφὴ εἶχεν ἀναλιγώσει καὶ μὲ τὸν ἰδρώτα σχηματίζε κίτρινωπά ρυάκια στὸ πρόσωπό του.

—Μωρέ, βάφεσαι; τοῦ λέω γιὰ νὰ δείξω τάχα ὅτι γι' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψιν γελῶσα.

—Δὲ μοῦ λὲς πῶς εἶσαι γιὰ δέσιμο; ἀποκρίνεται ὁ Ζαμαλῆς καὶ σκουπίζεται μὲ μεγάλο χρωματιστὸ μαντήλι.

Διὰ νὰ σκεπᾶσθαι τὸ σιάνδαλο ὁ παπᾶς ἄρχισε νὰ ψάλλῃ. Τὴν ἴδια στιγμή δυὸ χέρια μ' ἐσπρωζαν πρὸς τὰ ἔξω· ἦταν ὁ χωρικός ποὺ μοῦλεγε τὰ ὀνόματα καὶ στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς μοῦ λέγει:

—Τὸ καλὸ ποῦ σοῦ θέλω, φύγε, φύγε γλήγορα!

Ο ΚΕΡΚΕΖΟΣ

Εἰς τοῦ Σαῖτονικολῆ ἐμοίραζαν τοὺς πρώτους σισανέδες ποὺ ἔφερε τὸ «Πανελληνιον». Μὲ τοὺς ἄλλους ἐπῆγε ὁ 'Αντρουλιός νὰ πάρῃ, ἀλλ' ἐνῶ ἔφθασεν ἐκ τῶν πρώτων, ἐπλησίασε μὲ τοὺς τελευταίους, ὅταν ἔμειναν ἀκόμη τέσσερα ἢ πέντε μόνον τουφέκια καὶ οἱ ἀπαιτήται ἦταν δεκαπέντε καὶ περισσότεροι. Ὁ 'Αναγνώστης ὁ Πλατῆς, καθήμενος, κατέγραφεν ἐκείνους ποὺ ἐλάμβαναν ὅπλα· ὁ δὲ Σαῖτονικολῆς ὄρθιος, τὰ ἐμοίραζεν, ἀπευθύνων εἰς ἕκαστον μίαν εὐχὴν:

—Καλορρίζικο! Τιμημένο νὰ τὸ βαστάς καὶ τιμημένο νὰ σὲ βγάλῃ! καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ὁ 'Αντρουλιός, ὑποχωρῶν εἰς ὅλους, ἀπωθούμενος καὶ οὐδένα ἀπωθῶν, ἐκιν-

δύνευε νὰ μὴν πάρῃ τίποτε· ἀλλ' ἐπὶ τέλους εὐρέθη ἐνώπιον τοῦ Σαῖτονικολῆ, ὅστις ἦτο γυρισμένος τὴν στιγμήν ἐκείνην πρὸς τὴν γωνίαν ὅπου ἀνέκειντο τὰ ὅπλα καὶ ὅστις ἐστράφη κρατῶν ἓνα σισανέν. "Ἦνοιγε δὲ τὸ στόμα του νὰ εἴπῃ τὴν ἀπαραίτητον εὐχὴν καὶ ὁ 'Αντρουλιός ἐκινήθη νὰ πάρῃ τὸ τουφέκι, ὅτε ὁ Σαῖτονικολῆς τὸν εἶδε καὶ ἔκαμε κίνημα ἐμπλήξεως καὶ δισταγμοῦ.

—Μωρέ, δὲν ἀφήνεις, καυμένε 'Αντρουλιό, νὰ τὸ πάρῃ κανεὶς ἄλλος; τοῦ εἶπε μὲ δυσφορίαν ἀνθρώπου, ὅστις ἀναγκάζεται νὰ φανῇ σκληρός. 'Εσύ... εἶντα νὰ σοῦ πῶ;

Ὁ Σαῖτονικολῆς ἤθελε νὰ εἴπῃ: 'Εσύ τί νὰ τὸ κάμης; καὶ ὁ 'Αντρουλιός, ὅσον

καὶ ἂν ἦτο πρῶτος καὶ ταπεινός, ἐταράχθη δὲν εἶπεν ὅμως τίποτε, ἀλλ' ἀπεσύρθη ἀποσβολωμένος εἰς μίαν ἄκραν, ὡς νὰ μὴ ἐβλεπε τὴν θύραν νὰ φύγῃ. Ὁ Σαίτονικολῆς μετενόησεν ἀμέσως καὶ ἐλυπήθη διὰ τὴν σκληράν του φράσιν· ἀλλ' ἦτο πλέον ἄργά, διότι ἄλλοι ἐσπευσαν καὶ ἤρπασαν τὰ ὑπολειπόμενα τουφέκια, χωρὶς μάλιστα νὰ περιμένουν τὴν εὐχὴν.

—Μωρέ, τῶπίστεψες αὐτὸ πού σουδα, Ἄνδρουλιό, κι' ἀφήκεις νὰ πάρῃ ἄλλος τὸ τουφέκι; ἐφώναξε πρὸς αὐτὸν γελοῖν διὰ νὰ συγκαλύψῃ τὸ πρᾶγμα. Ἐγὼ σ' ἐθάρρουνα γιὰ πλεῖα ζυπηνητό. Γιατί, μωρέ, ν' ἀφήσῃ νὰ τοῦ πάρῃ ἄλλος τὸ τουφέκι!

—Δὲ θέλω σισανέ, καπετὰ Νικολῆ, ἀπήντησεν ὁ Ἄνδρουλιός. Καλύτερο πού τὸν ἐπῆρε ἄλλος. Ἐγὼ μιά παλιολαζαρίνα ἐγώ... κάνει κι' αὐτὴ δουλειά.

Καὶ τὰ ἔλεγεν αὐτὰ χωρὶς πικρίαν, χωρὶς παράπονον· ἐμειδία μάλιστα τῶρα τὸ σύνθηες καλοκάγαθον μειδιάμα του, ἀλλ' εἰς τὰ γαλανὰ του μάτια ἐκυλιέτο ἓνα δάκρυ.

Ὅταν ἐξῆλθε, τὸν ἐπλησίασεν ὁ συγγενῆς του Μαρουγιάννης καὶ τοῦ εἶπε μὲ ἀγανάκτησιν:

—Μωρέ, γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχεις ψυχὴ, δὲν ἔχεις ἀνθρωπιὰ; Δὲν φτάνει πού δὲ σουδάκε τουφέκι ὁ βιλάνος ὁ Σαίτονικολῆς, ἀλλὰ σουκανε καὶ τέτοια προσβολάρα, καὶ σὺ ἐκόντεψες νὰ τοῦ πῆς ἴσπολλάτη!

—Ὁ ἄνθρωπος εἶπε τὴν ἀλήθειαν. Σὰ δὲν ἔγῃ τουφέκια γιὰ ὅλους, καλύτερα νὰ τὰ πάρουν οἱ καλοὶ καλοί. Αὐτὸς εἶναι καπετάνιος καὶ κατέχει.

—Τὸν κακό του τὸν καιρὸ κατέχει.

—Κι' ἂν δὲν τὸ κατέχῃ αὐτός, τὸ θεωρῶ μοναχός μου ἐγώ. Εἶμαι κακουρές, ἀνεμάνθρωπος, εἶπεν ὁ Ἄνδρουλιός με ἀλίγον πείσμα, τὸ ὅποιον ἀπηυθύνετο μᾶλλον κατὰ τοῦ ἐχυτοῦ του.

—Σῶπα λέω καὶ τσ' ἄνδρες δὲν τσοὶ ζυγιάζουμε σὰν τὰ ζωντόβολα. Ἐγὼ δὲν κάνω καλύτερο μου κιανένα. Σ' ὅλο τὸ ὕστερο χαίρεται κι' ὁ κόρακας τῆ φωνῆ του σὰν καὶ τ' ἀηδόνη. Νὰ συλλογιστῆς σικιᾶς τοὺς συγγενεῖς σου πού τοὺς ντροπιάζεις.

—Μὰ ἤθελες δὰ νὰ μαλώσωμε γιὰ ἓνα τουφέκι;

—Ναί, γιατί ὅποιος δὲ μιλεῖ τότε θάφτουμε.

—Ἐγὼ ἔχω τὴν κακολαζαρίνα· ἄλλοι δὲν ἔχουνε μουδὲ καλαμοπιστόλα. Καλὰ ἔκαμε ὁ Σαίτονικολῆς καὶ μ' ἀπομούρισε.

—Αὐτὴ τὴν κεφαλὴ νὰ βαστάς καὶ καλὰ θὰ πᾶς. Θὰ γενῆς ἀνεμπαίγνιδο τοῦ χωριοῦ.

Καὶ ὁ Μαρουγιάννης ἀπεμακρύνθη μὲ ἀγανάκτησιν, αἰσχυρόμενος διότι εἶχε τοιοῦτον συγγενῆ.

Ὁ Ἄνδρουλιός ἦτο νέος ἄνθρωπος, τριάντα περίπου ἐτῶν, κοντακιανός, μὲ παχὺ μουστάκι, μὲ κνήμας ἰσχνὰς, περὶ τὰς ὁποίας καταλίσθαιναν καὶ ἐξάρωναν τὰ στιβάνια. Ὡς νέος καὶ αὐτὸς καὶ ἀγαμος μάλιστα, ἐπροσεπάθει κάπως νὰ κομψεύεται, ἡγάπα τὸν χορὸν καὶ ἐφαίνετο αἰωνίως ἐρωτευμένος. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι οὔτε οἱ ἄλλοι, οὔτε αὐτὸς ἐγνώριζε ποίαν ἡγάπα. Ἡ καρδιά του ἦτο πλήρης ἀγάπης, ἥτις, μὴ εὐρίσκουσα μέρος νὰ σταματήσῃ, ἐπτερυγίζεν ἀσκόπως, τρεφόμενη μὲ ὄνειρα. Ἡγάπα τὸ θῆλυ, ἢ δὲ ἀγάπη του, ἢ ὅλως πλατωνική καὶ νεφελώδης, τὸν ἐκράτει εἰς διηνεκὴ ἐλαφρὰν μέθην, ἐκδηλουμένην μὲ ἤρεμον εὐθυμίαν. Ἀπὸ τὸ στόμα του ἀνεβλυζεν ὡς λάλον ὕδωρ τραγουδιῶμα σιγανόν καὶ καθ' ἄς ὥρας εἰργάζετο εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ ὅταν τὸ βράδου-βράδου ἐμφανιζόμενος εἰς τὰ δώματα παρεθέρει τὰς ἐπιστρεφούσας ἐκ τῶν ἀγρῶν παρθένους. Καὶ ἐγνώριζεν ἅπειρα δίστιχα καὶ τὰ περιπαθέστερα μέρη τοῦ Ἐρωτικοκρίτου.

Ἄλλὰ μὴν ὑποθέσῃ κανεὶς ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ἄνδρουλιός ἦτο ἐλαφρὸν καὶ μάταιον ὑποκείμενον. Ὀλίγοι ἦσαν φιλόπονοι ὡσάν αὐτὸν εἰς τὸ χωριό. Ἄμα ἐτελείωνε τὰς ἀγροτικὰς τοῦ ἐργασίας, ἐπηγγέλλετο ἐπὶ τινὰς μῆνας τὸν κτίστην, εὕρισκε δὲ καιρὸν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἐπιτηρῇ καὶ τὸν νερόμυλον τὸν ὅποιον εἶχε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἦτο καθ' ὑπερβολὴν θρησκός, ἐπροσεύνα ὅλα τὰ εἰκονίσματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐθεώρει θεάρεστον ἔργον νὰ ἐκτελῇ χρέη νεωκόρου, νὰ κρούῃ τὸν κώδωνα, νὰ φέρῃ φωτιὰν διὰ τὸ θυμιατόν, ν' ἀνάβῃ καὶ περποῖηται τὰ κανδήλια, νὰ βοηθῇ τὸν ἱερέα κατὰ τὰ βαπτίσια· ἐλυπεῖτο δὲ διότι δὲν ἐγνώριζε γράμματα γιὰ νὰ δύναται νὰ ἐκτελῇ

χρέη ψάλτου, ἀλλ' οὐχ ἤττον καθ' ὅλην τὴν λειτουργίαν δὲν ἔπαυε νὰ συνοδεύη μὲ σιγανὸν μουρουόρσιμα τὴν ψαλμωδίαν.

Δὲν περιορίζετο δὲ ἡ εὐσέβειά του μόνον εἰς ἐξωτερικούς τύπους, ἀλλ' εἶχεν ἀληθεῖς χριστιανικὰς ἀρετάς. Ἀπὸ τὸ στόμα του δὲν ἐξήρχετο ποτὲ ψυχρὸς λόγος καὶ τόσον ἦτο καλοκάγαθος καὶ ταπεινός, ὥστε οἱ χωριανοὶ τὸν ἐφαντάζοντο ὡς μὴ δυνάμενον νὰ κακοποιήσῃ καὶ Τοῦρκον ἀκόμη.

Δὲν εἶχε κανένα ἐχθρὸν φυσικά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀγάπην τὴν ὁποίαν ἐνέπνευε δὲν ἔλειπεν ὀλίγη εἰρωνεία. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλει πρὸ πάντων ἡ κατασκευὴ του ἡ σχεδὸν καχεκτικὴ καὶ τὸ μικρὸν του ἀνάστημα. Καὶ ὅταν εἰς τὸν χορὸν ἐπεδείκνυεν εὐστροφίαν κ' ἐχοροπήδα, οἱ γυναῖκες ἐδάγκωναν τὰ χεῖλη των διὰ νὰ μὴ ξεκαρδισθοῦν καὶ ἐψιθύριζαν μεταξύ των μὲ μικροὺς σπασμωδικούς γέλωτας:

— Διάολε, ἀντρίτσι τ' Ἀντρουλιό!

Ἄλλ' ὁ Ἀντρουλιὸς καὶ ὅταν φανερὰ ἔβλεπεν ὅτι τὸν ἐγλευαζαν, δὲν ὠργίζετο, οὔτε ἐδυσθύμει· ἐνίοτε μάλιστα συνεμυρρίζετο τοὺς γέλωτας καὶ ἐπήδα δυνατώτερα τῶν ἄλλων ὡς διὰ νὰ διασκεδάσῃ περισσύτερον τοὺς θεατάς.

Δὲν γνωρίζω ἐὰν διὰ τῶν ὑπερβολικῶν τούτων χοροπηδημάτων ἤθελε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ παλληκαρισμὸν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὐδέποτε ἐπροχάλεσεν ἐριδας καὶ προκαλούμενος ὑπεχώρει.

Ἐννοεῖται ὅτι τοιαῦται ἀρεταὶ δὲν ἐνοοῦντο ὑπὸ τῶν πολλῶν· καὶ ὁ Ἀντρουλιὸς δὲν εἶχε μὲν ἐχθρούς, ἀλλὰ δὲν εἶχε καὶ θαυμαστάς καὶ ἡ μεγάλη του ἀνιζικακία ἐθεωρεῖτο ὡς δειλία, ἡ δὲ ὑπερβολικὴ του ἀγαθότης ὡς πνευματικὴ πτωχεία. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Καὶ εἶναι βέβαιον τῷ ὄντι ὅτι ὁ Ἀντρουλιὸς δὲν ἦτο φωστῆρας. Ἐπειτα ἐκεῖνό του τὸ ἀνάστημα, ἐκεῖνο τὸ σκαρὶ του... Πῶς νὰ δώσῃς σπουδαίαν σημασίαν εἰς ἓνα τέτοιο (ἀντρίτσι), ὡς τὸν ἀπεκάλουν οἱ γυναῖκες;

Ἐγὼ λοιπὸν ὁ κόσμος μαζί του ὅταν δὲ ἤρχισε ἡ ἐπανάστασις καὶ ἠκούσθη ὅτι ὁ Ἀντρουλιὸς παρεσιευάζετο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον, ἀνεκάγ-

χασαν καὶ τὰ νήπια. Πάει στὸ διάολο ἡ Τουρκιά! Τινὲς ἐξέφραζαν τὸν φόβον ὅτι δὲν ἤξευρε νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ τουφεκιοῦ καὶ ἄλλοι ὅτι θὰ τὸ ἐγέμιζε μέγχι στομίου· κάποιος δὲ ἐβεβαίωσε ὅτι ὁ Ἀντρουλιὸς ἐξελάμβανε τὸν πόλεμον ὡς χειροπλάιμα, διὸ καὶ εἶχε κόψει τὰ μαλλιά του σύριζα διὰ νὰ μὴ τὸν πιάνουν ἀπ' αὐτὰ οἱ Τοῦρκοι.

Ὡς εἶδαμεν, καὶ αὐτὸς ὁ καπετάνιος ὁ Σαϊτανικολῆς δὲν εἶχε καλύτεραν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. Ἄλλ' ὁ Ἀντρουλιὸς δὲν ἐνεμησικάκησε· μετὰ τινὰς ὥρας μάλιστα ἐφαινετο ὡς νὰ εἶχε παντελῶς λησμονήσῃ τὴν πικρὰν τοῦ ὀπλαρχηγοῦ φράσιν. Καὶ εἰς τὴν πρώτην ἀψιμαχίαν ἔλαβε μέρος μὲ τὴν λαζαρίναν του. Τὴ γέλοια ἔγιναν μ' ἐκείνην τὴν παλιολαζαρίναν, τῆς ὁποίας τὸ σκασμένο κοντάκι ἦτο δεμένο μὲ σπάγγους καὶ ἡ ὁποία εἶχε μᾶκρος τριῶν πήχων!

— Μωρ' αὐτό, Ἀντρουλιό, εἶναι τοῦ Διγενῆ τοῦ Σαραντάπηχου τὸ τουφεκί! τοῦ εἶπε κάποιος.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μάχης τὸν ἔχασαν εἶχεν ἀναμιχθῆ ἴσως μὲ ζονοχωριανούς ἢ, τὸ πιθανώτερον, εἶχε κρυφθῆ. Μόνον δὲ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὸν ἐπανεῖδαν, καὶ τὸ φέσι του ἦταν τρυπημένο ἀπὸ δύο σφαίρας. Ἐξάπαντος τὸ εἶχε κρεμάσει καὶ τὸ ἐπυροβόλησε μὲ τὴν λαζαρίνα του. Τοῦλάχιστον ἐξησκίετο εἰς τὴν σκοποβολὴν.

Ἄλλ' εἰς τὴν ἐπομένῃν μάχην ἡ κακολογία ἐβροβήθη. Ὁ Ἀντρουλιὸς ἐμάχετο ὄρθιος, ἐντελῶς ἀπροφύλακτος. Ἐνόμισαν ὅτι τὸ ἔκαμνεν ἐξ ἀγνοίας τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ ἐφώναζαν νὰ πιάσῃ μιτιρίζι, ἀλλ' ὁ Ἀντρουλιὸς δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ.

— Ἐμένα δὲ μὲ πιάνει μπάλλα, εἶπε κατὰ τὴν μάχην.

— Δὲν σὲ πιάνει μπάλλα; Πῶς τὸ κατέχεις;

— Ἐγὼ τίμο ξύλο.

— Ἀλήθεια;

— Ἐγὼ αὐτό, ἀπήντησεν ὁ Ἀντρουλιὸς σοβαρῶς καὶ ἔκαμε τὸ σταυρόν του. Δὲν τὸ κατέχεις; Ὅποιος κάνει τὸ σταυρό του ἄρμα ἔχει στὸ πλευρό του.

Μετὰ τινὰ καιρὸν ἀπεβιβάσθησαν ἐθελονταὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Ἀμέσως ὁμοῦ

στρατός τουρκικός πολυάριθμος τούς κατεδίωξε μέχρι το ὄροπέδιου τοῦ Λαπάθου, ὅπου τούς περιεκύκλωσεν. Ἐθελονταὶ ἐφρονεύθησαν πολλοί, θὰ ἐξωλοθρευόντο δὲ ὅλοι ἂν δὲν τούς ἐβοήθει ἡ ὀμίχλη καὶ ἂν ἔλειπαν οἱ ἐντόπιοι ἐπαναστάται, οἵτινες ὑπεστήριξαν τὴν ὑποχώρησιν των καὶ τούς ᾠδήγησαν νὰ διαφύγῃσι δι' ἀτραπιῶν καὶ χαράδρων.

Μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἦτο καὶ ὁ Ἄνδρουλιός, ὅστις πολλοὺς ἐθελοντάς ἔσωσεν. Εἰς τὸ ἀνακάτωμα δ' ἐκεῖνο κ' ἐντὸς τῆς οὐίχλης διέκρινε ἐγγύτατα ἓνα φοροῦντα ὑψηλὸν σκούφον.

— Ἀπὸ δῶ, πατριώτη! τοῦ ἐφώναξε. Μὴ πᾶς ἀπ' αὐτοῦ, θὰ πέσης στισὶ Τούρκους.

Ὁ φορῶν τὸν ὑψηλὸν σκούφον διηυθύνθη πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ὅταν ἐπλησίασεν, ὁ Ἄνδρουλιός διέκρινε ὅτι ἦτο Κιρκάσιος. Δὲν ἐπρόφθασεν ὅμως νὰ τὸ καλοσκεφθῆ καὶ ἐκεῖνος τὸν ὅποιον κατ' ἀρχὰς εἶχε νομίσει ὡς ἐθελοντὴν ὤρμησε κατ' αὐτοῦ μετὰ τὴν λόγγην.

Ὅπισθεν τοῦ Ἄνδρουλιοῦ ἦταν κρημνὸς στρωμένος μετὰ χαλίκια· ἡ δὲ ἀπόστασις ἢ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Κιρκασίου ἦτο τόσο μικρά, ὥστε δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ στρέψῃ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τὴν δολιχοσκίον λαζαρίαν...

Ἡ λόγγη ἐπῆρθε κατὰ τοῦ στήθους του, ἀλλ' ὁ Ἄνδρουλιός συγχρόνως ἐρίπτετο εἰς τὸν κρημνὸν μετὰ μίαν ἀναφώρησιν:

— Θεὲ Δημητρίου!

Καὶ μετὰ πατάγου, παρασύρων τούς χάλικας, κατεκυλίσθη εἰς τὸν κρημνόν, προπορευομένης μετὰ τὸν μεταλλικὸν της θύρβον τῆς λαζαρίνας. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἔμεινε ἀκίνητος. Ὁ δὲ Κιρκάσιος, ἀφοῦ ἐπὶ τινὰς στιγμὰς τὸν ἐβλεπε κατακυλιόμενον, τῶρα ἐζήτηε μέρος διὰ νὰ κατέλθῃ μέχρις αὐτοῦ καὶ τὸν αἰχμαλωτίσῃ ἢ τὸν ἀποτελειώσῃ. Ἐπὶ τέλους εἶρε μονοπάτι καὶ ἤρχισε νὰ κατεβαίνει· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐκινήθη καὶ ὁ Ἄνδρουλιός. Ὁ Θεὸς τοῦ Δημητρίου εἶχε βοηθήσει τὸν νέον Νέστορα, ὅστις μόνον ἀσημάντους τινὰς ἐκδοράς καὶ ἑλαφρὰν ζάλην εἶχε πάθει. Ἀλλὰ μόλις ἐσηκώθη, ἤκούσθη πυροβολισμὸς καὶ μίᾳ σφαῖρα ἐπόρσασε πλησίον του. Ἡ λαζαρίνα ἦτο ἐνώ-

πιὸν του καὶ ὁ Ἄνδρουλιός τὴν ἤρπασεν, ἔρριψε ταχὺ βλέμμα εἰς τὴν πιάστραν καὶ κράκ-κράκ! τὴν ἔστρεψε κατὰ τοῦ Κιρκασίου...

Νέος πυροβολισμὸς ἀντήχησεν εἰς τὴν χαράδραν καὶ ὁ Κιρκάσιος κατεκυλίσθη μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ Ἄνδρουλιοῦ νεκρός...

Τὴν ἐπιούσαν ἔξαφνα ἐνέσπειρε πανικὸν εἰς τὸ χωριὸν ἡ κραυγὴ:— Τούρκοι! Κερκέζοι!

Ὁ κόσμος ἐγένετο ἄνω κάτω καὶ ἄλλοι μὲν ἔτρεχαν νὰ πάρουν τὰ τουφέκια των, ἄλλοι νὰ προφυλάξουν τὰ παιδιὰ των, ἄλλοι ν' ἀποκορῶσουν τὴν εἰσβολήν. Ἄλλ' ἀντὶ Τούρκων καὶ Κιρκασίων, εἶδαν ἓνα μόνον Κιρκάσιον, ὅστις παραδόξως ἔφρεν ἐπ' ὤμου δύο τουφέκια, ἔνευε δὲ μακρόθεν καθησυχαστικῶς καὶ ἐφώναζεν ἐλληνιστί:

— Μῶρ' ἐγὼ 'μαι, ἐγὼ 'μαι! Μὴ φοβᾶσθε!

Δύνασθε νὰ φαντασθῆτε τὸν θαυμασμὸν καὶ ἔπειτα τὴν εὐθυμίαν τῶν χωριανῶν, ὅταν ἀνεγνώρισαν τὸν Ἄνδρουλιὸν ἐντὸς τοῦ κιρκασιανοῦ ἱματισμοῦ, ὁ ὅποιος, σημειώσατε, τοῦ ἤρχετο ὀλίγον μακρὺς καὶ ὑπὲρ τὸ δέον πλατύς.

Τὸν ὑπεδέχθησαν μετὰ ἀλαλαγμὸν χαρᾶς καὶ περικυκλώσαντες αὐτὸν τὸν ἡρώτων, ἐνῶ συγχρόνως μετὰ περιεργείας ἐζήτηζαν τὸν καυκάσιον ἱματισμὸν του, τοῦ ὁποῖου τὸ στήθος ἐκάλυπτον ἀλλεπάλληλοι σειραὶ φυσιγιοθηκῶν.

Παρακάτω συνήντησαν τὸν καπετάνιον, τὸν Σαῖτονικολῆν, καὶ ὁ Ἄνδρουλιός τοῦ προσέφερε τὸ ὄπλον τοῦ Κιρκασίου λέγων:

— Αὐτὸ τὸ σισανεδάκι πρέπει νὰ τῶχῃς τοῦ λόγου σου, καπετάν Νικολῆ.

Ὁ Σαῖτονικολῆς παρετήρησε μετὰ θαυμασμὸν καὶ πόθον τὸ ὄραϊον καὶ ἑλαφρὸν ὄπλον. Ἄλλ' ἐνθυμηθεὶς ἴσως τὴν προσβολήν τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει πρὸς τὸν Ἄνδρουλιόν, τοῦ εἶπε μετὰ φωνὴν στενοχωρημένην:

— Ὅχι! ὄχι! Ἐσὺ τὸ πῆρες, ἐσὺ νὰ τῶχῃς.

Ὁ Ἄνδρουλιός ἀπήντησεν ἡρεμώτατα καὶ φυσικώτατα:

— Ἐγὼ θὰ πάρω ἄλλο, καπετάνιο.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Ἄνδρουλιός ἐπωνομάσθη Κερκέζος.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

(Ἐπιμέλεια : ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΙΑΚΟΥ)

«Ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκης ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀλιγώτερον βαρβάρους τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων . . . Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ «Διαβάτου», τὸ σκορπισμένον εἰς τὸ ἀγάριστον καὶ παροδικὸν πλαίσιον τοῦ καθημερινοῦ τύπου, ὑπάρχουν σελίδες, ποὺ θὰ εἶχον ὅλα τὰ δικαιώματα νὰ ἐπιζήσουν πέραν τῆς ἐφημέρου ζωῆς τῆς ἐφημερίδος».

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

«Εἶτε μὲ τὴν καθαρῆουσα, εἶτε μὲ τὴ δημοτικὴ, εἶτε καὶ μὲ τὶς δυὸ μαζί, ὁ Κονδυλάκης κατώρθωσε νὰ προτρέξῃ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους συγχρόνους του καὶ νὰ δώσῃ μερικὰ πεζογραφήματα, ποὺ θὰ στέκωνται πάντα μεταξύ τῶν πρώτων τῆς λογοτεχνίας μας».

ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΚΙΠΗΣ

«Κρίμα ποὺ ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος, μὲ τόση ἐνέργεια καὶ ἰκανότητες, κρίμα ποὺ δὲν ὀλοκήρωσε ἓνα ἔργο».

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

«Ὁ Κονδυλάκης ἦτανε καὶ τίμιος ἄνθρωπος καὶ ἔξοχος λογογράφος. Κρίμα μοναχὰ ὅτι ἓνα τέτοιο πνεῦμα, γνήσια Ἑλληνικὸ, θυσιάστηκε στὴ βιοπάλη τῆ δημοσιογραφικῆ, τῆ Λάμνια τούτη, ποὺ τρώει τὰ ἴδια τῆς παιδιά».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ

«Ὁ Κονδυλάκης, ἀντὶ νὰ κυνηγήσῃ τὰς δάφνας τοῦ νεοελληνικοῦ ἥρωος—μάρτυρος, ἐπροτίμησε νὰ ὠφελήσῃ ἕσον ἡδύνατο καλύτερον τὴν χώραν του. Καὶ «ἐβιάσθη νὰ γελάσῃ μὲ βλα. ἐκ φόβου μήπως ἀναγκασθῇ νὰ κλαύσῃ γι' αὐτά».

ΦΩΤΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

«Ὁ Κονδυλάκης δὲν ταῦτισε ποτὲ τὴ στεγνὴ λογογραφία μὲ τὴν Τέχνην».

ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

«Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ συγγραφέως τούτου, ὅστις, ἀναμφιβόλως, ὑπῆρξεν εἰς διδάσκαλος τοῦ ὕφους, εἶναι ἡ ἀττικὴ λιτότης τῆς φράσεως, ἡ φιλοπαιγμοσύνη καὶ ἡ ζωηρὰ αἰσθησις τῆς ἀμέσου πραγματικότητος»

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

«Είκονες με ζωηρά κ' έντονα χρώματα τῆς κρητικῆς ζωῆς, βαθιές και πρωτό-
τυπες ψυχολογικές παρατηρήσεις, ιδιόρρυθμοι τύποι, πού δέν μένουν ἐπιφανεια-
κοί, ἀλλά ἐμφανίζουν κι' ἕναν ἀτομικό χαρακτήρα, ἕνα σχεδόν συνεχές προσωπικό
humour, δίνουν ἕνα ξεχωριστό τόνο στό λογοτεχνικό ἔργο τοῦ Κονδυλάκη».

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

«Ἦταν γεννημένος νά κατασταθῆ μεγάλης ἄλκις πεζογράφος. Παρατήρηση
λεπτῆ και διεισδυτικῆ, ψυχολογία νέτη και ἀκριβῆς τῶν ἡρώων του, συζήτηση με-
τρημένη και εὐκρινῆς, γούστο στήν ἐκλογή τῆς στιγμῆς πού περιγράφει, αὐτά
χαρακτηρίζουν ὅ,τι κι' ἂν ἔγραφε σέ μεγάλα βιβλία, σέ διηγήματα, σέ χρονογρα-
φήματα».

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

«Ὁ Κονδυλάκης κατέχει μιὰ τιμητικῆ θέση στά νεοελληνικά γράμματα: ἐργά-
στηκε γιά νά μᾶς δώσῃ τίς ἀπλές διηγήσεις του, οἱ ὁποῖες θά ἀξίζουν πάντα γιά τὸ
λιτό και ἀνεπιτήδευτο ὕφους, τῆ διαύγεια τῆς ἐκφράσεως και τὴν κλασσικὴ ἡρεμία
και τὴ χρονογραφικὴ ἀπλοαλήθεια τῶν εἰκόνων, πού μᾶς ξανοίγουν. Διδάσκει,
ὅτι τὸ ἀπλό, τὸ γνήσιο, τὸ εὐχάριστο εἶναι ὁ μόνος δρόμος γιά τὸ μεγάλο, τὸ σπου-
δαῖο και τὸ ὠραῖο. Ἡ προσφορά τοῦ Κονδυλάκη εἶναι ἀπλή, ἀλλὰ και θετικὴ και
γόνιμη».

ΠΕΤΡΟΣ Σ. ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗΣ

«Εἶναι δυνατὸς πεζογράφος, ἀλλὰ τὸν ζήμιωσε πολὺ ἡ καθαρῆουσα και τοῦ
ἐπιτιξε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τὸ σπιθοβόλο πνεῦμα του. Ὁ «Πατούχας» και τὸ «Ὁ-
ταν ἤμουν δάσκαλος», καθὼς και μερικὰ σκίτσια του διηγήματα, ἀνεβάζουν τὸν
Κονδυλάκη ἀνάμεσα στοὺς πρώτους δημιουργοὺς τῆς μεταψυχαρακῆς γενιᾶς».

Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ

«Ὁ Κονδυλάκης δικαιούται τῆς λογοτεχνικῆς ἀναγνωρίσεως με τὴν κρητικὴν
ἠθογραφίαν του «Ὁ Πατούχας», ἐμφανίζουσαν ζωηρότατον λαογραφικὸν χρῶμα,
γαργότητα ἀφηγήσεως πυκνότητα σκέψεως και λεπτοτάτην εἰρωνείαν».

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

«Τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ, πού τὸ μελετοῦσε με ξεχωριστὴ ἀγάπη και τὸ μετέ-
φρασεν ὁ Κονδυλάκης, εἶναι φανερό πὼς τὸν ἔχει ἐπηρεάσει. Τὸ ἀβίαστο γέλιο ἀνα-
βλύζει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση κάθε σελίδας τοῦ «Πατούχα», πού εἶναι τὸ πιὸ εὐχάριστο
νεοελληνικὸ λογοτέχνημα, κ' ἕνα ἀπὸ τὰ δυνατώτερα πεζογραφή-
ματα τῆς λογοτεχνίας μας».

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΣ

«Ἡ Κρήτη, πού ἦταν κλεισμένη στὴν ψυχὴ του, ξεχύθηκε μέσα στό ἔργο του,
πλούσια ἀχτινοβόλα κι' ἀπὸ καὶ ξεπηδᾷ πάλι, συμπυκνωμένη, με τὴν εὐγένεια και
τὸ κέφι τῆς, με τὸν ἡρωισμό και τὴν ἀγωνία τῆς, με λίγα λόγια : με τὴν ἀκατά-
βλητὴ ζωτικότητά τῆς».

ΣΟΦΙΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ—ΠΑΠΑΔΑΚΗ

«Ὁ Κονδυλάκης δέν εἶταν ἴσως ἕνας ἀριστοτέχνης τοῦ ὕφους. Ἀλλὰ ἡ αὐθόρ-

μητη έμπνευσή του, ή έμφυτη αίσθησή του τής τοποθετήσεως, μάς έδωσαν σελίδες πλούσιες, ζωντανές, χυμώδεις, για νά τις χαρούμε με ύλες μας τις αισθήσεις».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΙΝΗΣ

«Τό μεγαλύτερο θέλημα είναι πώς ό συγγραφέας δέν μάς «πουλεϊ σοφία». Έλαφρά, άπαλά τά παίρνει όλα, σάν ποιγνίδι, σάν χαρούμενο τραγούδι, και μάς γεμίζει χαμόγελα και εκπλήξεις, έλαφρές και ευχάριστες, σάν τή δροσιά του Μαγιού».

ΜΑΡΙΑ ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ

«Ό «Πατούχας» δίνει στον Κονδυλάκη μια ξεχωριστή θέση στην Έλληνική Λογοτεχνία, μά σύγχρονα και σε μάς μια θλιβερή διαπίστωση: Πώς μπορούσε νά ελ-
 ναι ή άπαρχή μιας μεγάλης δημιουργίας, που δυστυχώς δέν άκολούθησε».

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

«Η Πρώτη Άγάπη» είναι άπ' τά καλύτερα έργα τής άφηγηματικής μας πε-
 ζογραφίας, με τό ήθογραφικό πλαίσió της, με τό ψυχογραφικό φόντο της και τόν έπιτυχημένο νατουραλισμό της».

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ

«Ό Κονδυλάκης είναι ένας σταθμός τής νεοελληνικής λογοτεχνίας... Παρ' όλο τό βαρύ τής φυσιογνωμίας του, ήταν ή πηγή σοφίας, ό μέγας χαρακτηρίστας, που σου ένεφάνιζε ως εις ανάγλυφο τόν ανθρώπινο χαρακτήρα σε μια πεννιά, ενώ συγχρόνως, άπό τόν βαθύ του στοχασμό, δημιουργούσε μίαν άτμόσφαιρα συμπε-
 πυκνωμένη άπό όξυγόνο ζωής».

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

«Είς καθαρεύουσιν, έλευθεριάζουσιν όμως, έγραψαν και οι Άλ. Παπαδια-
 μάντης και Ί. Κονδυλάκης... Του Κονδυλάκη ανημονεύομεν τόν Διονυσιακώτατον «Πατούχαν», γραμμένον με σπανία λιτότητα ύφους, τό «Όταν ήμουν δάσκαλος» και τήν «Πρώτη Άγάπη», γραμμένην εις τήν δημοτικήν».

ΕΜΙΛΙΑ ΦΑΓΚΕ

«Τό Ρομάντσο αυτό («Ό Πατούχας») κλείνει μέσα του πολú φροντισμό...
 πριν ακόμα ό Φρόνιτ τόν διατυπώσει επιστημονικά και γίνει τόση κατάχρησή του στή λογοτεχνία».

ΧΡ. ΕΣΠΕΡΑΣ

«Ό «Πατούχας», που στάθηκε μια χρονολογία σημαντική στην εξέλιξη του
 ψυχογραφικού μυθιστορήματος, έστω κι' ως ντοκουμέντο μιας παλιής έποχής, δέν
 θά χάση τίποτα άπό τήν άξία του, τή λογοτεχνική και τήν ανθρώπινη, με τό πέρα-
 σμά τών χρόνων».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΙΑΚΟΥ

Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

Ἡ ἐξέταση τῆς καθαρά ἀφηγηματικῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κονδυλάκη (!) συνδέεται μ' ἕνα σωρὸ ἄλλα ζητήματα, πού εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ ξεκαθαρίσει ὁ μελετητής, πρὶν προχωρήσει σ' αὐτήν: Ἡ γενικὴ ἀποτίμηση τῆς ἠθογραφικῆς μας Πεζογραφίας—οὐσιαστικὴ καὶ αἰσθητικὴ, τὸ πρῶτο. Ὁ ρόλος τοῦ αὐτοβιογραφικοῦ στοιχείου στὴν πνευματικὴ μας δημιουργία,—αὐτὸ πού θὰ λέγαμε νοσταλγικῆ ἠθογραφία, τὸ δεύτερο. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Τύπου, δηλ. τῆς Δημοσιογραφικῆς Σκλαβιάς, στὸ λογοτεχνικὸ μας ἔργο, τὸ τρίτο. Ἡ γλῶσσα, τέλος, τῶν λογοτεχνημάτων, τὸ τέταρτο.

Ἄς ξεκινήσουμε ἀπ' τὸ πρῶτο.

Α' ἨΘΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΓΡΑΦΙΑ

Δὲν εἶναι κακὸ, μήτε περιττὸ κάν, πού ἐπαναλαμβάνεται κατὰ κόρον τῶρα τελευταία, κι' ἀπὸ τοῦτες ἐδῶ κι' ἀπὸ ἄλλες στίγες, πῶς, καθὼς ὁ Ρομαντισμὸς στὴ Δύση καὶ στὰ πρῶτα του ὀρμητικὰ φανερώματα, ἔτσι καὶ σὲ μᾶς—ἀργότερα, ἢ Ἠθογραφικὴ Πεζογραφία στάθηκε κίνημα ἀναγεννητικὸ τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, γιατί ἔφερε μιά σημαντικὴ καὶ γόνιμη προσέγγιση στὴ Ζωὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφύπνιση τῶν ἑλληνικῶν συνειδησέων, πού ἔφερε τὸ τραγικὸ 1897, μερικοὶ φωτισμένοι ἄνθρωποι, ἀφομοιώνοντας μέσα τους τὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴν ἀνησυχία τῆς ἐποχῆς—τὸ περίφημον αἶτημα τῶν νέων καιρῶν—δραπετεύουν ἀπὸ τὴ «φανταστικὴ» καὶ τὴν «ἱστορικὴ» πεζογραφία, πού πιλάτευε τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη τοῦ 19. αἰῶνα, καὶ ζητοῦν νὰ ἠθογραφήσουν τὸν σύγχρονον Ἕλληνα. Δὲν εἶναι, ἢ στροφὴ τούτη, παρὰ μιά σοβαρὴ

πρόοδος τῆς Πεζογραφίας μας. Κ' ἕνας ἀπὸ τοὺς προδρόμους τῆς προόδου αὐτῆς, ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τῆς θάλαγα, εἶναι καὶ ὁ Κονδυλάκης. Πραγματικά: Μὲ τὸν Καλλιγᾶ («Θᾶνος Βλέκας»), τὸ Βικέλα («Λουκῆς Λάρας», «Παπα-Νάρκισσος» κλπ), τὸ Βιζυηνό, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Καρκαβίτσα, τὸν Κονδυλάκη, τὸν Ἐφταλιώτη, τὸν Ξενόπουλο, τὸ Χατζόπουλο, τὸ Θεοτόκη, τὸ Χρηστοβασιλῆ καὶ τοὺς ἄλλους μας «ἠθογράφους», ἡ καινούργια ἑλληνικὴ Πεζογραφία ξεφεύγει ἀπὸ τὶς ἀγνοες καὶ ἀνεδαφικὲς τῆς περιπλαυήσεις εἰς ἄλλότρια ἐδάφη καὶ κερδίζει μόνιμα τὸν ἑλληνικὸ χῶρον. Τὸ χωριὸ καὶ ἡ στάνη, ὁ ἀργότης μας, ὁ Βοσκός μας, ὁ θαλασσινός μας, τὰ ταπεινὰ τοῦτα στοιχεῖα τοῦ ἀπέραντου ἑλληνικοῦ τοπίου, μπαίνουντας στὴν Πεζογραφία μας, τὴν ἐπιλουτίσαν μὲ σελίδες γεμάτες ἀπ' τὴ θερμὴν αἰσθησιμότητα καὶ τὴν ἀχτινοβολία τῆς ἑλληνικῆς Ζωῆς καὶ τῆς Φύσης. Αἰσθητικὰ, τὴ στερῶσαν σ' ἕνα λιτό, διαυγὲς ὕφος, σὲ μιά φράση γεμάτη παλμὸ καὶ νεῦρο, κεντημένην θαρρεῖς μὲ τὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἡλίου καὶ τὴν ἀρμύρα τῆς θάλασσας. Ὀνομάτισαν μερικοὶ «ἠθογραφικὴ» τὴν τεράστια προσφορά τῶν ἀνθρώπων πού δούλεψαν στὴν πεζογραφία μας τούτη, σὰ νᾶθελαν νὰ μειώσουν ἔτσι τὴ σημασία τῆς γιὰ τὴν παραπέρα μορφικὴ καὶ οὐσιαστικὴν ἀνέλιξη τῆς Λογοτεχνίας μας. Μὰ ἡ ἀλήθεια στέκει πάντα ἀσάλευτη· κ' εἶναι μιά, ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτησι, ἔξω ἀκόμη κι' ἀπὸ κάθε συζήτησι: Πῶς οἱ συγγραφεῖς μας αὐτοὶ πλούτισαν τὴν Λογοτεχνία μας, μόνο καὶ μόνο γιατί ἔστρεψαν τὴ ματιὰ τῆς πρὸς τὸν σύγχρονον Ἕλληνα καὶ στὴ ζωὴ του, μὲ τὸ ἰδιαίτερόν τῆς τὸ χρῶμα, μὲ τὴ δική τῆς, τὴ βαθύτερη συστατικὴ οὐσία, μὲ τ' ἀνεβράσματα καὶ τὰ κατεβράσματα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός του.

Ὁ λογοτέχνης τῆς χώρας μας, πού ζεῖ κάτω ἀπὸ τὸν γελαστὸν οὐρανὸ τῆς, πού ἀντικρῦζει τὰ ζαφειρένια τοῦτα ἀκρογιάλα, πού σκαρφάζωνει στὰ κακοτράχαλα τοῦτα βουνά, πού ἀνασαινεῖ τὸν πόνον καὶ τὶς λαχτᾶρες τῶν καλόκαρδων καὶ σκληροτράχηλων τούτων ἀνθρώπων, ὁ λογοτέχνης αὐτός δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νάσαι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τίποτε ἄλλο ἀπὸ Ἕλληνας! Πρῶτα Ἕλληνας—κ' ὕστερα ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ. Μὰ καὶ κείνο, σὰν Ἕλληνας πρῶτα θὰ τ' ἀντικρῦζει. Ζεμάκριαμα θάσαι, ἀθέμιτο, ἀπὸ τὶς προαιώνιες κι' ἀκατάλυτες καὶ καρποφόρες του ἀκόμη ρίζες, κάθε του ἀπογεχασιά, κάθε στροφὴ του καὶ κάθε του ζίππασμα μπρὸς στὸν

1) Ὁ Πατούχαρις, μυθιστόρημα. Πρῶτοδημοσιεύθηκε στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορυμῆλα, στὰ 1892. Ἐπανοηλεμένο, τυπώθηκε σὲ βιβλίο τὸ 1913. Ὁ Ἰ. ἄθλιος τῶν Ἀθηνῶν, ἐπιφυλλιδιογραφικὸ μυθιστόρημα, στὴν «Ἐστία» τοῦ 1895. Τὸ μυθιστόρημα «Τὸ 62», στὸ «Σκρίπτ»· Ὁταν ἡμουν δάσκαλος, στὰ «Παναθηναϊκὰ» πρῶτα, κ' ὕστερα σὲ βιβλίο (1916) μὲ ἄλλα διάφορα διηγήματα. Τὸ ξανατύπωσε κι' ὁ Ἐλευθεροδάκης (1930), μὲ προλογικὴ κριτικὴ βιογραφία Ἀρ. Καμπάνη. Καὶ τελευταῖο: Ὁ Πρῶτος Ἀγάπην καὶ ἄλλα διηγήματα, τυπογρ. Γοργία Φορτσάκη, Χανιά (1919).

ξενόφερτο κορδακισμό. Η 'Ελλάδα κ' οί 'Ελληνες μόνο, άποτελούν τής γνήσιες και γλυκολαλοῦσες πηγές τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. 'Απ' αὐτῆς θ' ἀρδεύεται πάντα ὁ Πεζογράφος κί' ὁ Ποιητής μας. Καί πρὸς αὐτῆς ἔχει χρέος νὰ στρέψει πρόθυμα τὰ νιῶτα κάθε υπεύθυνος ἑλληνικός πνευματικός ὄργανισμός. Γιατί τοῦτες μόνο εἶναι ἡ ψυχὴ μας, ἡ καρδιά καὶ τὸ αἷμα μας, τὰ ἅγια τῶν ἁγίων μας, ἡ ἐλπίδα μας καὶ τὸ Μέλλον μας. Τί ὠφελεῖ νὰ ξέρεις, νὰ πιθηκίζεις καλλίτερα, τὰ ὄνματα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Τζῶς, τοῦ Προῦστ καὶ τοῦ Χάξλεϋ, ὅταν ἀγνοεῖς ἢ δὲν σέβεσαι τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Καρκαβίτσα, τὸν Κονδυλάκη; Εἶσαι—πρέπει νὰ εἶσαι! ἐξορίστος καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, τὴν ψυχὴ σου. Θυμίζεις τὸν ἄνθρωπο τοῦ Εὐαγγελίου, ποῦ μπορεῖ νὰ κέρδισε ὅλο τὸν κόσμου, τί ὠφελήθηκεν ὁμοῦ, ἀφοῦ ἔχασε τὴν ψυχὴ του;

Φυσικά, ὅλα τοῦτα δὲν σημαίνουν καθόλου πὼς μπορεῖ τάχα ἡ καινούργια πεζογραφία μας νὰ γίνῃ ἡθρογραφία. Πολὺ περισσότερο πὼς πρέπει... Ὁ καινούργιος μας πεζογράφος προχωρεῖ πιά σήμερα, ἀπὸ τὰ ἔξω πρὸς τὰ μέσα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Μὲ τεράστια ψυχολογικὴ καὶ ψυχογραφικὴ δειξάνουσα, εἰσχωρεῖ πλέον, ὅσο μπορεῖ πρὸς βαθεῖα, στὴν ἐσώτερην ὑπόστασιν καὶ στὶς μυστικῆς ἑσωτερικῆς ἀγωνίες τοῦ Ἑλληνα ἀνθρώπου. Καθῆκον ὁμοῦ τοῦ μελετητῆ εἶναι νὰ δεῖ καὶ ν' ἀξιολογήσῃ τοὺς σταθμοὺς ἀπ' ὅπου πέρασε, γιὰ νὰ φθάσῃ ἴσαμε δῶ καὶ νὰ πεῖ ἀφοβα, πὼς ἡ ἠθογραφία ἦταν τὸ πρῶτο σκαλί, ὅπου ἔπρεπε νὰ πατήσει γιὰ ν' ἀνεβῇ ὡς ἐδῶ. Τὸ δεύτερο σκαλί ξεκινάει ἀπὸ τῆς ψυχογραφικῆς ἀπόπειρας τοῦ Βικέλα καὶ τοῦ Βιζυνοῦ καὶ σταματᾷ στὴν «κοινωνιστικὴ» πεζογραφία τοῦ Χατζόπουλου καὶ τοῦ Θεοτόκη. Ὁ Κονδυλάκης στέκει ἀνάμεσα ἠθογράφου καὶ ψυχογράφου. Περισσότερο ἠθογράφος ἀπ' τὸ Βικέλα καὶ τὸ Βιζυνοῦ, ἔχει ὡστόσο ἰσάζειά τους τὴν ψυχογραφικὴν ἰκανότητα. Μά εἶναι πολὺ λιγώτερο «κοινωνιστής» ἀπὸ τὸ Χατζόπουλο καὶ τὸ Θεοτόκη. «Ἠθογραφίες μὲ κἀποῖες προεκτάσεις» ἔτσι χαρακτηρίζεῖ τὰ ἔργα του ὁ Ἄλκης Θρύλος στὴν περισπούδαστη μελέτη του (2). Ἠθογραφίες μὲ προεκτάσεις, θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ποῦμε ἐμεῖς, γιὰτί, καθὼς θὰ δοῦμε ἀναλύοντάς τα, τὸ πλοῦσιον ἠθογραφικὸ τους στοιχεῖο ἰσοζυγιάζεται σχεδὸν μὲ τὴν ἀφθονὴν ψυχολογικῆς τους διεισδυτικότητας. Ὁ Κονδυλάκης ἀντιπροσωπεύει ἕνα σταθμὸ, ἀπ' ὅπου, περνώντας ἡ Ἠθογραφία μας, ἀνεβαίνει σὲ ψυχολογία, χωρὶς νάχει ἀκόμα ξεκόμει ἀπὸ τὰ ἠθογραφικὰ της πλαίσια: ἀκριβῶς ὅπως ἡ πεζογραφία τοῦ Χατζόπουλου καὶ τοῦ Θεοτόκη, ποῦ μπορεῖν ἀναί ὅσο θέλει «κοινωνιστικὴ», μὰ δὲν παύει νάναί «ἠθογραφία».

Κί' ὅλα τοῦτα, σὰ χαρακτηρισμοὶ ἀπλῶς—κί' ὄχι σὰν ἀξιολογήσεις.

2) «Νεοἑλληνες διηγηματογράφοι καὶ μυθιστοριογράφοι», βλ. καὶ «Νέα Ἑστία», τεύχ. 140 [15-10-1932, σελ. 1071 κ. ἑπ.

Γιατί ἐμεῖς, καθὼς εἶπαμε παραπάνω, καθόλου δὲν ἐσκεφθήκαμε νὰ μειώσουμε τὴν ἀξία—αισθητικὴ καὶ οὐσιαστικὴ—τῆς Πεζογραφίας αὐτῆς, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, μὰ καὶ γιὰ τὴ δική μας ἀκόμα τὴν ἐποχὴ, σὰν πνευματικὸ κληρονόμο καὶ φυσιολογικὸ διάδοχο ἐκείνης.

Β' ΤΟ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΗΜΑ

Δεμένος καθὼς ἦταν μετὰ τὴν Κρητικὴ γῆ, δὲ μπόρεσε νὰ ξεμακρύνῃ ἀπὸ αὐτὴν, ὁ Κονδυλάκης, στὴν πεζογραφία του. Ἡ Κρητικὴ ζωὴ τοῦ 1865—1885, ποῦ ἔζησε ὁ Κονδυλάκης στὴν Κρήτη, αὐτὴ κυρίως περιγράφεται στὸ σημαντικώτερο μέρος τοῦ ἔργου του (3). Στὸν «Πατούχα» σημαδεύεται ἄμεσα τοῦτῃ ἡ ἐποχὴ (1863). Στὴν «Πρώτῃ ἀγάπῃ» ἔμμεσα: «Ἡμουν δὲν ἦμουν πέντε χρονῶν»—καὶ γεννήθηκε, καθὼς ξέρουμε, στὰ 1861. Στὸ «Ὅταν ἦμουν δάσκαλος», πιὸ ἔμμεσα. Στὰ διηγήματα ὁμοῦ «Ἡ καμπάνια», «Ὁ Γέρος», «Ὁ Νεωτεριστής», «Ἄναμνήσεις γυναικοπαίδου» κ.ἀλ., οἱ κρητικῆς ἐπαναστάσεις τοῦ 1866 καὶ τοῦ 1878 ὑποδηλώνονται ρητὰ ἢ σχεδὸν ρητὰ. Καί στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα, παλιότερη ἢ σύγχρονῃ του, ζωντανεῖ ἡ Κρητικὴ Ζωὴ. Σὲ μερικὰ, καὶ ὁ ἀχὸς ἀκόμη τοῦ 1821 («Κακὸ συναπάντημα» κ.ἀλ.). Εἶναι, λοιπὸν, κατ' ἀρχὴν ὁ Κονδυλάκης, ὁ ἠθογράφος τῆς Κρητικῆς ζωῆς. Κ' ἐπόμενον εἶναι, στὴν ἠθογραφίαν ἡ τῆς θρογραφίαν τοῦτῃ, νὰ ὑπάρχει ἀφθονοτὰ αὐτοβιογραφικὸ στοιχεῖο. Ἄλλωστε, γενικά, ἡ πεζογραφία τοῦ Κονδυλάκη ἀνήκει στὴ «λυρικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ περίοδο τῆς νέας πεζογραφίας μας» ποῦ βασίζεται, καθὼς ῥωστὰ παρατήρησεν ὁ κ. Ἄπ. Σαχίνης (4) «στὴν πεζογραφικὴ ἀνάπτυξιν βιωμένων ἀπὸ τὸ συγγραφεῖα περιστατικῶν». Στὴν πεζογραφία τοῦτῃ, ποῦ «ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια γόνιμες δυνάμεις ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μαγείας τῶν πρώτων χρόνων τῆς ζωῆς μας κί' ἀναζήτησε, ἀνακάλυψε καὶ ἀξιοποίησε

ἡχους ἀπὸ τὴν πρώτην ποιήσιν τῆς ζωῆς μας», ἀνήκει κί' ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ Μωραϊτίδης, ὁ Βιζυνοῦς. Ὑπάρχει πολλὴ νοσταλγία τῆς παιδικῆς ζωῆς καὶ τῆς Πατρίδας στὴν πεζογραφία τοῦτῃ. Κί' ἄλλοτε ἔχει τονιστεῖ, ἀπὸ τοῦτες ἐδῶ τῆς στήλης, πὼς ἡ νοσταλγία—καθαρὰ αὐτοβιογραφικὸ στοιχεῖο—ἔχει σταθεῖ κίνητρο καλλιτεχνικῆς δημιουργίας—«κινουῦν αἰτίαν» λαμπρῶν ἐπιτεύξεων καὶ στὸν ποιητικὸ καὶ στὸν πεζὸ μας Λόγο: Τί εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης κί' ὁ Μωραϊτίδης; Τί εἶναι ὁ Κονδυλάκης; Τί ὁ Κρουστᾶλης κί' ὁ Μαλακάσης; Τί ἄλλο ἀπὸ νοσταλγίαν τῆς Σκιάθου, τῆς Κρήτης, τῆς Ἠπειροῦ, τοῦ Μεσολογίου! Νοσταλγοῦν ὅλοι ὄχι μόνο τὰ περιγυ-

3) Βλ. Ἄλκη Θρύλου, ὁ. π. στή σημ. 2.

4) Στὸ ἀξιόλογο βιβλίον του «Ἡ σύγχρονῃ πεζογραφία μας» (1951) καὶ στὸ κεφάλαιον «Τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας», σελ. 11-12.

ρα, τὰ φυσικά και τ' ανθρώπινα, τῶν λογοτεχνικῶν τους πατρίδων, μὰ και τὴν ἴδια τὴν παιδική, τὴν ἔφηβική και τὴ νεανική τους ζωὴ, πού στάθηκε ἀξεχώριστα δεμένη μ' αὐτὰ τὰ περίγυρα κι ἀποτελεῖ τὸ πιὸ βαθύ, τὸ πιὸ ἀφθορο περιεχόμενο τῆς νοσταλγίας τούτης, ὅ,τι πιὸ πολυτίμο, ὅ,τι πιὸ ἱερό κι ἀνεπίστροφο ἔχει ν' ἀποθυμῆσει ὁ ποιητικὸς ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς, κι' ὅ,τι σημάδεψε ἀνεξάλειπτα τὴν κατοπινὴ του ψυχικὴ και πνευματικὴ ζωὴ.

Βέβαια, καθὼς ἔχει σημειώσει και ὁ κ. Σαχίνης (*), «ὑπάρχει πάντα στὸ βάθος μιὰ ἀδυναμία και μιὰ ἀνωριμότητα τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς πεζογραφίας στὴν ἀντιμετώπιση τῶν σύνθετων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως ὑπάρχει και μιὰ ἀδυναμία στὴ συγκρότηση ἀντικειμενικῶν και στέρεων μορφῶν ζωῆς, γεννημένων ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη και ἀδέσμευτη πράξη τῆς καθαρῆς και δημιουργικῆς φαντασίας». Μὰ τὸ πρόβλημα, θαρρῶ πὼς ἔγκειται στὴν ἰκανότητα τοῦ συγγραφέα ν' ἀντικειμενικοποιῆσει τ' ἀτομικὰ του βιώματα και νὰ συνθέσει μὲς' ἀπ' αὐτὰ, ἕναν εὐρύτερον κι' ἀληθινότερον πῖνακα κ ο ι ν ο ν ι κ ῆ ς ζωῆς. Νὰ κάμει δηλ. ἕνα εἶδος σύνθεσης ὑποκειμενικῆς κι' ἀντικειμενικῆς τέχνης (**).

Ὁ Κονδυλάκης, καθὼς ἔχει συνθέσει κι' ἀνέβασε τὴν ἠθογραφία ὡς τὴν ψυχογραφία, ἔτσι ἔχει καταφέρει νὰ δώσει και μιὰν εὐρύτητα (και μιὰ σημαντικὴ π ρ ο ε κ τ α σ η) τῶν αὐτοβιογραφικῶν του σελίδων, ἴσαμε πού νὰ ἔχει πετύχει νὰ τῆς κάμει σπαρταριστὲς εἰκόνες, μὲ γενικώτερες κι' ἀντικειμενικώτερες συνθέσεις ζωῆς. Δὲν εἶναι μόνο ἡ ψυχογραφικὴ του ἰκανότητα, πού συνετέλεσε στὴ διεύρυνση τούτη. Εἶναι κ' ἡ δξύτατη κοινωνικὴ παρατήρηση, πού τὸν συνοδεύει, και πού γίνεται μερικὲς φορὲς ἀνάλαφο ἢ πικρότατο χιοῦμορ. Εἶναι ἀκόμη κ' ἡ ἔντονη προβολή, ἡ ἐξιδανίκευση θάλαγα, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, πού κέρδισε διαβάζοντας τοὺς ἀρχαίους, και ἄσκησε, δουλεύοντας χρόνια στὸ λαμπρότερον εἶδος τοῦ ἑλληνικοῦ χρονογραφηματος. Μιὰ βαθύτατη συνείδηση καθήκοντος τὸν ἐμπνέει και πιστεύει τὴν τέχνη του σὰ λειτούργημα. Ἐξ ἄλλου, ἡ ψυχολογικὴ του διεύρυνση εἶναι τόσο ἔντονη και βαθειά, ὥστε, μερικὲς φορὲς, νὰ ἀρέσκειται στὸ νὰ μᾶς περιγράφει ψυχολογικά «ἀνώμαλους» τύπους, παθολογικά ξέφρηνους. Στὸ διήγημα «Ὁ Μαῦρος γάτος», καθαρὸ ψυχογράφημα, πού θυμίζει, και στὸν τίτλο του ἀκόμα, τὸ ὀμώνυμο τοῦ Ἐντγουαρδ Ἄλλαν Πόε, ἡ ψυχογραφικὴ του δύναμη φτάνει στὸ ἐπίπεδο τῆς φρικιαστικῆς, ἀληθινῆς, ἀτμόσφαιρας τοῦ δίασημου ἀμερικανοῦ συναδέλφου του.

5) Ἀντικειμενικὴ τέχνη, μᾶς ἔχει πεῖ ὁ I. M. Παναγιωτόπουλος («Τὰ πρόσωπα και τὰ κείμενα», τόμ. Α' σελ. 20) ὑπάρχει, ὅταν ὁ τεχνίτης κάνει δική του τὴν ξένη φωνή ἢ π ο κ ε ι μ ε ν ι κ ῆ, ὅταν ἡ ἀτομικὴ του ὑπόθεση γίνεται κοινή.

Στὸ διήγημα «Ὁ πάροικός μου», γεμᾶτο φρικιαστικὲς φαντασιώσεις και παραισθήσεις, ἐπίσης. Ἄλλὰ και στὸ «Ὅταν ἦμουν δάσκαλος», ὁ ἀντεραστῆς τοῦ Κονδυλάκη, ἀντίθετος βασικὰ τύπος στὸν παιγνιδιάρη και χαρούμενον τύπο τοῦ ἥρωα, σ' ἕναν παρόμοια ψυχικὰ ἀνώμαλον κόσμο ζεῖ. Γι' αὐτὸ κι' ὁ παράφορος και δίχως ἀνταπόκριση ἔρωτάς του, τὸν ὀδηγεῖ στὴν αὐτοκτονία. Τὴ λύση τούτη τὴ βρήκαν ξεκρέμαστη μερικοὶ κριτικοὶ (Ἄλκης Θρύλος). Ἄλλοι εἶπαν πὼς ἀδικεῖ τὸ διήγημα. Ὁ Ἄριστος Καμπάνης (***) τὴ χαρακτηρίσε «σατυρικὸ εὐρημα ἐξ αἰσίου». Ἐμεῖς θὰ συμφωνήσουμε, ἀπλῶς, μὲ τὸν κ. Ν. Β. Τωμαδάκη (†). Πὼς εἶναι και πιθανὴ και πετυχημένη λύση. Τὰ περιστατικὰ συσσωρεύονται τόσο κομικοτραγικὰ στὴν ταραγμένη ἀπὸ τὸν ἄκαρτο ἔρωτα ψυχὴ τοῦ συναδέλφου τοῦ ἥρωα, ὥστε καιμιὰ πιὰ θεραπεία—καιμιὰ πιὰ ἄλλη λύση και λύτρωση δὲν τοῦ μένει, ἀπὸ τὸ θάνατο. Τί ὁμαλότερο, τί φυσιολογικώτερο, τί πιθανώτερο τέμμα θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ στὴν ταλαιπωρημένη ἄγρια ζωὴ του;

Ὁ θάνατος ἀλλοστε εἶν' ἕνα θέμα πού τόσο πολὺ ἀπασχολεῖ τὸ συγγραφέα μας και κατ' ἀκόλουθίον και τοὺς ἥρωές του. Εἶναι σὰ μοιραία ἀντίδραση, σὰ μιὰν ἄλλη ὄψη, στὴν πλησμονὴ τῆς ζωῆς, πού ξεχειλίζει τῆς σελίδες του. Ἡ ἀκόμα, ἡ ἀφυγάδευτὴ ὀρμὴ τῶν παθολογικῶν του ἠρώων. Ὁ Παῦλος Δαμουλῆς θ' αὐτοκτονήσει («Ὁ Μαῦρος γάτος»). Ὁ Κωστῆς Σιγούρης («Ὁ πάροικός μου»), τὸ ἴδιο. Ἐκεῖ μόνο μπορεί νὰ τοὺς ὀδηγήσει ἡ βαθύτατα τραυματισμένη ψυχὴ τους. Ὅπως ἐκεῖ μόνο θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει και τὴ Βαγγελιώ ἡ ἀπελπισμένη, ἡ ἀνώμαλη φυσιολογικά, λόγω τῆς τεράστιας διαφορᾶς τῆς ἡλικίας, ἀγάπη τῆς μὲ τὸν ἀνώριμο ἀνηβο τῆς «Πρώτης Ἀγάπης». Καὶ τούτη ἡ εὐγενικιά, ἡ λεπτὴ και τρυφερὴ ὑπαρξὴ (τὸ Βαγγελιώ), μόνο στὸ θάνατο μπορούσε ν' ἀναζητηθεῖ τὴ λύτρωση. Μ' αὐτὸν ὀλοκληρώνει και δικαιώνει ἠθικά τὸν ἑαυτό της κι' ἄς μὴν ἦταν ὀλάκερη ἡ ζωὴ της παρὰ μιὰ ἀνώτερη, μιὰ δικαιωμένη ἀπόλυτα μορφή θυσίας. Ὁ Καμπάνης (***) ἀναρωτιέται, ἂν ἡ δραματικὴ τούτη ἔρωτικὴ ἱστορία «ἀνταποκρίνεται τάχα σὲ πραγματικὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς» τοῦ Κονδυλάκη, ἐπειδὴ—καθὼς και τὰ περισσότερα διηγήματα τοῦ συγγραφέα μας—ἔχει «τύπον αὐτοβιογραφικόν». Μὰ ἡ ἀπάντηση, δὲν νομίζουμε πὼς θάχει καιμὶ ἑξαχριστὴ σημασία, μιὰ και οἱ ἄνθρωποι, πού ζοῦν στὸ ἔργο (ὁ ἀνηβος κ' ἡ μάνα του, μὰ προπαντὸς

6) Προλογικὴ «κριτικὴ βιογραφία» στὸ «Ὅταν ἦμουν δάσκαλος» κι' ἄλλα διηγήματα (ἔκδ. Οἶκος Ἐλευθερουδάκη, 1930), σελ. 9.

7) Κοίτα στὸ ἀφιέρωμα «Γιάννης Κονδυλάκης» τοῦ περιοδικοῦ «Κρητικὴ Ἔστια», τευχ. 35-36, Ἰαν. Μάρτ. 1953, σελ. 6β.

8) Ὅπου σὴν σημ. 6.

†

ή Βαγγελιώ) είναι πέρα για πέρα δικαιωμένοι αισθητικά.

Με το έργο του, εξ άλλου, τούτο, ο Κονδυλάκης δέν παραδίνει μόνο τ' ἄρματα στη Δημοτική—ὁ τελευταῖος ἴσως αὐτὸς «πιστὸς» τῆς Καθαρεύουσας. Ἀποβάλλει καὶ τὸ γνωστό—ἀπ' ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα του—χοῦμορ, τὸ «λουκιάνειον» χιούμορ του τὴν «εὐθυμη νότα» του, πού τόσο πλοῦσια τὴν ἔχουμε ἤδη ἀπαντήσῃ στον «Πατούχα» του. Στὸ τελευταῖο τούτο ἔργο, ὑπάρχει ὡστόσο τόση πλησμονὴ ζωῆς, ὥστε πολὺ σωστά εἶπαν πῶς ἔδω, στον «Πατούχα». Ἰσχυριάζεται ἡ φαιδρότητα μὲ τὴ δραματικότητα. Ὁ ἥρωας «ἀπὸ κωμικὸ πρόσωπο, γίνετα ἥρωικὸ» (Καλαματιανός, ὅπου στὴ σμ. 10).

Ἡ λύτρωση ἐδῶ ἔρχετα μὲ τὸ γάμο τοῦ ἥρωα. Μὲ τὸν «Πατούχα» τοῦ ὁ Κονδυλάκης (πού, ὡστόσο, ποτὲ δέν ἔμεινε πολὺ σὲ ἔντονεσ ἢ μακριές καὶ λυρικές περιγραφές τῆς Φύσης) θά μᾶς δώσει μιά παράδοξη ὄψη τῆς ἀγρίας ἑλληνικῆς φύσης: Τὴν ἐπίδρασὴ τῆς ἐπάνω στον ἄνθρωπο, πού ζεῖ, ἀξεδιόλυτα ἐνωμένος, μ' αὐτήν. Ὁ ἥρωας τοῦ Κονδυλάκη, πού «εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰς γραμμάς τῶν βράχων εὗρισκεν ὁμοιότητα πρὸς τὰς φυσιολογίας τῶν χωριανῶν του», καὶ πού «βροσὸς» ἀπὸ μικρὸ παιδί, εἶχε γίνετα ζῶον μὲ τὰ ζῶα (μόνον πού δέν ἔκουτοῦλα!), ἀποτελεῖ, θάλεγε, ὁ ἴδιος ἓνα ἀτίθασο καὶ παράξενο «λογικὸ» στοιχεῖο τῆς φύσης. Κρῦβει μέσα του τὴν ἀκατάλυτη παντοδυναμία τῆς. Καὶ δέν ξέρει πού νὰ τὴ διοχετεύει, πού νὰ τὴν ξοδέψῃ—ἀφοῦ τόσο βαρεὰ τὸν πιέζει. Ὁ παιδικὸς ἐρωτισμὸς του (αὐτὸς ὁ ἐρωτισμὸς πού θά τὸν σπουδάσουμε ἀργότερα στὰ ἐπιστημονικὰ φροῦδικὰ συγγράμματα) εἶναι τόσο διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου τῆς «Πρώτης Ἀγάπης»! Ἐκεῖ ξοδεύετα ἄσκοπα, σὰν πλησμονὴ συναισθηματικὸ ἄπλως κι ἀόριστο στοιχεῖο, ὅσο κι' ἂν τείνει συγκεκριμμένα στὴ Βαγγελιώ. Ἐδῶ εἶναι ὁμαλώτερος, φυσιολογικώτερος, ὅσο κι' ἂν εἶναι πρωτόγονος. Μὲ τὸ γάμο, θά μετατραπεί, τέλος, ἀπὸ φυσικὴ, σὲ κοινωνικὴ δύναμη.

Ὑποφώσκει καὶ στον «Πατούχα» τὸ αὐτοβιογραφικὸ στοιχεῖο; Δέν ξέρομε. Μὰ καθὼς μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ «Κρητικὲς Σελίδες», (9) ὁ Πατούχας στάθηκε ὑπαρκτὸ πρόσωπο! Ἀπολάμασε μάλιστα καὶ τὴ χαρακτηριστικὴ του φωτογραφία... Ἔτσι, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ κ' ἡ ζωντάνια, ἡ ἐνέργεια κ' ἡ παραστατικότητα καὶ τῶν ἄλλων τύπων τοῦ ἀρτιώτερου ἔργου τοῦ Κονδυλάκη: Τοῦ Σαϊτονικολῆ, τοῦ Μπαρμπάρεζου, τοῦ Τερερέ, τῆς Πηγῆς, τῆς Μαργῆς, τῆς Ζερβούδαινας (10).

Γ' Η ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΥΠΟΤΕΛΕΙΑ

Σημαντικές, ἀλλὰ δυσάρεστεσ ἐπιδράσεις τοῦ Τύπου στὴ λογοτεχνία μας, ἔχει σημάδεψῃ ἤδη κι' ὁ Ι. Ν. Γρυπάρης (11): «Ἀπερρόφησε ὅλους σχεδὸν τοὺς συγγραφεῖς, λείε ὁ ποιητῆς τῶν «Σκαρβαίων», τοὺς πιὸ καλοὺς λογοτέχνας. Ἡ ἀπερρόφηση αὐτὴ ἔγινε εἰς βάρος τῆς ποιότητος τῆς λογοτεχνικῆς μας παραγωγῆς. Ἡ συνεργασία τοῦ λογοτέχνου στὴν ἐφημερίδα εἶναι μοιραῖο νὰ ἔχη προχειρότητα, περισσότερη εὐκολία ἀπὸ ὅση χρειάζεται ἓνα ἔργο τέχνης, μὰ εὐκολία πού δέ βγαίνει μὲσ' ἀπὸ τὸ θέμα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποια ἀδιαφορία τοῦ συγγραφέως πρὸς αὐτὴν τὴν ἐργασία, πού δέν τὴν θεωρεῖ ὑπεύθυνη γιὰ τὸ ὄνομά του. Τὸ χειρότερο ὅμως εἶναι ταῦτο ἀκριβῶς: Πῶς καὶ σὸ ἔργο τέχνης πού γράφει ὑπεύθυνα, ὄχι πιά γιὰ ἐφημερίδα, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὑπάρχει κ' ἐκεῖ, ἔχει εἰσχωρήσει κάπως ἡ προχειρότητα κ' ἡ εὐκολία, ὅ,τι τέλος, ἐννοοῦμε μὲ τὴ φράση «δημοσιογραφικὸ στοιχεῖο». Γιατὶ τάχα νὰ μὴ συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸν Κονδυλάκη, πού ξόδεψε ὅλη του τὴν ζωὴ στον ἀδηφάγο καὶ βιαστικὸ δαίμονα τοῦ Τυπογραφείου; Ὁ ἴδιος, λένε πῶς εἶχε συναισθησῇ ὅτι ἀδικήθηκε ἀπὸ τὴν καταναγκαστικὴ δημοσιογραφία. Ὁ Ἄλκης Θρύλος τὸ προσεπικυρώνει: Δέν ὁλοκλήρωσε, γράφει, τὸν ἑαυτό του. Ἡ δημιουργικὴ του ἱκανότητα εἶναι πολὺ πλουσιώτερη, μὰ τὸ στεῖρεσαν οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς του καὶ γενικὰ τὸ περιβάλλον του.

Ὅσο κι' ἂν τὸ πράμα θά φαίνονταν σκληρὸ ἢ παράδοξο (κι' ἄδικο ἴσως!), θεωροῦμε τὴν ἀποψη τούτη ὑπερβολικὴ. Ὁ Δημήτρης Ταγκόπουλος, μὲ τὴν οἰζυτάτη γλώσσα του, τὸ ἔχει γράφει ἀλλιῶς: «Αὐτὸ πού λένε, πῶς τὸν ἀπερρόφησε ἡ δημοσιογραφία κ' ἔτσι ὁ δημοσιογράφος ἐπνίξε τὸ λογοτέχνη, εἶναι κοινοτοπία, ἀρλούμπα!» (12) Κι' ἀραδιάζει τὰ ὀνόματα τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Μητσάκη, τοῦ Παλαμᾶ, ἐφ' ὅρου ζωῆς ὑποτελῶν στὴ Δημοσιογραφία, γιὰ νὰ καταλήξῃ πῶς «Ὁ Πατούχας», στὴν ἐποχὴ του, μπορεῖ νὰ ζεῖ, σήμερα ὅμως, (1920) μὲ τὸ δρόμο πού πῆρε τὸ νεοελληνικὸ διήγημα, μὲ τὸν Παρορίτη, τὸ Βουτυρᾶ κ.ἀλ., ὁ Πατούχας χρειάζεται δεκανίκια, γιὰ νὰ περπατήσῃ πλάι τους! Δέν ξέρομε, ἂν θά τάγραφε καὶ σήμερα (1953) ὁ Ταγκόπουλος ταῦτα γιὰ τὸν «Πατούχα». Μὰ θά μπορούσε, σίγουρα, νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀποψὴ του πῶς, ἂν ὑπάρχει ἀληθινὸ καὶ μεγάλο ταλέντο, ὁ λογοτέχνης δέν πνίγεται ἀπὸ τίποτε! Καὶ στον κατάλογο μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ Μητσάκη καὶ τὸν Παλαμᾶ, θά μοιραῖο—ἐκτός ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Κονδυλάκη, πηγαῖο καὶ γνήσιο, ἀναμφισβήτητα, ταλέντο—νὰ προσθέσει καὶ τὸ Μελᾶ,

9) Τεύχος 1—3) 1938, ἄρθρο Γιάννη Σφακιανάκη καὶ «Κρητικὴ Ἐστία», ὅπου στὴ σμ. 7.

10) Ἀνάλυση καὶ σύγκριση αὐτῶν τῶν τύπων, κοίτα στοῦ Γ. Ν. Καλαματιανοῦ «Αἰσθητικὲς ἀναλύσεις Νεοελληνικῶν Λο-

γοτεχνημάτων», ἔκδ. Γ' (1951), σελ. 97-105 (Ὁ Πατούχας)

11) Βλ. Γ. Βαλέτα «Γρυπάρης, Ἄπαντα», (1952) σελ. 309.

12) Στὸ «Νουμᾶ», χρονικὸ ΙΖ' (ἐξάμ. β'), ἀριθ. 695, Σάββατο 1 Ἀύγ. 1920.

πού ενώ άλύπτητά αναλύσεται στή τυπογραφεία, ώστόσο δέν πρέπει νά γράφει τόν «Ίούδα», τόν «Παπαφλέσσα» καί τ' άλλα του λογοτεχνικά άραβουργήματα. Ώστε κι' ό Κονδυλάκης δέν είναι καθόλου «άνυποπτος δημοσιογράφος», καθώς βάρβισε ό τραχύς Παρορίτης (13) τόν νουνό τών «Μαλλιάρων», ούτε φαίνεται πώς έχει τόσο πολύ άδικηθεί από τήν ύποτέλεια του στό δαίμονα τής Έλληνικής Δημοσιογραφίας. Γερό καί πηγαίο ταλέντο, έχει κατακτήσει σημαντική θέση στή Νεοελληνική Πεζογραφία. Βέβαια, δέν έχει τό λυρισμό του Παπαδιαμάντη. Μάλλον μεταξύ του Ροΐδη καί του Μωραΐτιδη τόν κατατάσσει τό «λόγιον» ύφος του. Γεροντοπαλήκαρο καθώς καί κείνοι, προβάλλει στό έργο του, πιό άμεσα από τόν Παπαδ. τίς ήθικές του άρχές. Κι' αυτές είναι πού, μαζί μέ τήν άλλοτε λαυθάνουσσα κι' άλλοτε φανερώτερη δημοσιογραφική του ιδιότητα, ένισχυμένες καί μέ τή φυσική φιλοπαίγμονα διάθεσή του, τόν οδηγούν στή σάτιρα: «Η βαθύτατη πίστις—γράφει ό Φώτος Πολίτης—(14)—έξ τών ήθικών του άρχών, τās όποιās άνεκάλυψε μέσα του καί διεκρίνεν ώς άναλλοιώτους καί αιώνας, καί ή ίσχυρά άντίφασις πρós τās άρχάς αυτās, πού έπρόδιδαν τά καμώματα μιάς κοινωνίας άνεργματίστου, έφερον αυθορμητώς τήν σάτιραν είς τή χείλη του, καί, έν τή φαινομενική του άπαθεία, έστροβιλίσθη έμπρός του τό χιούμορ ώς τολύπη καπνού γαλανού». Είναι έπιφανειακή ή σάτιρα τούτη, καθώς πιστεύει ό Θρύλος; (15). Δέν τό νομίζουμε. Είναι, άπλουστα, κάλοκάγαθη, καθώς κι' όλόκληρη ή πνευματική καί ήθική ύπόσταση του Κονδυλάκη. Καθώς κι' ό Λουκιανός, πού τόν μετέφρασε, όπως ξέρουμε, τόσο πετυχημένα ό συγγενής του ψυχικά Κονδυλάκης, έτσι κι' ό συγγραφέας του «Πατούχα» σκώπτει, όχι μόνο γιά νά προκαλέσει τό γέλιο, μά καί γιά νά διδάξει! «Ίσως έδώ νά γίνεται λίγο δημοσιογράφος, μά δέν μπορούσε νά κάνει άλλως. Αυτή μόνο ή στάση του ταίριαζε, πρós αυτήν έπρεπε ή ψυχική του ιδιοσυστασία.

Δ' Η ΓΛΩΣΣΑ

Συντηρητικός καθώς στάθηκε σέ όλα του, ό Κονδυλάκης, δέν μπόρεσε ή δέν προσπάθησε καθόλου νά ώφεληθεί από τό μέγα κίνημα του Δημοτικισμού, όσο κι' άν έκλεισε τήν πεζογραφική του σταδιοδρομία μέ διηγήματα γραμμένα στή Δημοτική («Πρώτη άγάπη», «Νεωτεριστής», «Κακό συνσπάνθημα», «Ό καταχανός»). Μά κ' δημοτική τούτη, σωστά έχει χαρακτηριστεί ώς «συντηρητική» καί «οίονει περιδεής»

(Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος). Γιατί ό Κονδυλάκης ήταν καθαρευουσιάνος. Καί κεί ακόμα πού μεταχειρίστηκε τά «κυριώτερα καί θεμελιωδέστερα στοιχεία από τή νέα γλώσσα», καθόλου δέν ξέχασε τά «στοιχεία τής άρχαίας», πού μέ τήν καθαρεύουσα «εσήλθαν καί άνέζησαν, στόν προφορικό λόγο καί μάλιστα «άντικαθίστου» ξένες λέξεις, αλλά καί δέν είναι «άταίριαστα» μέ τό τυπικό τής νέας Έλληνικής. Μά καί ή καθαρεύουσά του δέν είναι άκρατη. Κ' έχει τόσο ζωηρή τήν αίσθηση τής πραγματικότητας, ώστε, καθώς καί ό Παπαδιαμάντης, γράφει όλους τούς διαλόγους του (καί τούς τίτλους άκόμη μερικών διηγημάτων) στή Δημοτική, στήν καθάρια γλώσσα, στό ίδίωμα καλλίτερα τό γλωσσικό, του Κρητικού λαού. Τούτο, άλλο δέν δείχνει, παρά πώς ό Κονδυλάκης, όπως άλλωστε καί ό Παπαδιαμάντης, ήτανε τόσο στενά δεμένοι μέ τό λαό, ώστε κεί πού νομίζαν πώς έπρεπε αυθόρμητα νά έκφραστούν, γιά νά μήν είναι ψεύτες, χρησιμοποιούσαν—καί τόσο φρέσκη καί ολοζώντανη!—τή γλώσσα του λαού. Τόν ζούσαν τόσο έντονα, τόν άπλοϊκό τους τόν κόσμο (τους ταπεινούς ήρωες του χωριού), ώστε δέν ήθελαν, ή δέν τολμούσαν, νά υψώσουν τή γλώσσα του μέ τά ψεύτικα κι' άφύσικα στολίδια τής Καθαρεύουσας. Είναι κάτι πού δέν τό πρόσεξαν οί κριτικοί του Μαχητικού Δημοτικισμού. Γι' αυτό καί τόν είπαν «δημοσιογράφο άνύποπτο» (Κ. Παρορίτης) καί «χρησιμοποιούν δεκανίκια, γιά νά περπατήσει δίπλα στόν Παρορίτη καί τό Βουτυρά» (Δημ. Ταγκόπουλος). Γιατί ή κριτική του μαχητικού Δημοτικισμού στάθηκε πολύ μονοκόμματη καί άπλοϊκή, στή σκοπιμότητά της. Ξεκινώντας άπ' τήν ιδέα, πώς «άλυσσοδένοντας τή γλώσσα, άλυσσοδένεις τό πνεύμα», μιά καί ή γλώσσα είναι «τά φτερά του πνεύματος», παραδένονται πώς μόνο τά λογοτεχνικά έργα τών Δημοτικιστών αξίζουν (16). Τών άλλων, τίποτα! Αυτό ήταν τό πιστεύω τους. Ύστερ' από τόσα χρόνια, ξαναγίνεται μ' αυτόνους τό λάθος τών άρχαϊστών: «Ό,τι δέν είναι γραμμένο στή γλώσσα πού κείνοι άγωνίζονταν νά επιβάλλουν, έρρέτω! Η γλώσσα ξαναγίνεται έτσι, γιά μιάν ακόμα φορά, κ' αίσθητικό κριτήριο. Κ' έπρεπε νά προστεθεί, στή μονολιθικότητα τούτη τών μαχητικών Δημοτικιστών, ό κριτικός όγκος ενός Παλαμά—πού, άλλωστε, δέν ήταν καί μήτε θάθελε νάιναι παρά Ποιητής καί μόνο!—γιά νά προσγειωθούμε στήν πραγματικότητα του Ύφραιου, όπου καί νά τό συναντήσουμε: Αυτός άνεκάλυψε κ' επέβαλε τόν ξεχασμένο (τόν άγνωστο μάλλον καί παραπεταμένο) Κάλβο: Αυτός έγραψε περισπού-

13) Στο «Νουμῶν, χρονιά ΙΖ' (έξάμ. β'), άρ. 696, Σάββατο 8 Αύγ. 1920.

14) Βλ. «Έκλογή από τό έργο του», Α' τόμος (1938): Ι ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ, σελ. 61.

15) «Η ειρωνία του έξασκεϊται πάντα επιφανειακά: Δέν σατιρίζει» (όπου στή σημ. 2).

16) Παράδειγμα ό Ψυχάρης, πού, ενώ ως τά 1913 δέν είχε διαβάσει σχεδόν τίποτε άπ' τόν Παλαμά (τ' όμολόγησε ό ίδιος στό φυλλάδιο «Ψυχάρη: Κωστής Παλαμάς», φιλολογική κριτική μελέτη, έκδοση «Έρευνας» Άλεξανδρείας, 1927), ώστόσο παίρνει ως τά ούράνια τό Δημοτικιστή Παλαμά!

δαστο κριτικό ἄρθρο ὑπὲρ τοῦ Παπαδιαμάντη, στὴν «Τέχνη» τοῦ Κώστα Χατζόπουλου, ἀπ' τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1899, πολὺ πρὶν ἐκδοθεῖ ὁ «Νουμᾶς».

Τὸ ὄφος, ἐξ ἄλλου, τοῦ Κονδυλάκη, ἔχει μιὰ κλασσικὴ λιτότητα, ἢ διήγησή του ἓν σφιχτὸ δέσιμο. Πουθενὰ ἢ καθαρευουσιάνικη πλαδαρότητα ἢ οἱ πλατυασμοὶ τῆς ἐκφράσεώς της, τὸ «ἔως τεχνητότητος» περίκομμο, (ὅσο κι' ἂν εἶναι βέβαιο πὼς ὁ συγγραφεὺς μας βασανίζει τὴν ἐκφράσή του, ὥσπου νὰ τῆς δώσει μιὰ τελειότερη μορφή). Ἐγραψεν, ἀπλούστατα, ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τοῦ. Κ' εἶναι σωστὸ κείνο ποῦ ἔγραψε ὁ Θρύλος, πὼς τὸ γράψιμο στεκόταν γι' αὐτὸν «ἢ ἀπολύτρωση ἐσωτερικῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης». Ἔτσι κατόρθωσε νὰ μᾶς χάρισει εὐρύτερους πίνακες ἑλληνικῆς ζωῆς, γελαστῆς τὸ περισσότερο κ' εὐπρόσδεχτης, μὲ πολὺ λίγους μορφασμοὺς πίκρας καὶ τραγικότητος, μὰ καὶ χωρὶς ὑπερβολικὰ τονισμένους γελοιογραφῆσεις. Ἡ καλλιτεχνικὴ του διάσθηση τὸν δίδαξε καὶ κράτησε τὸ μέτρο, αὐτὸ τὸ ἀνώτατο ἑλληνικὸ προσόν, ποῦ τὸ καλλιέργησεν ὁ Κονδυλάκης,

ἐντρυφώντας στὶς σελίδες τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τῶν ἀρχαίων μας Συγγραφέων. Τὸ ἔργο του κυλάει ἀβίαστα μέσ' ἀπὸ ἓν πληθὸς κωμικῶν σκηνῶν. Μὰ πουθενὰ δὲν μαντεύεις μιὰν ἀρνητικὴν στάση τοῦ συγγραφέα, πουθενὰ δὲν συναντᾷς ἓν αἶσθημα ἀπαρέσκειας. Ἴσως ἴσως: Αἰσθάνεσαι κιόλας μιὰ πνοὴ βαθύτερης συμπάθειας τοῦ Κονδυλάκη πρὸς τὰ πρόσωπα ποῦ γελοιογραφεῖ. Εἶναι, τὸ χιούμορ τοῦτο, κάτι σὰν τὴ φοβέρα τοῦ στοργικοῦ πατέρα πρὸς κάποια του ἀταχτα παιδιὰ, ποῦ—ἐνῶ τάχα τὰ μαλῶνει—τὰ καμαρώνει ἐσώψυχα, γιὰ τὰ καμώματά τους καὶ γιὰ τὶς τρέλλες τους.

Ἔτσι, ὁ συγγραφεὺς μας, μὲ τὸ ὅλο του ἔργο, δὲν μᾶς κατηύθυνε μόνο πρὸς τὶς ἀγνές κ' ἑλληνικὲς πηγές τῆς Λογοτεχνίας καὶ τῆς Ζωῆς, μὰ ταυτόχρονα μᾶς χάρισε κ' ἓν πολύτιμο δίδαγμα ἀξίου καλλιτέχνη, ποῦ ἀγαπάει κατὰ βαθὰ τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας του, καθὼς δὰ θ' ἀγαποῦσε καὶ τὰ πραγματικὰ του παιδιὰ, ἂν ἡ ζωὴ τὸν εἶχε βοηθήσει ν' ἀποχτήσει τέτια, κι' ἂν δὲν τὸν εἶχε τόσο πολὺ βασανίσει...

ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

Η ΘΛΙΒΕΡΑ ΗΜΕΡΑ

Όλες οι πολιορκίες που τελειώνουν με το πάρισμο μιας πολιτείας, είναι άγριες. Μά η πολιορκία και η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως έχει κάποια ιδιαίτερη θλίψη, κάποια θλίψη αγιασμένη, σαν τὰ πάθη και σαν τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὴ ἡ πολιτεία στάθηκε παραπάνω ἀπὸ χίλια χρόνια ἡ ἱερὴ κιβωτὸς τῆς Ὁρθοδοξίας, Θεοῦ κατοικητήριον. Ὁ βασιλεὺς πού τὴν διαφέντευε ἦτανε ἁγιασμένος ἄσκητῆς, οἱ κάτοικοί τῆς ἦτανε σάν καλόγεροί κ' ἐκείνοι. Μπορεῖ νὰ τὴν παρομοιάσει κανένας σάν ἕνα μεγάλο μοναστήρι, σάν μιὰ Λαῦρα. Οἱ καμπάνες χτυπούσανε κάθε τόσο, μέρα καὶ νύχτα, προσευχὲς καὶ ψαλμωδιὲς ἀκουγότανε ἀπὸ ἕνα πλῆθος ἐκκλησιῶν πού εἶχε, καὶ πρὸς πρῶτῃ ἀνάμεσά τους ἦτανε ἡ κοσμοξάκουστη Ἁγία Σοφία. Τὰ κάστρα τῆς ἦτανε παμπάλαια, πλὴν ἀπάτητα ἀπὸ ποδᾶρι ἀλλόθρησκο. Τὰ παλάτια τῆς ἦτανε κ' ἐκεῖνα παλιά, καὶ μέσα στοὺς μεγάλους κ' ἀδειοὺς ὀντάδες περπατούσανε φαντάσματα. Παντοῦ ἔβλεπε κανένας εἰκονίσματα τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας, κ' ὄλων τῶν ἁγίων, ὄχι μοναχὰ μέσα στὶς ἐκκλησιῶν, μὰ καὶ στὶς πόρτες τῶν σπιτιῶν, στὶς πλατεῖες, στὰ σταυροδρόμια, καὶ μυριάδες σταυροὶ στεκότανε ἀπάνω στὶς σκεπὲς καὶ στὰ καμπαναριά. Εἶχε κ' ἕνα πλῆθος ἀμέτρητο ἀπὸ ἀγάλματα λατρεῖα, ἑλληνικὰ κουβωλημένα ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς χώρες, καθὼς καὶ ρωμαϊκὰ, ὅλα μαυρισμένα ἀπὸ τὴν πολυκατρία κ' ἀπὸ τὶς βροχὲς. Βιβλία ἀμέτρητες μυριάδες, γραμμένα μὲ τὸ χέρι, σκευὴ ἀπὸ δουλεμένο μάλαμα κ' ἀσῆμι, ἐπιπλο καὶ λογιῶν λογιῶν ἐμπορφα χειροτεχνήματα ἀπὸ σκαλιστὸ ξύλο, ἀπὸ φιλντισί, ἀπὸ σιντέφι, ροῦχα ἀκριβὰ ὑφασμένα μὲ χρυσὲς κλωστὲς καὶ μὲ μετὰξί τῆς Προύσσης, ὅλα ἐξαισια τεχνουργήματα, πλὴν ὅλα παλιά, ξεφτισμένα, ὅπως ἦτανε κ' ἡ γέρικη πολιτεία πού τὰ εἶχε κλεισμένα μέσα στὰ κάστρα τῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ σουλτάν Μεμέτ πού τὴν ἐσφιγγε μὲ τὸν στρατὸ του, ἦτανε παλληκάρι ἀπάνω στὸ ἄνθος του, γεμάτος δύναμη καὶ θυμὸ, καθὼς κ' οἱ πασάδες του κ' οἱ στρατιῶτες του ἦτανε ὅλοι καλοπερασμένοι ἀπὸ φαγὶ κ' ἀπὸ κάθε τι, χωρὶς ἔγνοιες, χωρὶς τὸ μαράζι πού κατάρρωγε τοὺς χριστιανούς.

Στὶς 28 Μαΐου ἀποβραδύς, οἱ τοῦρκοι τελειώσανε τὶς ἐτοιμασεῖς τους γιὰ νὰ πέσουνε ἐπάνω στὴν Πόλη τὰ ἡμερωμάτα, μὲ ἀπόφαση νὰ μπούνε μέσα. Οἱ χριστιανοὶ εἶχανε πολλὲς νύχτες νὰ κοιμηθοῦνε ἀπὸ τὸν φόβο τους. Οἱ τοῦρκοι κάθε βράδυ ἀνάβανε φωτιὲς στὸ στρατόπεδὸ τους καὶ μέσα στὰ καράβια καὶ βγάζανε φοβερὲς φωνὲς μὲ τὴν ἀγριότητα, πού οἱ κα-

κόμοιροί οἱ πολιορκημένοι γινόντανε σάν πεθαμένοι. Κ' ἐκείνη λοιπὸν τὴ νύχτα, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς καρβαλλίκεψε στ' ἄλογο του κ' ἔφερε γύρω τὰ κάστρα μαζί μὲ τὴ συνοδεία του, γιὰ νὰ δεῖ ἂν οἱ φύλακες ἦτανε ἀγρυπνοὶ στὰ πόστα τους. Στὸ στρατόπεδο τῶν τοῦρκων δὲν ἀκουγότανε τίποτα, γιατί κοιμόντανε στὰ τσαντήρια τους. Μοναχὰ φαίνοντανε ἐδῶ κ' ἐκεῖ κανένα φῶς μέσα στὸ σκοτάδι. Σάν φτάσανε στὴν πόρτα τῆς Καλλιγαρίας, ξεπέζεμε ὁ βασιλεὺς καὶ πῆγε νὰ μιλήσει μὲ τοὺς ἀξιωματικούς πού φυλάγανε σ' αὐτὸ τὸ μέρος. Ἀπὸ τὴν ἀγρύπνια κ' ἀπὸ τὴν ἀγωνία ἦτανε σάν πεθαμένοι, μὰ ἔκανε κουράγιο γιὰ νὰ μὴ λιγοψυχίσουνε οἱ στρατιῶτες. Ἐκείνη τὴν ὥρα ἀκούστηκε τὸ πρῶτο λάλημα τῶν πετεινῶν μέσα στὴν Πόλη, κ' ὁ Κωνσταντῖνος ξανακαβαλλίκεψε καὶ πῆγε στὸ παλάτι γιὰ νὰ ἀποχαριτεῖσει τοὺς δικούς του. Ποιὸς μπορεῖ νὰ περιγράψει ἐκεῖνον τὸν ἀποχωρισμὸ; Ἐκείνη ἡ μέρα κ' ἐκείνη ἡ νύχτα ἦτανε ὅλο δάκρυα. Ἀπὸ τὸ πρῶτο κλαίγανε ὅλοι οἱ χριστιανοί, κάνοντας λιτανεῖα μὲ τὶς ἁγίες εἰκόνες καὶ φωνάζοντας μὲ δάκρυα «Κύριε ἐλέησον! Κύριε ἐλέησον!». Κατὰ τὸ σούρουπο, μαζευθῆκανε ἔξω ἀπὸ τὸ παλάτι οἱ ἑκατόνταρχοι κ' οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες καὶ τοὺς μίλησε ὁ βασιλεὺς καὶ τοὺς εἶπε: Ἐυγενέστατοι ἄρχοντες καὶ ἐκλαμπρότατοι δῆμαρχοι καὶ στρατηγὸι καὶ γενναϊότατοι συστρατιῶται, καλῶς γνωρίζετε ὅτι ἔφθασεν ἡ ὥρα καὶ ὁ ἔχθρος τῆς πίστεώς μας θέλει μὲ κάθε τέχνη καὶ μηχανὴ νὰ μᾶς στενοχωρήσει σκληρότερα, καὶ νὰ μᾶς χτυπήσει μὲ σφοδρὸν καὶ σκληρὸν πόλεμο, ἀπὸ στεριά κ' ἀπὸ θάλασσα, καὶ νὰ χύσει τὸ φαρμάκι του σάν φίδι καὶ σάν λέοντα ἀνήμερος νὰ μᾶς καταπιεῖ. Γιὰ τοῦτο σᾶς λέγω κ' οἱ σᾶς παρακαλῶ νὰ σταθῆτε ἀνδρειωμένα καὶ μὲ γενναία ψυχὴ, ὅπως ἐκάνατε πάντα ἕως τώρα, καταπάνω στοὺς ἔχθρους τῆς θρησκείας μας. Σὲ σᾶς παραδίνω τούτη τὴν ἐκλαμπρότατη καὶ περίφημη πολιτεία καὶ πατρίδα μας καὶ βασιλίσσα ἐπάνω στὶς πολιτεῖες. Γνωρίζετε καλά, ἀδελφοί, πῶς γιὰ τέσσερα πράγματα ἔχουμε χρέος ὅλοι νὰ προτιμήσουμε ν' ἀποθάνουμε καλλίτερα παρὰ νὰ ζήσουμε, πρῶτα γιὰ τὴν πίστη μας καὶ γιὰ τὴν εὐσέβεια, δεύτερο γιὰ τὴν πατρίδα μας, τρίτον γιὰ τὸ βασιλεῖα πού εἶναι χρισμένος ἀπὸ τὸν Κύριο, καὶ τέταρτο γιὰ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους μας. Λοιπὸν, ἀδελφοί, ἂν χρωστοῦμε γιὰ κάθε ἕνα ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἀγωνισθοῦμε μέχρι θανάτου, πολὺ περισσότερο γιὰ ὅλα μαζί. Ἄν γιὰ τὶς δικὲς μου ἀμαρτίες παραχωρήσει ὁ Θεὸς τὴ νίκη στοὺς ἀσεβεῖς, κινδυνεύουμε γιὰ τὴν πί-

στημας τήν άγία πού μās τήν δώρισε ό Χριστός μέ τό δικό του αίμα. Αυτό είναι τό πιό πολύτιμο πράγμα πού έχουμε. Καί άν κανένας κερδίσει όλο τόν κόσμο καί ζημιωθεί τήν ψυχή του, τί τό όφελος; Δεύτερον, θά στερηθούμε φημισμένη πατρίδα καί τήν έλευθερία μας. Τρίτον θά χάσουμε τή βασιλεία πού ήτανε μία φορά δοξασιμένη, καί τώρα είναι ταπεινωμένη καί περιφρονημένη. Τέταρτο θά στερηθούμε τά άγαπημένα τέκνα μας καί τίς συμβίες μας καί τούς συγγενείς μας. Αυτός ό άλιτήριος άμηνός πενήνταεφτά ήμέρες είναι πού μās έξωσε, καί δέν έπαυε νά μās πολεμά μέ κάθε τρόπο καί μηχανή ήμέρα καί νύχτα. Καί μέ τή χάρη του Χριστού του Κυρίου μας τόν διώξαμε από τά κάστρα ντροπιασμένον. Καί τώρα πάλι, άδελφοί, μη δειλιάσετε άν έγκρεμισήθηκε σέ κάποιες μεριές τό κάστρο από τίς μηχανές κι' από τίς μπάλλες. Έμεις όλη τήν έλπίδα μας τήν αναθέσαμε στην άκαταμάχητη δύναμη καί δόξα του Θεού. Ουτοι έν άρμασι καί ουτοι έν Ιπποις, ήμεις δέ έν όνόματι του Θεού καί σωτήρος μας πεποιθάμεν, καί έπειτα εις τά χέρια μας καί εις τήν άνδρεία μας πού μās έδωσε ή θεική δύσμις». Είπε κι' άλλα πολλά, καί τελείωσε τήν όμιλία του μέ τούτα τά λόγια: «Έάν έκ καρδίας φυλάξετε όσα ένετείλαμην ύμιν, έλπίζω εις τόν Θεόν ότι θά λυτρωθούμε από τήν τωρινήν σκληρήν καί δικαίαν άπειλήν καί δεύτερον ότι ως ό στέφανος ό άδαμάντινος θά σās στεφανώσει στον ουρανό, καί μνήμη αιώνια καί άξία θά έχετε εις τόν κόσμον». Καί σάν ειπε αυτά τά λόγια ό Κωνσταντίνος καί έκαμε τήν προσευχή του μέ δάκρυα κι' άναστεναγμό, όλοι σάν νά είχανε ένα στόμα φώναξαν μέ δάκρυα «θά πεθάνουμε γιά τήν πίστη του Χριστού καί γιά τήν πατρίδα μας». Κι' ό βασιλιάς τους ευχαρίστησε καί τους ειπε: «Λοιπόν, άδελφοί, καί συστρατιώτες, νάσαστε έτοιμοι τό πρωί, καί μέ τήν χάρη του Θεού καί μέ τήν άνδρεία πού σās χάρισε, καθώς καί μέ τή βοήθεια τής άγίας Τριάδος, στην όποία αναθέσαμε όλη τήν έλπίδα μας, άς κάνουμε τους έχθρούς μας νά φύγουνε ντροπιασμένοι».

Στό δεύτερο λάλημα του πετεινού, σηκώθηκε μία τρομερή βουή από τό στρατόπεδο των μωχαμετάνων. Από τά βουνά τής Ανατολής άρχισε νά ροδίζει ή αύγή, νά χαράζει ή τελευταία ήμέρα τής Κωνσταντινούπολης. Πόσες άναπνοές θά σβύνανε εκείνη τήν μαύρη μέρα. Πόσες τρομαγμένες καρδιές θά παύανε νά χτυπάνε!

Οί Τούρκοι χυμίζανε σάν θηρία καταπάνω στην πολιτεία. Ό Μεμέτις ό ίδιος πήγαίνεμπροστά γιά νά τους δώσει θάρρος. Βάλανε σκάλες καί γαντζώνανε στις τάμπτες, μά οι γραικοί παλαίψανε γενναία καί τους διώξανε. Πλήν ό σουλτάνος είχε βάλεί πείσμα νά πάρει τήν Πόλη. Οί γενιτοάροι μέ τά κουρπάτσια χτυπούσανε όσους γυρίζανε πίσω. Τότε κάνανε άλλο γιουρούσι πιό δυνατό, κι' άλλοι άνεβσίνανε μέ τίς άνεμόσκαλες στά χαλασμένα κάστρα, άλλοι πατούσαμε ό ένας στον ώμο τ' άλλου, καί πασχίζανε νά γαντζώσουνε. Μά οι χριστιανοί τους γκρεμίζανε. Τότε ένας Γενίτσαρος λεγόμενος Χασάνης, άνδρας γίγαντας, μόρσε κι'

άνέθηκε στό κάστρο βαστώντας άπάνω από τό κεφάλι του μέ τ' άριστερό χέρι του τό σκουτάρι (!), καί μέ τό δεξί του παίζοντας τό γιαταγάνι. Από πίσω του άνεβήκανε καμμία τριανταριά. Άν δέν άνέβαινε αυτός ό Χασάνης, ή Πόλη δέν θά περνότανε εκείνη τή μέρα. Κι' αυτός ό Χασάνης ήτανε από ένα χωριό πού τό λέγανε Λουπάδι (*), κοντά στην Άπωλλωνιάδα λίμνη τής Βιθυνίας στα Βυζαντινά χρόνια τό Λουπάδι τό λέγανε Θεοτοκιανή. Ήτανε λοιπόν γραφό, ή Πόλις τής Θεοτόκου νά πέσει από τήν άνδρεία του Χασάνη πού ήτανε παιδί τής Θεοτοκιανής. Οί χριστιανοί υπορέσανε καί γκρεμίσανε τους μισούς από τους τριάντα τούρκους. Ό Χασάνης πολέμουσε σάν δράκος. Άλλά τόν χτύπησε μία πέτρα καί τόν ζάλισε, καί γονάτισε. Τότε έπεσε άπάνω του βροχή από πέτρες. Μά ό Χασάνης ξεζαλίστηκε, καί στεκότανε γονατισμένος καί σκεπασμένος μέ τό σκουτάρι του, ως πού τσακίστηκε τό δεξί χέρι του καί χώθηκε από έναν σωρό πέτρες. Στό μεταξύ όμως είχανε άνεβεί πολλοί τούρκοι, καί πηδήσανε μέσα στην τάμπια, κι' άνοιξαν τήν καστρόπορτα. Τ' άνθρωποπόταμο χυμίζε μέσα τσαλαπατώντας ένας τόν άλλον, καί άμπώξανε τους λίγους γραικούς πού θέλαμε νά τους μποδίσουνε. Έκει έγινε μεγάλη σφή. Ό βασιλιάς έτρεξε μέ τάλογό του κ' έπεσε μέσα στη φουρτούνα, βαστώντας τό σπαθί στό χέρι, καί τό αίμα έτρεχε από τά χέρια κι' από τά ποδάρια του. Από τά δεξιά του πολεμούσε ό Δόν Φραγκίσκος ό Τολέδος, καί ξέσκισε τους έχθρούς σάν άητός μέ τά νύχια καί μέ τά δόντια. Ό Θεόφιλος Παλαιολόγος, σάν ειδη τόν βασιλέα καταματωμένον, φώναξε δυνατά καί κλαίγοντας «Θέλω νά πεθάνω. Δέν θέλω νά ζήσω!», κ' έπεσε μέσα στους Τούρκους λιανίζοντας τους μέ τό σπαθί του. Κι' ό Γιάννης ό Δαυμάτης, κ' εκείνος σάν λιουτάρι πολέμουσε, κι' άλλοι πολλοί γενναίοψυχοί άνδρες δώσανε στήθος καταπάνω στους Τούρλωσανε. Πλήν οι δυστυχίες ήτανε λίγες, καί τους έπνιξε εκείνη ή φουρτουνιασιμένη θάλασσα πού μούγκριζε καί μπουκάρηζε μέσα από τήν καστρόπορτα κι' από τά γκρεμισμένα κάστρα. Όλοι αυτοί οι στρατιώτες του Χριστού σκοτώθηκαν γιά τήν πίστη του, στην πόρτα του άγίου Ρωμανού, πρώτος ό Κωνσταντίνος. Κ' ήτανε αύτή ή μέρα 29 Μαΐου 1453, μέρα Τρίτη, μνήμη των άγιων Πάντων.

Τό κουφόρι του βασιλέα άνεκατώθηκε μέ τάλλα πού σωριασθήκανε σ' αυτό τό μέρος. Σάν έπαυε ό πόλεμος, ό σουλτάνος πρόσταξε νά τά βρούνε καί νά του τό πάνε. Πλύνανε πολλούς σκοτωμένους, γιά νά μπορέσουνε νά τό γνωρίσουνε, γιατί ήτανε βουτηγμένα στό αίμα. Άφού ψάξανε πολύ, τό γνωρίσανε από τά κόκκινα ύποδήματα μέ τους κεντητούς άητούς. Κόψανε λοιπόν τό κεφάλι του καί τό πήγανε στό σουλτάν-Μεμέτ. Κ' εκείνος τό άσπάσθηκε, καί τό έβασε άπάνω σέ μία κολώνα. Τό κορμί του τό έδωσανε στους χριστιανούς, καί τό θάψανε μέ θρήνο άνεκιδήγητον.

1. Άσπίδα. 2. Έγραψα πέρυσι στην «Έλευθερία» ένα ταξίδι μου στό Λουπάδι.

ΤΟ ΠΑΡΣΙΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

(29 Μαΐου 1453)

Μάννα μου, κάστρο πὸν ἔπεσε, μάννα, βουνὸ πὸν ἐσείστη
 συθέμελο καὶ σὲ συγκοίμωμα σύγκορμο σωφιάσθη!
 Τὸ πείσιμό του ἀκούστηκε σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση.
 Κι ἀναρογήσαν οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη ἀνατροχιάσαν
 καὶ ἀπελευσιὰ προσιόφαντη σὴν Οὐκουμένη ἀπλώθη.
 Μ' ὀδυνηρὴ κατὰπληξὴ δεχτήσαν τὸ μαντάτο
 ὅλοι τοῦ κόσμου οἱ Χριστιανοί, πολῖτες καὶ ὀηγάδες,
 καὶ ὄλων κλονίστηκε ἡ καρδιά καὶ οἱ φρένες σκοτεινιάσαν.

Μάννα μου, κάστρο πὸν ἔπεσε καὶ πολιτεία πὸν ἐχάθη
 καὶ θρόνος πὸν γκορεμίστηκε καὶ θησουροὺς πὸν ἀρπάχτη!...
 Τοῦ κόσμου φῶς, χαρὰ τοῦ κόσμου πὸν ἐσβύσε σάν ἄστρο.
 Καὶ κλάψαν λὲς βουνὰ καὶ κάμποι καὶ ὄργισαν πέτρες
 καὶ φουροτυνιάσαν οἱ γυαλοὶ καὶ μαύρισαν τὰ οὐράνια.
 Καὶ μίσεψαν λὲς τὰ πουλιά σ' ἀγύριστο ταξίδι
 καὶ χάσαν ὄψη καὶ ἐρωδιὰ καὶ οἱ φυλλωσιές καὶ τ' ἄνθη.

Βαρὸν τὸ πέλμα πὸν στὸ στήθος πάτησε τὴν Πόλην,
 πὸν ξαπλωμένη καταγῆς ἀπ' τίς λαβωματιές της
 μὲ σπαραγμοὺς σιγάφισε τὴν τελευταία προή της.
 Κι ἄχ μες στὴ μέθη πὸν στὸ βάροβαρο χαρίζει ἡ νίκη
 πόσα ἱερὰ μολύνθηκαν, πόσα ἄσυλα βιαστήκαν!
 «Κ' ἔχασε ἡ μάννα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὴ μάννα».
 Μυθιάδες γυναικόπαιδα καὶ ἀντροῖοι πολεμιστάδες
 γεμίσαν μὲ τὰ πτώματά τους δρόμους, τείχη, πύλες.
 Καὶ πρῶτος μὲς στοὺς μαχητὲς μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι
 ἀνάμεσά τους κοίτεται νεκρὸς ὁ Παλαιολόγος...

Κι ἀλλάζει πίστη ἡ Ἀγιοσοφία, «τὸ μέγα μοναστήρι»,
 ποῦταν τοῦ νοῦ ἡ παρηγοριά καὶ τῶν ματιῶν τὸ χάσμα.
 Κ' οἱ λιτανεῖες σταμάτησαν, σσιπιάσαν οἱ καμπάνες,
 βουβάθηκαν τὰ σήμαντρα—καὶ οἱ προσδοκίες χαθῆκαν.
 Καλόγεροι, παπάδες, διάκoi, δεσποτάδες πέσαν
 μὲς σὲ μονές, μὲς σ' ἐκκλησιές ἀπὸ ἐχθρικό χαντζάρι.
 ...ᾠ σπαραγμὲ καρδιάς, ποιά γλώσσα θὰ σ' ἀντιστορήση!

«Θορῆνε τῆς Πόλης» ἔγινε τὸ αἰώνιο μοιρολόγι
 τοῦ Γένους τοῦ Βασιλικοῦ, πὸν ἐνῶ σὲ χίλια χρόνια
 τὰ φῶτα τῆς ἡμέρωσης τριγύρω του σκοροποῦσε
 τώρα μὲς σ' ἀξημέρωτη νύχτα σκλαβιάς κλεινόταν,
 —ἀπὸ δικές του ἀστοχασιές ἢ ἀπὸ βουλή τῆς Μοίρας;
 «Θορῆνε τῆς Πόλης» ἂν γὰρ μᾶς εἶσ' ὁ Ἐπιτάφιος θορῆνος,
 ὅμως ἔγινε σύγκαιρα καὶ ὄλου τοῦ κόσμου ὁ θορῆνος.

ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ - ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Στην Ίφιγένεια, την όμορφη κόρη του Άγαμέμνονα, του λαμπρού βασιλιά των Μυκηνών, έστειλαν ψεύτικο μήνυμα από την Αΰλιδα, όταν σταμάτησε να φυσάει ο άνεμος και δεν μπορούσαν πια να φύγουν τα πλοία για την κατάκτηση της πόλης του Πριάμου:—“Έλα στην Αΰλιδα. Θα παντρευτείς με τον πιο δοξασμένο ήρωα, τον πιο μεγάλο άπ’ όλους και τον πιο τρανό. Έλα στην Αΰλιδα να γίνης των Μυρμιδόνων βασίλισσα και σύζυγος του ξανθού Άχιλλέα.—Κι όταν πήγε εκεί και της είπαν πώς ο γάμος της θα ‘ταν να δώσει τη ζωή της για την ύπόθεση της πατρίδας, πρόθυμα σκόρπισε η Έλληνίδα τα τριαντάφυλλα της νιότης της πάνω στο βωμό της θυσίας.

“Αλλά στον Κωνσταντίνο Δραγάτη, δεσπότη της Πελοποννήσου, είπαν προσφέροντας το στέμμα μιας αυτοκρατορίας που έσβηνε: “Έλα στην Πόλη να γίνης αυτοκράτορας... “Έλα στην Πόλη να σε στέψουμε με τ’ άγκαθερό στέμμα μιας αυτοκρατορίας που πεθαίνει.—Κι όρθιος, σεμνός ανέβηκε στα στολισμένα πλοία κι ήλθε μιά μέρα στο Βυζάντιο για να προσφέρει τη ζωή του στην Έλλάδα.

Προχώρησε με βήμα σταθερό. “Ανέβηκε ήρεμα στις αυτοκρατορίας το θρόνο. Κι έγινε γρήγορα ή γέφυρα ενός πλοίου πολεμικού που καταιγίδα από φωτιά και σίδερο ήταν γραφτό να μεταβάλει σε συντρίμματα κι έρείπια. “Ανέβηκε σεμνά στο θρόνο. “Αλλά δεν ντύθηκε του αυτοκράτορα το φόρεμα από το λευκό μετάξι, το στολισμένο με χρυσό και πολύτιμους λίθους ούτε πέρασε στο κεφάλι του το χρυσό στέμμα. Φόρεσε τα σιδερένια γαλιστερά όπλα του πολεμιστού και στο κεφάλι του άκτινοβόλησε άργυρένιο κράνος με χρυσή άλυσσιδα.

“Ήλθε στην ώρα. Γρήγορα ή φαβερή καταιγίδα της φυλής του Όσμαν πρόσβαλε της Πόλης τα τείχη. Τα πυροβόλα των ανθρώπων και κάθε μέρα έσχιζαν το κάστρο που τόσα χρόνια στάθηκε άπόρητο κι άνίκητο από κάθε έχθρο.

“Άλλ’ έταξε τον εαυτό του μπροστά στην Πόλη χάλκινο φραγμό ο βασιλιάς. Δυό χρόνια φρόντισε για την άμυνα. Δυό χρόνια στάθηκε

ή ψυχή του λαού του, που προτίμησε ανάμεσα του να πεθάνει, παρά να φροντίσει για τη δική του σωτηρία.

Νά παραδώσει την πόλη στον έχθρο, ούτε από τους προγόνους τό ‘χε διδαχθή, ούτε μπορούσε τέτοια ντροπή ν’ αφήσει στους άπόγονους. “Έμενε μόνο να πολεμήσει εκεί και να πεθάνει...

Πενήντα και τρεις μέρες στάθηκε μόνος του κι άδάμαστος, μαζί με κείνη τη χούφτα των συμπολεμιστών του, δίχως να λάβει την παραμικρή βοήθεια από τη Δύση. Πενήντα και τρεις μέρες όρθιος, μ’ άκηλίδωτο τό μέτωπο κι άκτινοβόλο σαν τη λάμψη του σπαθιού του, σπληριγμένος πάνω στη βαρεία του λόγχη, έδινε θάρρος κι έλπίδες, σ’ όσους πολεμούσαν μαζί του για της αυτοκρατορίας την τιμή.

Κι όταν την δεύτερη ώρα ύστερ’ από τα μεσάνυχτα της τελευταίας νύχτας που ‘ταν ακόμα Έλληνική ή Πόλη, πέρα άπ’ τα τείχη της Βασιλευσας, ή τουρκική στρατιά, ό μαύρος δράκοντας που γέμιζε από θάνατο την πεδιάδα με τη μολυσμένη πνοή του, άναταράχτηκε μ’ άπαισιο σύριγμα και κουλουριάστηκε γύρω άπ’ την πόλη άγκαλιζόντάς την με τελευταίο άγκάλιασμα φριχτό, ψηλός σαν την ιδέα γιγάντιος σαν την ίδια μέσα στους αιώνας Έλληνική ψυχή, ήλθε κοντά στην Πύλη του Άγίου Ρωμανού και πήρε τη θέση του στην παράταξη, στον πιο ψηλό και τον πιο μεγαλόπρεπο θρόνο.

Σάν τιτάνας που κεραυνώθηκε, έπεσε τελευταίος εκεί, υπερασπίζοντας τα τείχη της Βασιλευσας, που λίγα χρόνια πριν είχαν εμπιστευθή στα χέρια του.

“Όπως οι ίερείς της άρχαίας Άθήνας στην εισβολή του Ξέρξη έμειναν πάνω στην Άκρόπολη κι έπεσαν υπερασπίζοντας τους βωμούς των θεών τους, έτσι κρατώντας άγνη κι άμνητη πάνω στο βωμό της πατρίδας την δόξα της έθνικης τιμής, έπεσε στις επάλξεις της πόλης ό τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας.

“Όμως από τότε ό θάνατός του είναι για μäs τους Έλληνας έθνική περηφάνεια. Τι αν ή νίκη δεν έστεφάνωσε με τις δάφνες της του ήρωα τό

μέτωπο!... Τι αν δεν μπήκε πάνω σε μεγάλο-πρεπο άρμα—στρατηλάτης θριαμβευτής—στήν πόλη που κυριεύσε με την πολυάριθμη στρατιά του!... Δεν είναι πάντοτε ή νίκη που φέρνει τη δόξα στο στρατηγό. Είν' ή θυσία πιά πολύ άπ' όλα της ζωής του, που χαρίζει την αιώνια δόξα στον πολεμιστή. Είναι το αίμα του που αγιάζει της πατρίδας τ'α χρώματα, που φέρνει τη φήμη του πιά ψηλά άπ' τ' αστέρια. Είναι ή πραγματική άγαθή δόξα, που καμμιά άσχημία δεν μπορεί να την μαυρίσει, που ούτε κι αυτός ό αναρίθμητος χρόνος μπορεί να την άφανίσει στο διάβα του. Γιατί ή νίκη της ιδέας στέκει πάντα πιά πάνω από κάθε πραγματικό καθόρθωμα, από κάθε ύλική έδαφική νίκη.

Από τόν πεντακάθαρο λαμπρο ούρανό του ήθικου κόσμου άσφραστη λάμψη που σκορπιέται κάτω σε μ'ας, ξεχύνει μέσα στους αιώνες ή μορφή του Κωνσταντίνου. Παλαιολόγου.

Όταν πήρε στα χέρια του την βασιλεία, ή αυτοκρατορία ή Έλληνική ήταν πλοίο ναυαγισμένο, που του πελάγους ό άνεμοι είχαν κομμάτιασει τους ιστούς και είχαν κουρδίσσει τα πανιά του και είχαν παρασύρει από τό κατάστρώμα τους ναύτες τ'α κύματα. Αυτό τό πλοίο προσκαλέσανε στην έσχατη ώρα του κινδύνου να κυβερνήσει ό Κωνσταντίνος.

Κι αν ή θύελλα που έξαπολύθηκε άπ' τις ψυχές του Όσμαν χύθηκε με λύσσα πάνω στο έρημο σκάφος και τό καταπόντισε στη φρεβρή της όρμη, όρθος μέχρι τέλους ό κυβερνήτης έμεινε γαλήνιος κι άτάραχος και προτίμησε να βυθισθή στην άθανασία τό πέλαγος παρά να σώσει με τη φυγή τη ζωή του. Κι έτσι, αν τότε έχασαμε τ'α πάντα, τ'α πάντα έσώσαμε με τόν ήρωικό του θάνατο, άφου έσώσαμε την τιμή μας. Έπεσε ή Πόλη, αλλά με την τιμή σώθηκε κι ή έλπίδα και ή χαρά όλων τών Έλλήνων. Γιατί δεν παραδόθηκε ό τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας, δεν δέχτηκε τις προτάσεις του Μωάμεθ Β' να παραμείνη κύριος της Πελοποννήσου, δεν θέλησε να σωθή με τη φυγή, δεν κλειστήκε περίφοβος και δειλός μέσα στ' ανάκτορα. Ήξαιρε ότι σαράντα αιώνων δόξα, ό Έλληνισμός όλόκληρος είχε άπάνω του στηριγμένα τ'α μάτια, ήξαιρε τίνων ήταν άπόγονος, ήξαιρε ποιούς είχε προγόνους. Παρέμεινε πολεμώντας μέχρι της τελευταίας ώρας στην πρώτη τών επάλξεων γραμμή, όπως ταίριαζε σε στρατιώτη Έλληνα, κι έπεσε τελευταίος πρόμαχος πάνω στα τείχη, όπως ταίριαζε σε βασιλέα.

Όνειροπόλος ένός άτέλειωτου ήθικου μεγαλείου ό Κωνσταντίνος, μεγαλόφρων βασιλιάς, ψυχή δυνατή, ήρωικό στρατιλάτη φρόνημα, πάνω στους άστραφτερούς βωμούς της Έλληνικής ιδέας και του άληθινού θεού, Ιερέας και θύτης, έπεσε σπαρταμένος από τ'α τραύματα τών έχθρών σαν Έλληνας, σαν ήρωας άθλοφόρος.

Γι' αυτό θα παραμείνη πάντο ζωντανός στην καρδιά του Έλληνικού Έθνους. Για τόν Έλληνικό λαό δεν πέθανε ποτέ ό Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Άντι να παραδεχθή τό θάνατό του—άκόμα και τόν τόσο ήρωικό—ό λαός μας, έπλασε για τόν Τιτάνα τό πιο ποιητικό πλάσμα που μπορούσε ή φαντασία του να βρή: Τόν θρύλο του Μαρμαρωμένου βασιλιά. Όπως στο πολύ μακρινό και πάντα τόσο κοντά μας παρελθόν, οι άφραστοι τεχνίται της πατρίδας μας φυσήξαν πάνω στα μάρμαρα πνοή ζωής, και τούς χαρίσανε την άθανασία της τέχνης, έτσι και ή λαϊκή ψυχή πίστεψε μέσα της βαθειά, ότι κάποια θεία δύναμη θα δώσει μία μέρα τη ζωή στο μαρμαρωμένο σώμα του βασιλιά της και τότε, τιμωρός τών παθημάτων του έθνους, θα σηκωθεί έναντίον τών έχθρών της πατρίδας.

Πρότυπο αυτοθυσίας και γενναιότητας ό Κωνσταντίνος, ήρεμίας και γλυκύτητας, πραότητος και καλωσύνης, δεν υπήρξε μονάχα ό τελευταίος της έλευθερίας υπέρμαχος στής Βασιλεύουσας τ'α τείχη, αλλά και αιώνιο σύμβολο τών πιά ύψηλών ιδανικών, που φέρανε στον κόσμο οι πρόγονοί μας.

Σήμερα που τ'α πάθη και τ'α συμφέροντα κυβερνούν τους πολιτικούς άρχηγούς, που τό ήθος και ό χαρακτήρας είναι τόσο σπάνιες έξαιρέσεις, που οι ύψηλές, άκέραιες προσωπικότητες έχουν χαθή και μόνο τό αντίκρυσμα μιάς φυσιογνωμίας σαν του Κωνσταντίνου Δραγάτη γεμίζει από 'περηφάνεια και σεβασμό κάθε ήθικη ψυχή.

Κι αν μια ζωή όμορφη μ'ας επιβάλλεται με τό ήθικό μεγαλείο της, αν μια νίκη έναντίον πολυλαρλήθου έχθρού μ'ας επιβάλλεται με την αίγλη της και τη λαμπρότητά της, ένας τόσο υπέροχος θάνατος μ'ας επιβάλλεται με τη θυσία του άγιασμένου αίματος του αυτοκράτορα, που έσωσε έτσι με τόν θάνατό του τό πιά πολύτιμο, τό πιά μεγάλο άπ' όλα, του Έλληνικού έθνους την τιμή.

Όταν ό θάνατος άπέραντος, φορώντας τουρκικό σαρίκι και ζωσμένο δαμασκηνό σπαθί, άμειλικτος πλησίαζε τ'α συντρίμματα του Βυζαντινού μεγαλείου, ό Κωνσταντίνος Ιεροφάντης, σεμνός και μεγαλοπρεπής, έκανε την ύψηλή του θυσία πάνω στις επάλξεις της Πόλης, που στάθηκε έτσι ή Άγία Τράπεζα του Έλληνικού γένους.

Οι μεταγενέστεροι, πάντοτε 'περήφανοι γι' αυτόν, 'περήφανοι για τόν τιμημένο του θάνατο, θα τόν αντικρύζουν, όπως αντικρύζουν τούς ήρωας και τούς άγίους.

Γιατί ό τελευταίος τών Βυζαντινών αυτοκράτορας σ' όλη έκείνη τη φοβερή τραγωδία του έθνους μας που άγωνιούσε και πέθανε, υπήρξε και τ'α δύο συγχρόνως.

Άς είναι εύλογημένο τό όνομά του.

ΑΓΓΕΛΟΥ ΦΟΥΡΙΩΤΗ

ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Α'

Τὸ μυθιστόρημα, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη, παρουσιάζεται πάλι στὴ λογοτεχνικὴ σκηνὴ κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ Ζ' μ. Χ. αἰῶνα. Πρὶν ὅμως μπουίμε στὰ ὅσα τὸ ἀφοροῦν (ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρχή, πὼς ἡ κάθε πνευματικὴ ἐκδήλωση εἶναι ταυτισμένη μὲ τὴ γενικὴ κοινωνικὴ, πολιτικὴ, οἰκονομικὴ κλπ. ἐξέλιξη τοῦ τόπου πού ἐξετάζουμε) θὰ δώσουμε μιά, ὅσο μπορούμε, γενικὴ εἰκόνα τῶν βυζαντινῶν χρόνων, στενὰ ταυτισμένη μὲ τὶς πνευματικὲς τους ἐκδηλώσεις, φυσικὴ συνέπεια τῆς κοινωνικοπολιτικῆς διάρθρωσής του μετὰ τὸν χωρισμὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους σ' ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντινοῦ.

Ὁ ἀγῶνας τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου (σὰν πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ παράγοντα) ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου, φυσικὸ εἶταν νὰ τοῦ κλονίσουν τὰ θεμέλια, μ' ἀποτέλεσμα νὰ διαλυθεῖ μόλις ἐπεκράτησε ὁ Χριστιανισμὸς καὶ συστηματοποιήθηκαν οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς στὰ ἐδάφη του. Ἔτσι καθὼς κυλάει τὸ 300 μ. Χ., ὡς παράγοντας πολιτικός, ἀν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸ πολιτισμένον τμήμα τῆς ἀνθρωπότητος, μοιάζει μὲ θάλασσα σὲ ὠρα τρικυμίας, πού πάνω στὴν ἐπιφάνειά της ἐπιπλέον λογῆς-λογῆς ναυάγια, δηλαδὴ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων τῆς παραγμένης ζωῆς του: πόλεμοι ἐξωτερικοί, ἐπιδρομὲς στὰ ἐδάφη τοῦ ἐξωτερικῆς, ἐπαναστάσεις καὶ στάσεις ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς. Αὐτὰ τὰ γεγονότα προφητεύουν τὴ διάλυση αὐτοῦ τοῦ τεράστιου πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ κάτι περισσότερο τὴν ὑπόστασιν τοῦ κόσμου πού θὰ τὸν διαδεχθεῖ: σχετικὰ, ἥρεμα. Καὶ λέμε ἥρεμα, γιατί ἡ δημιουργία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, πού διαδέχθηκε τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸ Κράτος, δὲ σημαίνει δημιουργία νέου Κράτους, ἀλλὰ βελτιωμένη συνέχεια τοῦ τελευταίου (1).

Σὲ μιὰ βαθύτερη ἐξέταση τῶν γεγονότων (πού εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πτώση τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου) μιὰ δικαιολογία ὑπάρχει, πέρα ἀπὸ τὴ μοιραία ἐφαρμογὴ τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς φθορᾶς, πού ρυθμίζει (ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) τὴν ἰσορροπία τῶν κινήσεων τῆς ζωῆς πάνω στὸν πλανήτη μας: Ὁ Ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος (μὲ τὴν εἰδωλοκρατικὴ καὶ παγανιστικὴ του μορφή) εἶχε τελειώσει τὴν ἀποστολὴν του, δίνοντας ὅ,τι εἶχε νὰ δώσει. Ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς δικαιολογεῖ τὴ διαδοχὴν του ἀπὸ ἕναν ἄλλο κόσμον (?), κόσμον θρεμμένο ἀπὸ τὸ δικό του αἷμα, πού ἂν κάτι τὸν χωρίζει δὲν εἶναι ἡ διαφορά τῶν συστατικῶν, ἀλλὰ τοῦ θρησκευτικοῦ «πιστεύου» (2), κτ' εἰδικώτερα ὁ ἔθνισμός. Καὶ νὰ ἡ ἀπόδειξη: Τὸ Βυζάντιον θὰ συνεχίσει, σχεδὸν πάνω στὰ ἴδια χνάρια, χιλίων καὶ πλέον χρόνων ζωῆ. Ἡ ζωὴ αὐτὴ δὲ θὰ συνεχιζόταν ἂν δὲν στήριζε τὰ θεμέλιά της πάνω στὸν σκελετὸ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἱστορικὴ του πορεία (μὲ τὴ βοήθεια τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας του) εἶχε ἀφομοιώσει (φυλετικά, πολιτικά καὶ πνευματικά) τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού δημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις νέων ἐξελίξεων. Οἱ ἐξελίξεις αὐτές, πάνω στὸν ἴδιον ἱστορικὸν τόπον, δημιούργησαν (στὸ ἀπαντο τῆς δράσεως τους) τὸ Βυζάντιον, σὰν ἀποτέλεσμα πολὺχρονης ἐπεξεργασίας ἐθνικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν κλπ. στοιχείων καὶ πετυχημένων ἐπιδράσεων καὶ συγκερασμῶν κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιὰτὶ παρὰ τὴν πολιτικὴν, κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν, στρατιωτικὴν καὶ κρατικὴν διάλυσιν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸ πνεῦμα (φιλολογία, λογοτεχνία, τέχνη) παρέμεινε ζωντανὸ καὶ μεταφέρθηκε στὸ Βυ-

2) Pfister, Der Untergang der Antiken Welt, Λειψία 1941.

3) βλ. Μ. Δ. Βολονάκη, Παγκόσμιος ἱστορία, μέρος δεύτερον, ἱστορία τῶν μέσων χρόνων τόμ. πρώτος. Ἐν Ἀθήναις 1947, σελ. 9, Ἄλ. Ν. Λιομῆδη, Βυζαντινὰ σπουδὰ, Α' τόμος, Ἰταρος 1951, σελ. 234 καὶ Diehl, Ch. Histoire de l'Empire Byzantin, Paris 1919 σελ. 2 καὶ, Salaville, De l' Hellenisme, au Byzantinisme σελ. 64.

1) βλ. Δ. Ζακυνθίου Βυζαντινὸν-Κράτος καὶ κοινωνία-ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, Ἰταρος 1951 σελ. 13, Κ. Ἀμάντου, Μικρὰ μελετήματα, Ἀθήναι, 1940, σελ. 128 καὶ Α. Heisenberg, Staat und Gesellschaft des byz. Reiches, Die kultur, der Gegenwart, σελ. 364.

ζάντιο (*), όπου ένισχυμένο συνέχισε την πορεία του διαδραματίζοντας σπουδαίο ρόλο, μ' όλο που το Βυζάντιο, βασισμένο πάνω στη χριστιανική θρησκεία ζήτησε την κατάλυσή του. Στο τέλος το Βυζάντιο δέχεται όρισμένους συγκερασμούς με το έλληνορωμαϊκό πνεύμα, υιοθετώντας ουσιαστικές αρχές και πεποιθήσεις του. Η άποδοχή φαίνεται όταν εξετάσουμε το νεώτερο εύρωπαϊκό πνεύμα. Μέσα σ' αυτό φαινούνται τα σπέρματα του έλληνορωμαϊκού πνεύματος και, περισσότερο, τα αίτια που το αναγκάζουν να γυρίσει στο παρελθόν και να παίρνει ό,τι χρήσιμο είναι για την ανάστασή του. Η άποδοχή, που δημιούργησε το πνεύμα του κλασικισμού, σέ πολλά ώφελησε και σέ πολλά έβλαψε την πορεία του νεότερου εύρωπαϊκού πνεύματος. Ωφέλησε, όπως στην αναγέννηση των κλασικών σπουδών κατά τη διάρκεια του 10ου—12ου αιώνα (6) και έβλαψε όταν ο δανεισμός των στοιχείων γινόταν μίμηση, χωρίς να λογαριάζεται ο τόπος και ο χρόνος του δανεισμού. Ωστόσο ο δανεισμός αυτός (από μέρος των Βυζαντινών) έρχεται να βελτιώσει την αδιάσπαστη πορεία του έλληνικού πνεύματος. Πραγματικά κανείς λαός δεν έχει να δείξει τόσο αδιάσπαστη συνοχή στην ιστορία της λογοτεχνίας του. Κάτι περισσότερο δεν έχει, όση η πορεία της έλληνικής λογοτεχνίας, έσωτερική δύναμη. Η δύναμη αυτή, σαν έκφραση έθνική, άπτελει το κύριο χαρακτηριστικό της και κάνει τη βυζαντινή λογοτεχνία (ένα από τα βασικά της τμήματα) από τα μεγαλύτερα δημιουργήματα του μεσαιωνικού έλληνισμού. Μπορεί το τμήμα της αυτό (ή βυζαντινή λογοτεχνία) να μην παρουσιάζει την ενότητα και την οργανική τελειότητα της αρχαίας έλληνικής λογοτεχνίας. Έχει όμως ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: έθνική υπόσταση. Κάτι ακόμα: βελτιώνει τη διαδοχή της αρχαίας έλληνικής λογοτεχνίας, όμοια όπως το κράτος βελτιώνει τη διαδοχή του Έλληνορωμαϊκού (*). Φυσικά γι' αυτή τη διαδοχή έχουν παίξει τό ρόλο τους τα προγενέστερα ιστορικά γεγονότα. Τα γεγονότα αυτά τα σημειώσαμε περιληπτικά:

4) βλ. σημ. 1, σελ. 14. Προσθέτουμε τα εξής: Προσεκτικό κριτάγμα της πνευματικής ζωής των πρώτων Βυζαντινών αιώνων (325-727) βελτιώνει την άμηση και αδιάσπαστη πορεία της κλασικής λογοτεχνίας και σ' αυτούς. Η λογοτεχνία αυτή εκφράζει τη γρησιότερη μορφή του ρωμαϊκού κράτους. Την έκφραση της λογοτεχνίας, την αλλάζει ο Χριστιανισμός, που κατά τον Δ' και Ε' αιώνα δημιουργεί την έλληνική εκκλησιαστική λογοτεχνία, έτσι που οι αιώνες αυτοί να θεωρούνται χρυσοί αιώνες της λογοτεχνίας αυτής (Αθανάσιος, Βασίλειος, Χρυσόστομος, Γρηγόριος κλπ.).

5) Κ. Κρουμπάγερ, Ίστ. Βυζ. Λογ. [Έπιμ. Γ. Σωτηριάδου, εκδ. Παπύρου] τ. Α' σελ. 42.

6) βλ. R. Nicolai, Die Literatur des byzantinischen oder mittelgriechischen zeitraums, 1877

Οί έκστρατείες του Μ. Άλεξάνδρου έχουν εξελιγίσει τ' ανατολικά παράλια μέρη της λεγόμενης της Μεσογείου (*). Είναι ένα γεγονός, που επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη φημισμένων σχολών στην Αίγυπτο, Παλαιστίνη, Συρία, που πλουτίζουν τη Βυζαντινή φιλολογία (ταυτισμένη με τα χριστιανικά ιδεώδη—στά όποια το Βυζάντιο στηρίζει την υπόστασή του) με καινούργιες δυνάμεις.

Όλα δικαιολογούν αυτόν τον πλουτισμό: Άλεξάνδρεια, Άντιόχεια, Πέργαμος: έδρες των έλληνιστικών βασιλείων, που διοικούνται από ισχυρούς έλληνικούς οίκους, όπως οι Λαγίδες, Σελευκίδες, Άτταλίδες (*). Στις πόλεις αυτές συνεχίζεται η έλληνική παράδοση (που χωρίς να 'χει τη δροσιά της προγονικής αυτή έβγαίνει μέσα από τη λαϊκή ψυχή) ξεχωρίζει με την τεχνική της σοφία, βγαλμένη μέσα από πλουσιότερες βιβλιοθήκες. Όπως την προσφέρουν οι σχολές της Άντιόχειας, Έδεσσας (Μεσοποταμίας), Βηρυττού, Γάζας, Τύρου κλπ. παρατείνει τη ζωή του έλληνικού πνεύματος. την κληροδοτεί στο Βυζάντιο και διευκολύνει την σταθεροποίηση του Χριστιανισμού. Ό τελευταίος σαν αντάλλαγμα ύποστηρίζει την έλληνική παιδεία και συμφιλιώνει το Κράτος με την έλληνική κλασική παράδοση. Η συμφιλίωση αυτή είναι έργο των πατέρων της εκκλησίας και σώνει, από την καταστροφή, τον έλληνο κλασικό πολιτισμό. Ό πολιτισμός αυτός διατρέχει η νέο κίνδυνο με την εικονομαχία. Η νίκη όμως της εκκλησίας είναι και δική του νίκη. Αύτη η νίκη δείχνει το γερό κίτταρο του έλληνικού κλασικού πνεύματος, που κι έξω από την κυρίως πηγή του, έχει τη δύναμη να ριζώνει, να μεγαλουργεί και να την συναγωνίζεται. Πολλές είναι οι άφορμες του συναγωνισμού: κυριώτερη η νέα αντίληψη για τον άνθρωπισμό. Ό άνθρωπισμός αυτός, θρεμμένος από το Χριστιανισμό, δίνει στο βυζαντινό πνεύμα νέα δύναμη: μία συγγραφική δραστηριότητα με δικό της χρωματισμό έξωτερικά. Αυτό γιατί στο βάθος είναι συνέχεια του έλληνορωμαϊκού πνεύματος. Το καθάριο βυζαντινό πνεύμα αρχίζει μετά τον Θ' αιώνα. Οί προηγουμένοι αιώνες (από τον Δ' ως τον Η') είναι μεταβατικοί. (6) Σ' αυτούς γίνεται πάλη μεταξύ αρχαίων και διαμορφούμενων βυζαντινών στοιχείων. Η πάλη τελειώνει μ' έναν συγκερασμό που άφαιρεί (μετά τον Η' αιώνα) τον διασπαγμό της σκέψης, που άλλτε στρεφόταν προς το παρελθόν κι' άλλτε άτένιζε το μέλλον (10). Έτσι το ξεκάθαρισμα αυτό βελτιώνει την επίδραση του έλληνορωμαϊκού πνεύματος, στα πρώτα βυζαντινά χρόνια και την επανεμφάνιση του κλασικού συλλογισμού κατά τη διάρκεια του 10ου, 11ου και 12ου αιώνα. Η επίδραση και η διαδοχή (όπως τη βλέπουμε στα

7) βλ. Κ. Άμάντου, Εισαγωγή εις την Βυζ. ίστ. κλπ. Ίκαρος 1950, σελ. 25 κέ.

8) βλ. σημ. 7, σελ. 31.

9) βλ. σημ. 5, σελ. 40.

10) βλ. σημ. 5, σελ. 41.

γραπτά κείμενα της βυζαντινής λογοτεχνίας) δεν έχει, βέβαια, την αισθητική τελειότητα της κλασικής. Είναι κι' αυτό άποτέλεσμα της μίμησης. Πρέπει όμως να τονίσουμε την προσήλωσή του Βυζαντίου στην κληρονομιά του παρελθόντος, γιατί μ' αυτή διέσωσε και διέδωσε τον ελληνικό πολιτισμό σ' όλα τα μέρη. Παιδί αυτού του ελληνισμού, ξεκίνησε απ' αυτόν και έζησε χίλια τόσα χρόνια, γιατί στηρίχτηκε σε τρία θεμέλια: στην ελληνική αρχαιότητα, στο δικαιοκρατικό σύστημα του ρωμαϊκού κράτους και στον Χριστιανισμό, παρά τους διαταγμούς που δοκίμασε, στον πνευματικό τομέα, περισσότερο κατά τον Ζ' και Η' αιώνα (11) σχετικά με το ποιόν δρόμο έπρεπε ν' ακολουθήσει.

Οι διαταγμοί όμως παραμερίζονται και το βυζαντινό πνεύμα βρίσκει το δρόμο του (χάρη στην ελληνική κλασική παράδοση, που δεν το εγκατέλειψε ποτέ) δημιουργώντας έναν κύμανισμό, ποιό όμοιο του (αυτά τα χρόνια) δεν άναμώνουμε στη Δύση.

Τη σχέση βυζαντινού και ελληνορωμαϊκού πνεύματος τη βλέπουμε έντελως φυσιολογικά. Το ελληνικό κίτταρο, ισχυρό κι' αυτοδύναμο (άποτέλεσμα των επιδράσεων και άφομοιώσεων, που σημειώσαμε) είναι ταυτισμένο με τη βυζαντινή ψυχοσύνθεση (12), την ώρα που αυτή αρχίζει την πορεία των μεγάλων της πεπρωμένων. Αυτός ο ταυτισμός δίνει οντότητα στη βυζαντινή λογοτεχνία, που προσφέρεται (έκτός από το στενό λογοτεχνικό έργο—μ' εξαίρεση της ποίησης) σαν μία σπουδαία εκδήλωση του ελληνικού λαού, εκδήλωση που κρατάει το ύψος της από τα τέλη των αρχαίων χρόνων ως τα πρόθυρα των νεότερων. Αυτός ο ταυτισμός, πάλι, δικαιολογεί την επίδραση της βυζαντινής λογοτεχνίας πάνω στους ανατολικούς, τους σλαβικούς και τους εύρωπαϊκούς λαούς του μεσαίωνα.

Αυτός ο ταυτισμός, κατά τον Bücheler (13) βοηθάει και τη βυζαντινή φιλολογία να ξεφύγει από την άπομόνωσή της και ν' αρχίσει να εξετάζει τις πνευματικές σχέσεις, με τις όποιες οι Έλληνες και οι ρωμαίοι επικοινωνούσαν με τους πρίν και τους μετά απ' τους λαούς. Μιά εξεταστική ματιά πάνω στη βυζαντινή λογοτεχνία μάς το βεβαιώνει. Η βυζαντινή σκέψη φανερώνεται μπρός σε τα μάτια μας σαν ένα πλούσιον, σε πρώτες ύλες έδαφος.

Από δώ ξεκινώντας βρίσκουμε τα στοιχεία της φυσικής αυτοτέλειας της βυζαντινής λογοτεχνίας (αυτοτέλειας, που απέκτησε με τη βοήθεια του ελληνορωμαϊκού πνεύματος και του Χριστιανισμού), μέσα σ' ένα κράτος καθαρά θεο-

κρατικό. Και είναι κάπως υπερβολική η γνώμη του Κρουμπάχερ (βλ. σημ. 5, σελ. 49), πως πρέπει να προφυλαγώμαστε «από την υπέρμετρη έξαρση των αρχαίων στοιχείων και εις την ανατολικήν Ρώμην» μιά και «Τίποτε δέν απεπλήνησε, περισσότερο, την βαθύτεραν κατανόησιν και διάγνωσιν των βυζαντινών χρόνων, παρ' όσον η συνθήσια τό να θεωρη τις πάντα τά κατ' αυτούς διακλάδωσιν και άπάρροιαν της αρχαιότητος». Αντίθετα, έμεις πιστεύουμε, πως τό βυζαντινό κράτος είναι άπάρροια της αρχαιότητας, της ελληνικής αρχαιότητας, που είχε τη δύναμη ν' αναγεννηθεί, όπως και την έχει, σε συγκεκριμένους ιστορικούς σταθμούς. Και έτσι πρέπει να εξηγήσουμε τά λόγια του Κρουμπάχερ «Μόνον τυφλός όπαδός της κλασικής παντοκρατορίας θα άρηθη ότι κατά την μεταβατικήν από του 4ου μέχρι του 7ου αιώνας εποχήν, τά εις τό μέσον αιώνα διαβιβάζοντα ήμας νέα στοιχεία έξ άπόψεων της γενικής ιστορίας, μεγαλύτερον παρέχουν ένδιαφέρον και σπουδαιότερα είναι, παρά η άσυχος συνέχεια της αρχαιότητος».

Μιά έπισκόπηση των πρώτων βημάτων του Βυζαντινού πνεύματος, φανερώνει πως η αγάπη προς τη μορφή την κλασική και προς τό σοφιστικό στοιχείο παίζει πάνω στη διαμορφούμενη βυζαντινή λογοτεχνία σπουδαίο ρόλο. Το χριστιανικό πνεύμα (που αποτελεί κάθε κίνητρο του Βυζαντινού Κράτους) υποχρεώνεται σε όρισμένους συγκεκριμένους με την ελληνορωμαϊκή σκέψη, όσο κι' άν την όνομάζει ειδωλολατρική, όσο κι' άν την πολεμάει. Διαφορετικά δέ μπορεί να κάνει. Στερεώνει την ύπόσταση του πάνω σε κείνα που κληρονόμησε και με την παιδεία τους προσπαθεί να επιβληθεί. Αν έπρόκειτο για νέα κρατική ύπόσταση, αθύπαρκτη ξένη προς τά προηγούμενα, η διαφοροποίησή θα ήταν φανερή. Το Βυζαντινό όμως Κράτος, προέκταση του Έλληνορωμαϊκού, δέ μπορεί ν' άγνοήσει (στά πρώτα του βήματα) την παράδοση. Απ' αυτήν δανειζεται τά στοιχεία εκείνα που τό βοηθούν να δημιουργήσει τη δική του. Αυτός ο δανεισμός (στην αρχή ύποχρεωτικός) με τον καιρό θ' άραιώσει και στο τέλος θα παρουσιαστεί η άτόφια (όσο κι' άν στο βάθος διατηρεί κάποια σχέση με την προηγούμενη) φιλολογική του δημιουργία.

Τούτο εξηγεί τό γιατί από τον Δ' ως τον Ζ' αιώνα, ό,τι παρουσιάζει η Βυζαντινή λογοτεχνία είναι άπήχηση της ελληνορωμαϊκής, τό γιατί κατά τον Κάρλ Κρουμπάχερ τό χρονικό αυτό διάστημα (Δ' ως Ζ' αιώνας) είναι μεταβατικό κι' άκόμα γιατί μοιάζει με σκότος (14). Κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων κάθε πνευματική εκδήλωση των βυζαντινών έξωτερικά μπορεί να άποδοθεί σ' αυτούς. Στη βαθύτερη αίσια της άπήχηση της ελληνορωμαϊκής σκέψης. Άλλωστε δέν πρέπει να ξεχνούμε, πως η διαφοροποίηση δέν είναι ζήτημα βιασμένων ενεργειών, άλλα ζήτημα χρόνου και πολιτικής. Τό γεγονός αυτό οι έκπρόσωποι

11) βλ. σημ. 5, σελ. 48.

12) Αυτό δέν παρατηρήθηκε μόνο στο λατινικό πνεύμα. Η λατινική λογοτεχνία (όπως σημειώνει ο Κρουμπάχερ, βλ. σημ. 5, σελ. 49) των άνωθραπιστών, δέν θεωρήθηκε, ούτε από τους Ιταλούς, κάτι που έμοιαζε μ' έθνική κληρονομιά.

13) βλ. Bücheler, Philologische Kritik, Μπόν, 1878, σ. 1.

14) βλ. σημ. 5, σελ. 48.

του Βυζαντίου, τὸ κατάλαβαν κ' ἔκαναν ὅ,τι καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου: ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν παράδοση πού κληρονόμησαν, ὅπως καὶ οἱ τελευταῖοι ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν κόσμων πού εἶχαν καταλύσει. Πῶς μπορούσαν νὰ κάνουν διαφορετικά οἱ βυζαντινοί; Ἡ ἐπίδραση (πάνω σ' αὐτούς) τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παρουσιαζόταν ὡς ὑποχρεωτική (14). Ἄν εἶχαν παραγνωρίσει αὐτὸ τὸ στοιχείο, δὲ θὰ παρυσίαζαν τὴν ἐκπολιτιστικὴ ἀντοχή πού παρουσίασαν (15). Ἔτσι ἐξη αἰῶνες (τρῆς π. Χ. καὶ τρεῖς μ. Χ.) δὲν ἀλλάζουν (ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ ζητήματα) τὸ σκηνικό. Ἀλλαγὴ γίνεται μόνο στὴν κρατικὴ ὑπόσταση: χωρισμός τοῦ ρωμαϊκοῦ Κράτους (ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντινὸ) σὲ δυτικὸ καὶ ἀνατολικὸ (17). Τὸ ἀνατολικὸ σιγά-σιγά (ἐπειδὴ εἶναι λιγότερο ἐκτεθειμένο στὶς βαρβαρικές ἐπιδρομές) παίρνει ἀτόφια ἑλληνικὴ μορφή ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα (18).

Ὅπως ὁ διαχωρισμός τοῦ Κράτους, σ' ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ, εὐνόησε τὸ ἀνατολικὸ, ὅμοια κ' ἡ ἑλληνικὴ κλασσικὴ λογοτεχνία ἐπῆρασε τὴ βυζαντινὴ. Αὐτὴ ἡ ἐπίδραση, ὅσο κι ἂν καταπολεμήθηκε ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα (πού τὴ θεωροῦσε ἐμπόδιο στὴν κατανόηση τῆς ἐνορίας τοῦ ἐνὸς θεοῦ) ἐνίσχυσε τὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, καὶ μάλιστα μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐκπρόσωπων τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος (19). Ἄς μὴν ξεχνοῦμε, πῶς ὁ Χριστιανισμός (σὰν τέλεια ἔκφραση τῆς ἐξατολογοῦσας ἑλπίδας τοῦ

ἀνθρώπου) πολλὰ ὀφείλει στὴν ἑλληνικὴ κλασσικὴ φιλολογία. Οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι του (20) σπούδασαν σ' ἔθνικες σχολές. Πάνω στὸ ἴδιο ἱστορικὸ ἔδαφος δυὸ πολιτισμοὶ ἔθρεψαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον συναγωνιζόμενοι μεταξύ τους (21). Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μαγικῆς ἑλξης αὐτοῦ τοῦ τόπου, πού τοὺς ὑποχρέωσε νὰ παραδεχθοῦν, πῶς ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας βασίζονταν στὴ δυνάμη τους. Γιὰ τὴν κατανόηση αὐτῆ (σὲ κρίσιμη ὥρα διαμάχης) σπουδαῖο ρόλο (εἶδος γέφυρας) παίξει ὁ Νεοπλατωνισμός μὲ τὰ ἀνατολικά μυστικιστικὰ του στοιχεῖα (22). Ἔτσι μ' ὅλο πού τὸ ἐπίσημο Κράτος βάζει ὡς πρόγραμμα τὴν καθιέρωση νέας τάξης πραγμάτων, τὸ ἑλληνιστικὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νὰ παίξει ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικῆς ζωῆς (23). Ὁ ρόλος αὐτός, φανερός, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζει τὸ Βυζαντινὸ Κράτος ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦ βήματα ὡς τὰ βήματά τῆς κατάλυσής του.

Βέβαια τὸν ρόλο αὐτὸν (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν 10ο, 11ο, καὶ 12ο αἰῶνα) τὸ Βυζάντιο θέλει νὰ τὸν ἀγνοεῖ. Πίστη στὴν ἐσωτερικὴ του δύναμη. Naί. Πιστεῖν, πῶς ἔχει τὰ μέσα νὰ δημιουργήσει δική του παράδοση, ὅπως τὸ κατῳρθωσε στὴν τέχνη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ δικαιοδοῦμε τὸ κλείσιμο τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν, μὲ διδασχὴ τοῦ «Ἰουστινιάνειου Κώδικα» στὰ 529 (24), πού ἔβαλε τέρμα στὴν ἐπίδραση τῆς παγανιστικῆς ἀντίληψης τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ὑποχρεώνοντας τοὺς τελευταίους σοφοὺς τῶν Ἀθηνῶν (25) νὰ καταρῦγουν στὴν αὐλὴ τοῦ Χωσρόη.

15) Τὴν ὑποχρέωση αὐτὴ τὴ γεννοῦσε ἡ χρῆση τῆς γλώσσας: «... καὶ πρὶν γίνει τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἐθνολογικῶς σχεδὸν ὁμοιογενές, ἤτοι ἑλληνικόν, δὲν ἤδυνάτο παρὰ νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Μετεχειρίζετο μὲν καὶ τὴν λατινικὴν... ἀλλὰ πλὴν αὐτῆς ἴδιος σχεδὸν ὁ ἄλλος πνευματικὸς βίος εἶχε ὄργανον τὴν ἑλληνικὴν», τονίζει ὁ Κ. Ἀμαντὸς (βλ. σημ. 7, σελ. 181). Τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς κλασσικῆς παιδείας πάνω στὴ (τοὺς χρόνους αὐτούς) Βυζαντινὴ λογοτεχνία, ὁ Δ.Κ. Ἐσσελιγκ τὴν δικαιολογεῖ μὲ αἴτιο τὴν διαμάχη τοῦ γλωσσικοῦ, διαμάχη πού ἀρχισε ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου καὶ συνεχίστηκε ὡς τὸν Ζ' αἰῶνα (βλ. Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμός, μετάφρ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, ἐν Ἀθήναις 1941, μέρος πρῶτο, σελ. 67 κέ).

16) Ἄντικειμενικὸν τὸ Βυζαντινὸ αὐτὸ κράτος ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἠδυνήθη νὰ προσφέρει μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίας αἱ δὲ ποῖαι προσεγγίζουσιν τὰς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ λέει ὁ Κ. Ἀμαντὸς (βλ. σημ. 7, σελ. 184).

17) βλ. σημ. 7, σελ. 180.

18) βλ. σελ. 7, σελ. 181.

19) «Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, λέει ὁ Δ.Κ. Ἐσσελιγκ, ταχέως καὶ αὐτοὶ ὑπέστησαν τὴν γοητείαν τοῦ εἰς μόνους τοὺς λογίους περιορισμένου ἀττικισμοῦ» (βλ. σημ. 15, σελ. 68 κέ).

20) Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κλπ.

21) «Ἡ μεταβατικὴ ἐποχὴ μετὰ τὸ ἔθνος καὶ Χριστιανισμοῦ, γράφει ὁ Κ. Ἀμαντὸς, οἱ μέχρι τοῦ 529 χρόνου, καθ' ὅς ὁ ἔθνος ἀμύνεται καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπιτίθεται φέρουν κατ' ἀνάγκην εἰς πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν δύο κόσμους, τὸν δυνάτα ἀρχαῖον ἔθνος καὶ τὸν ἀνατέλλοντα Χριστιανισμὸν, ὁ δὲ ἀγὼν πρὸς ἐπικράτησιν ἔφερον εἰς τὸ μέσον τὴν μεγάλους συγγραφῆς χριστιανικοῦ ἀλλὰ καὶ ἔθνικους.» (βλ. Ἰστ. τοῦ Βυζ. Κράτους, τ. Α' 1939, σελ. 54).

22) βλ. σημ. 1, σελ. 66 κέ. «Ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, λέει ὁ Κ. Ἀμαντὸς, ἀγωνίζεται νὰ συστήσῃ ἐαυτὴν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πρὸς τοῦτο, πλὴν τῆς ἴδιας κοσμοθεωρίας, ἐμφανίζει καὶ ἐν τῇ πράξει κοινωνικὴν δράσιν ἀξιολογῶν» βλ. σημ. 21 σελ. 54, Roth. K. Ἰστ. τοῦ Βυζ. Πολιτισμοῦ [μετάφρ. Ν. Γ. Σβορώνου, Ἀετὸς Α.Ε. 1949], σ. 104, σημ. 3 (Ἄλ. Διομήδης) σελ. 236 κέ. Εἰδικώτερον γιὰ τὴς σχέσεις μετὰ Χριστιανισμοῦ καὶ παγανισμοῦ βλ. Aimé Puech, Hist. de la Litt. Grecque Chrétienne, Paris, 1930, τ. III, σελ. 41.

23) βλ. σημ. 21, σελ. 51 κέ.

24) βλ. Α. Φουριώτη, Ἡ ζωὴ τῶν Ἀθηνῶν στὰ Βυζαντινὰ χρόνια, Περιοδ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία (ἀρ. τεύχ. 89, σελ. 534).

25) Ἀδάμακος ὁ Σύρος καὶ Σιμπλίσιος ὁ

Ὅστόσο, πέρα ἀπὸ τὸ κλείσιμο τῶν σχολῶν αὐτῶν, στὴ βάση ἡ ὅλη συγκρότηση τῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ κλασσικὴ ἀντίληψη, βεβαιώνοντας, ὅπως λέει ὁ Κ. Κρουμπάχερ⁽²⁶⁾, πὼς ἡ ἀρχαία παράδοση δὲ ἀβύστυς ποτὲ στὸ Βυζάντιο. Ἡ παράδοση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ τελικὰ (παρὰ τὶς ποικίλες μυστικιστικὲς ἐπιδράσεις καὶ κοινωνικο-πολιτικὲς διαφοροποιήσεις) τὸ Βυζάντιο παίρνει ἑλληνικὴ μορφή. Ἔτσι σὲ δύο περιόδους ἀναγέννησης τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἐπηρεάζει τὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, μ' ὄλο πού ἡ ἐπίδραση ὀφείλεται στὴ διατήρηση τῆς ἀρχαίας γλώσσας, τεχνιτῆς στὸ βῆθος⁽²⁷⁾, πού λίγοι τὴ χρησιμοποιοῦν: Ἰωάννης Μαλάλας, Λέοντιος (ἀπὸ τῆ Νεάπολη), Θεοφάνης (ὁ χρονογράφος), Κωνσταντῖνος Ζ' (ὁ Πορφυρογέννητος).

Παίρνοντας τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἀφετηρία τους, βλέπουμε, πὼς τὸν Δ' αἰῶνα θριαμβεῖ ἡ χριστιανικὴ λογοτεχνία. Εἶναι ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὸ περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται στὴν Ἀφρική, στὴν Ἀσία κλπ. Καρποὶ τῆς τὰ θεολογικὰ συγγράματα⁽²⁸⁾, πού διακρίνονται ἀπὸ τὴν ὀποψὴ αὐτοτέλειας καὶ ἀτομικῆς σκέψης. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θ' ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ λογοτεχνία τῶν μεταγενέστερων χρόνων. Παράλληλα πρὸς τὴν λογοτεχνία αὐτὴ, εἰδικοὶ καταγίνονται μὲ τὴ διάσωση τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τοῦ παρελθόντος. Ἔργα αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας τὰ Ὑπερμῆματα καὶ οἱ Ἀναθολογίαι, πού δὲν εἶναι ἔργο ἀτομικόν. Τέτοιο πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὶς

βιογραφίες τῶν Ἁγίων, πού μαζί μὲ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἀποτελοῦν τὴν ὑπέροχη πνευματικὴ ἐκδήλωση τοῦ Βυζαντίου⁽²⁹⁾. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἂν ἔλλειπαν αὐτῆς οἱ τελευταῖες ἐκδηλώσεις, πολὺ δύσκολα θὰ καταλαβαίναμε τὴν οὐσία τῆς βυζαντινῆς ζωῆς. Ἀπὸ δὴ ξεκινώντας, παραδεχόμεστε, πὼς σ' αὐτὴ τὴ δημοτικὴ ποίηση, πού σῶθηκε μὲ στοματικὴ παράδοση, χρωστῶμε τὰ κλέφτικὰ μας τραγούδια, πού διατήρησαν τὸ ἀκριτικὸ πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου. Κοιτᾶ τους ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ποίηση, πού τὰ σπέρματά της προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνατολή⁽³⁰⁾, ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴ τροφὴ τῶν Βυζαντινῶν.

Δίπλα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ποίηση, ἀπὸ τὸν Δ' ὡς τὸν Ε' αἰῶνα, λογοτεχνία, ὅπως τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, δὲν ὑπάρχει. Ὅ,τι κυκλοφορεῖ εἶναι κατώτερό της. Ἀκόμα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λογοτεχνία, κατὰ τὸν Δ. Κ. Ἔσσελιγκ, δὲν εἶναι ἀντάξια τῆς ποιητικῆς ἀπλότητος «τῆς ἐπὶ τοῦ ὅρου διδαχῆς τοῦ Χριστοῦ» ἢ τῆς βαθεῖας ἔννοιας τῶν παραβολῶν⁽³¹⁾. Αἰτία τῆς πτώσης ἢ διαμάχη τοῦ γλωσσικοῦ.

Ἡ δυσαρμονία ἢ ἀναγκαιῶς προερχομένη ἐκ τῆς μίμησος κλασσικῶν καὶ εἰδωλολατρικῶν παραδειγμάτων ὑπὸ χριστιανῶν συγγραφέων, καταφαίνεται ἐξ Ἰσοῦ καὶ εἰς ἄλλα συγγράμματα μὴ θρησκευτικὰ, καὶ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς θεολόγους ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μὴ θρησκευτικοὺς συγγραφεῖς ἢ δυσαρμονία δὲν φαίνεται τόσο σαφῶς, ἔνεκα τῆς φύσης τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα πραγματεύονται, ἂν καὶ βραδύτερον ἐκδηλοῦται καὶ εἰς αὐτοὺς ὀπωσδὴπρὲ σαφέστερον⁽³²⁾.

Ἡ δυσαρμονία αὐτὴ (μ' ἄλλα λόγια ἢ ἐπίδραση καὶ μίμηση) ὑπάρχει καὶ στὴν Ἱστοριογραφία. Στὴν τελευταία τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα⁽³³⁾ κυριαρχεῖ πάνω της. Μέθοδος καὶ

Κίλιξ, Ἐλλάδιος τε ὁ Φρόξ καὶ Πρισκιανὸς ὁ Λυδὸς, Ἑρμείας τε καὶ Διογένης οἱ ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσίδωρος ὁ Γαζαῖος» (βλ. Ἀρχαίαι, II, 30).

26) βλ. σημ. 5, σελ. 48.

27) «Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία, λέει ὁ Δ. Ζακινθίνος, ἀπηνήθη τὴν ῥωμανὴν γλῶσσαν διὰ τὴν χρησιμοποίησιν γλωσσικῶν ὄργανων πεπαλιωμένων καὶ δισκαμπτῶν ἀπηνήθη τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῆς πραγματικῆς δημιουργίας, διὰ τὴ συνθέσιν διὰ τοῦ συρφετοῦ τῶν ἀπρηχαιωμένων λέξεων καὶ τῶν σκολιῶν, συντακτικῶν τεχνασμάτων, τὴν πραγματικὴν δημιουργικὴν τοῦ πνοῆν. Διὰ τοῦτο ἡ λογία προελεύσεως Γραμματείας, ἐν ἐξαιρέσωμεν τὴν περισπούδοτον καὶ ἀνελλιπὴ σειρὰν τῶν ἱστορικῶν καὶ τινῶν ἄλλων ἐργῶν τῶν τελευταίων ἰδίως αἰῶνων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει πρῶτα ἀνάτασις πνεύματος, ἐλάχιστα δημιουργήματα λογοτεχνικῶς ἀξιόλογα ἔχει νὰ παρουσιάσῃ» (βλ. σημ. 1, σελ. 68).

28) Γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς: Ἀθανάσιον (πολέμου τοῦ Ἀρειανισμοῦ) Εὐσέβιον (ἰδρυτὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας), Βασίλειον τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον κλπ. βλ. σημ. 29 (Aimé Puech) τόμ. I-II (1928), τόμ. III (1930), ὅπου πλατεῖα ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

29) Κ. Dieterich, Geschichte der Byzantinischen und Neugriechischen Literatur, 1909

30) Ἐκπρὸσωπὸς τῆς ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς (στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ). Γιὰ τὴν ποίησίν του βλ. σημ. 15 (Ἔσσελιγκ) σ. 77 κέ. σημ. 1, σ. 69, σημ. 5, σελ. 163-164, σημ. 22 (Roth, K) σ. 105, Dielh, Ch. Histoire de l'empire Byzantin, Paris 1919, σ. 41, Θ. Εὐδὴ, Ἡ ποίηση τοῦ Ρωμανοῦ κλπ. περ. Ἀκτινές, τ. ΙΑ'—ΙΒ', 1948-49, τεύχ. 86, 87, 88

31) βλ. σημ. 15, σελ. 68.

32) βλ. σημ. 15, σελ. 69.

33) «Τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Δημοσθένη, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πλάτωνα φώτιζε τὴν Κωνσταντινουπόλην. Οἱ πολυάριθμοι ἐρμηνεῖς καὶ τὰ σχόλια τῶν Βυζαντινῶν πάνω στοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς φανεροῦν μὲ πόσο ζῆλον διαβάζονταν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ξεκαθάρισαν καὶ ἀπλοποίησαν τὴν κοινὴ γλῶσσα, γιατί εἶχαν ἀποκτήσει τὴν ἰκανότητα νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ γλῶσσα τῶν προγόνων τους, πού εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἡ γνώση τῶν φημισμένων διδασκάλων τους, πού εἶχαν μαγεῖσει καὶ διδάξει τὸ

γεγονότα, τὰ κάνουν προσιτὰ στὸ λαό, γράφουν σ' ἀπλὴ γλῶσσα καὶ μ' ὄλο πού δὲν ἀκολουθοῦν τὴν ἐπιστημονικὴ γραμμὴ, σημειῶνουν μεγάλη ἐπίδραση, εἰδικότερα, στοὺς χρονογράφους τῶν Σλαβικῶν λαῶν.

Παράλληλα πρὸς αὐτὰ τὰ εἶδη τῆς πεζογραφίας, καλλιιεργεῖται τὸ ἐπὶ ος, τὸ ἐπὶ γράμμα, ἡ ἔλεγεία καὶ ἡ ἱστορικὴ ποίηση. Ἀντιπρόσωπος τοῦ ἔπους εἶναι ὁ Νόννος Πανοπολίτης⁽⁴⁴⁾ καὶ τῆς ἱστορικῆς ποίησης ὁ Γεώργιος Πισίδης⁽⁴⁵⁾, πού τὸν μιμῶνται πολὺ ὄλοι οἱ μεταγενέστεροι.

Αὐτὴ τῆ δραστηριότητα τῆ σταματοῦν ἐξωτερικὰ γεγονότα, ἀπὸ τὸν Ζ' ὡς τὸν Η' αἰῶνα. Τῆ δραστηριότητα αὐτὴ τῆ διαδέχεται ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν προάσπιση τοῦ Κράτους, πού τὸ ἀπειλοῦν, ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς, ἐχθροί. Μέσα σ' αὐτὴ τῆ γενικὴ ἔννοια (πού ὄλα ἐπιστρατεύονται γιὰ τὴν κοινὴ διατήρηση τῆς ἐλευθερίας, τῆς θρησκείας κλπ.) καιρὸς δὲν μένει γιὰ λογοτεχνικὲς ἐνασχολήσεις. Ἀκόμα καὶ στὸν θρησκευτικὸ τομέα πορατηρεῖται ἡσυχία. Δογματικὲς διαφωνίες δὲν ὑπάρχουν. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς⁽⁴⁶⁾, πού χαρίζει στὴ χριστιανωσύνη τὸ ἐγχειρίδιο τῆς δογματικῆς τῆς, πολεμῶντας, μ' αὐτό, ὄλες τῆς ἀρέσεις. Δίπλα σ' αὐτό, τὸ ποιητικὸ του ἔργο δὲν ἔχει τῆ δροσερότητα, πού ἔχει τὸ ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ περίεργο πού τὸ διακρίνει τὸ ἐμποδίζει νὰ γίνε κτῆμα λαϊκὸ.

Λογοτεχνικὴ δραστηριότητα παρουσιάζεται, πάλι, γύρω στὸν Θ' αἰῶνα. Συνοδεύεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σταθεροποίηση τοῦ Κράτους. Ἡ Βασιλεύουσα (μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, μ' ὄλο πού αὐτὴ ἡ ἀπώ-

λεια στοιχίζει στὸ κράτος ἀξιόλογα πνευματικὰ κέντρα) γίνεται αὐτὴ τὸ κέντρο τῆς παιδείας. Οἱ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος φέρνουν τὸν χριστιανισμό στοὺς σλαβικὸς λαούς, μεταφράζοντας τὰ ἱερά του βιβλία στὴ γλῶσσα τους. Μὰ τὸ κυριώτερο γεγονός, πού δίνει ἀνθιση στὴν πνευματικὴ ζωὴ, εἶναι ἡ ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸ Βάρδα (860). Μιὰ πάλι πνευματικὴ ἀρχίζει: ἡ πάλι τοῦ σπουδαίου εἰκονοκλαστικοῦ πνεύματος μὲ τὸ εἰκονομαχικὸ πνεῦμα. Νικαίε τὸ πρῶτο. Ἡ ἑλληνιστικὴ ἀρχαιότητα παίρνει πάλι τῆ θέση τῆς καὶ οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Βυζαντίου ἀρχίζουν νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς λησμονημένους προγόνους τους. Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή στὴν ἀρχαιότητα, πού διασώζει ὄ,τι λαμπρὸ κληρονόμησε στὴν ἀνθρωπότητα ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἐπιστροφή πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ φτάνει στὸ κατακόρυφὸ τῆς στὸν ΙΓ' δείχνει κοντὰ σ' ἄλλα καὶ τῆ δύναμη τοῦ βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ⁽⁴⁷⁾. Τὴν ἀρχὴ γιὰ τῆ διάσωση τῶν προγονικῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τὴν κάνει ὁ Κωνσταντῖνος Κεφαλῶς⁽⁴⁸⁾—τέλη τοῦ Θ' αἰῶνα—μὲ τῆ συλλογὴ τῶν ἀρχαίων ἐπιγραμμάτων. Τὸν ὄλουθοῦν κι' ἄλλοι σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, ἐκτελώντας (μὲ περισσότερη ἀγάπη, μετὰ τὸ 900) τὴν ἐπιθυμία τοῦ Κωνσταντῖνου Πορφυρογέννητου. Ἀκολουθοῦν συνέχεια διάφορες φιλολογικὲς ἐργασίες (π. χ. τὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα, τὸ λεξικὸ τοῦ Σουῖδα, τὰ ἔτυμολογικὰ λεξικά κλπ.), γιὰ νὰ κλείσει ἡ προσπάθεια μὲ τὰ συναξάρια τοῦ Συμεῶν τοῦ μεταφραστῆ, πού, κατὰ τοὺς εἰδικούς, ζημιώσαν τὴν ἀρχαία παράδοση. Οἱ Ι', ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνες εἶναι αἰῶνες, στοὺς ὄποιοι (ἀφοῦ οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Βυζαντίου ἐστραμαν πάλι τὴν προσοχὴ τους στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα) ἀφείλουμε τῆ διάσωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ἀρχαίας μας λογοτεχνίας. Ἄν εἶχε λείψει αὐτὴ ἡ προσπάθεια, πού ἔφερε τὸν τότε Βυζαντινὸ πρὸς τὴν κλασσικὴ μας ἀρχαιότητα, θὰ εἶταν πολὺ δύσκολη ἡ γένεση τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ γράμματα, ὄπως τὴν ἀνταμώνουμε στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν⁽⁴⁹⁾.

(Στὸ ἐπόμενο τὸ τέλος)

47) βλ. Neuman, Griechische Geschichtsschreiber, 1888, τοῦ ἴδιου Byzantinische Kultur und Renaissance Kultur, 1903.

48) βλ. σὺμ. 23, τόμος Β' σελ. 112 κέ. Στὸν ἴδιον τόμο (ἀπ' τῆ σελ. 111, βλ. λεπτομερέστερα τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντῖνου Πορφυρογέννητου. Ἐπίσης σύννοση τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας (ἀπὸ τὸ 641-1081) Ν. Jorga, Histoire de la vie Byzantine, empire et civilisation, II, Bucarest, 1934 σελ. 155 κέ. St. Runciman, La civilisation Byzantine 330-1453, Paris 1934, σελ. 255 κέ.

49) βλ. ἀνωτ. σὺμ. 47. Ἐπὺ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ δράση τῆς Ἄνας Κομνηνῆς.

φάνη. βλ. § 140, 143, 144, ἐπίσης, σὺμ. 15 (Δ. Κ. "Ἐσσειεγκ) σελ. 98 κέ., σελ. 110 κέ., σὺμ. 30 (Roth K) σελ. 107, Krumbacher (μετὰφρ. Χ. Καρούζου) ἀνωτ. σελ. 65 κέ.

44) βλ. σὺμ. 23, σελ. 55, σὺμ. 7, σελ. 124 Krumbacher, (μετὰφρ. Χ. Καρούζου) ἀνωτ. σελ. 69, σὺμ. 30 (Roth K) σελ. 107, σὺμ. 15 (Δ. Κ. "Ἐσσειεγκ) σελ. 73. Ὁ Νόννος σ' ἐποχὴ πού ἦταν ἐθνικὸς (γύρω στὰ 400) ἔγραψε τὰ "Διονυσιακὰ" ἔπος μὲ θέμα τὸ ταξίδι τοῦ Θεοῦ Διόνυσου στῆς Ἰνδίες). Ὅταν ἔγινε χριστιανὸς μετέφρασε ἔμμετρα, τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη. Ἀπὸ τῆ μυθολογικὴ ποίηση ἐπηρέαστηκαν κι' οἱ Τρυφιδάδωρος ("Ἄλωσις τῆς Τροίας) καὶ Κόλλουθος ("Ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ἐλένης). Γ' αὐτοῦ βλ. Tryphiodori et Colluthi carmina, ἐκδ. G. Weinberger, 1896.

45) βλ. σὺμ. 15 (Δ. Κ. "Ἐσσειεγκ) σελ. 75, σὺμ. 1, σελ. 69, σὺμ. 30 (Roth K) σελ. 107, Krumbacher (μετὰφρ. Χ. Καρούζου) ἀνωτ. σελ. 70 κέ.

46) βλ. σὺμ. 5, σελ. 98 § 16, σὺμ. 15 ("Ἐσσειεγκ) σελ. 54 (μέρος β'), σελ. 31 (μέρος γ') σὺμ. 30 (Roth, K) σελ. 108, σὺμ. 23 σελ. 352 κέ.

Τὸ Δεκάπενθήμερο

ΑΘΗΝΑΙ 1 ΙΟΥΝΙΟΥ 1953

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ «Η Ἀλώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλεία Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ». Ἐν Ἀθήναις 1952 (Σχ. 8ον σελ. 80).

Ἡ Ἀλώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πού σημαίνει τὸ τέρμα τῆς ἐνδύσου πορείας τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτικοῦ οργανισμοῦ καὶ γίνεται συγχρόνως ἡ ἀρχὴ μιᾶς περιόδου μὲ ἰδιαίτερο ενδιαφέρον γιὰ τὸν νεώτερο Ἑλληνισμό, εἶχε τεραστίαν ἀπήχησι σ' ὅλο τὸν γνωστὸ τότε κόσμον, γιὰ τὴν ξεχωριστὴ σημασίαν πού ἀποκοτοῦσε αὐτὸ τὸ γεγονός, μέσα στὴν παγκόσμιον ἱστορικὴ διαδρομὴ.

Γιὰ τούτο καὶ εἶναι εὐεξήγητος ὁ πλοῦτος τῶν πηγῶν, πού περιγράφουν καὶ πληροφοροῦν γιὰ τὰ αἰτίαι, τὴς τελευταίας στιγμῆς, καὶ τὰ γεγονότα πού διεδραματίστησαν, μετὰ τὴν πτώσι τῆς Βασιλευσύης.

Οἱ τέσσαρες μεγάλοι ἱστορικοὶ τῆς Ἀλώσεως (Δούκας, Κριτόβουλος, Σφραντζῆς, Χαλκωνιδύλης), διάφορος Τούρκοι, Φράγκοι, Σλάβοι χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ, —σύνχρονοι καὶ μεταγενέστεροι, — τέλος τὰ διάφορα λογοτεχνικὰ μνημεῖα καὶ ἰδιαίτερα οἱ «Θρήνοι», παρέχουν πολυτιμὰς πληροφορίες, γεμάτες πόνο γιὰ τὸ τραγικὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ ἐλπίδες γιὰ τὴν μελλοντικὴ ἀνάστασι τοῦ Ἑθνοῦς.

Στὰ κείμενα αὐτὰ ἐρχεται τώρα νὰ προστεθῇ, μὲ ἰδιαίτερες ἀπαιτήσεις γιὰ τὸ ἀξιόλογο περιεχόμενον του, καὶ ὁ Ἑλληνικὸς βαρβαρικός κώδικς 111 τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης.

* *

Τὴν σημασίαν τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἐτόνισαν βέβαια ὁ Σπ. Λάμπρος καὶ ὁ Cy. Moravesik, ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ζώρας ὅμως εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ πρῶτος συστηματικὸς τοῦ μελετητῆς.

Ἔτσι τὸ περιεχόμενον τοῦ βαρβαρικοῦ κώδικος 111, δὲν ἔγινε μόνον ἀντικείμενον διαφόρων ἐιδικῶν ἐργασιῶν τοῦ κ. Γ. Ζώρας, — ὁποῖος ἔχει ἔτοιμο πρὸς ἔκδοσιν ὅλο τὸ κείμενον — (Τὰ τελευταῖα ἐτη τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἡ Ἀλώσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, Αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ Κωνσταντινοῦ Παλαιολόγου κλπ.), ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ θέμα διατριβῆς τοῦ μαθητοῦ του κ. Φ. Βίγκιο, πού μάλιστα μὲ τὴν ὑπόδειξίν του ἀντέγραψε καὶ ἐξέδωκε τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Ἀλώσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κεφάλαιον «σὲ μὴ ἀπλῆ καὶ ὄχι κριτικὴ ἔκδοσι» («Ἐπιθεώρησις», Ἔτ. Β', Ἀπρ. 1939, σελ. 125).

Ἡ σημερινὴ «κριτικὴ» ἔκδοσις τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Ζώρας, δὲν ἀποκοιδιστᾷ μόνον τὸ κείμενον, ἀλλὰ δίδει καὶ ἐνδιαφέρον παράδειγμα τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖο ὀφείλει νὰ γίνεται ἡ ἔκδοσις νεοελληνικῶν κειμένων ἐνῶ συγχρόνως μὲ σύγκρισιν τῶν διορθώσεων τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Ζώρας (ἐπινομι—ἐπιμονή) ἢ τῶν

παραιν γνώσεων τοῦ κ. Φ. Βίγκιο (ἐπιπῆνα: Β—ἐπιπῆνε:cod.—ἐπιπῆνε: Ζ) ὀδηγεῖ σὲ σκέψεις γιὰ τὴν ἀνάγκη πού ὑπάρχει ἀναθεωρήσεως τῶν ἔκδόσεων πού ἔγιναν, κατὰ καιροῦς, ἀπὸ διάφορα χροῖα, ὄχι ὅμως μὲ τρόπο ἐπιστημονικόν, ἀφοῦ μάλιστα ἐκτός τοῦ περιεχομένου εἶναι πάντα καὶ ἡ γλωσσικὴ μορφή πού ἐνδιαφέρει τὸν μελετητὴ.

Ὁ κώδις — γράφει πρόλογίζοντας ὁ κ. Γ. Ζώρας — παρουσιάζει μεγάλην σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς. Καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς μὲν πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ ὄρος τοῦ συγγραφέως, τὸ ὁποῖον διακρίνει ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ζωηρότης τῆς ἀφηγήσεως, ὡς καὶ τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα, χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμιλουμένης τῆς τότε ἐποχῆς. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ περιεχομένου εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς καὶ μελέτης καὶ παρεχόμεναι ἱστορικὰ πληροφορία, ἐν συνδυασμῷ, πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ συγγραφεὺς» (σελ. 11).

* *

Ἀπὸ τὸν κώδικα ἔχουν χαθῆ τὰ πρῶτα καὶ τὰ τελευταῖα φύλλα καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ καθορισθοῦν μὲ ἀκρίβεια τὰ χρονικὰ ὄρια συνθέσεως αὐτῆς τῆς ἱστορίας, πού πάντως τὸ ἀντίγραφόν τῆς ἀνήκει στὴν ΙΣΤ' αἰώνα.

Τὸ κεφάλαιον πού ἐκδίδει ὁ κ. Γ. Ζώρας (φυλ. 50r-81r), ἀναφέρεται στὴν ἄλωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν βασιλείαν Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ.

Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀνοδο στὸ θρόνον τοῦ Μωάμεθ, πού τὸν παρουσιάζει ὡς τύπον πικνοῦργο καὶ τὸνίζει τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ γίνῃ κύριος τῆς Βασιλευσύης. Ἀναφέρει κατόπιν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐχθρικών δυνάμεων, πού ὁ ἀγνωστος χρονογράφος τὴς ἀνεβάζει σὲ 400 χιλ.—ἀν καὶ οἱ περισσότεροι παραδέχονται ὅτι ἦσαν 300 χιλ.—ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὴς λεπτομέρειες τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῶν πολεμικῶν μέσων πού χρησιμοποιούσαν οἱ Τούρκοι, περιγράφει τοὺς ἀγῶνας, ἀριθμῶντας τὴς ἀπώλειες τῶν Τούρκων καὶ ὑπογραμμίζοντας τὴ διαφορά τῶν δυνάμεων στὴς δύο παρατάξεις. Ἐξαιρεῖ ἀκμή τὴν ἀνδρεία τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ κατακρίνει τοὺς ὀλίγους ἐκείνους, πού δὲν στάθηκαν ἀντίστοιχοι τοῦ μεγαλείου τῶν κρισίμων στιγμῶν. Οὐμείβει γιὰ τὸ πολεμικὸ συμβούλιον τοῦ Μωάμεθ καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς μεγάλῃς ἐπιθέσεως, παράλληλα πρὸς τὴν ἐντονη δραστηριότητα, πού κατέβαλε ὁ Ἕλληνας Ἀυτοκράτωρ νὰ ἐμφυγίσῃ τοὺς στρατιώτας του καὶ μνημονοῦει τὸν περίφημον λόγον τοῦ Παλαιολόγου, πού εἶχε εὐεργετικὴ ἀπήχησιν στὴς ψυχὰς τῶν πολιορκουμένων. Εἰκονίζει τὴν τελικὴ μάχην, πού ὑπῆρξε μοιραία γιὰ τὸ Βυζάντιον καὶ δίνει χαρακτηρισμοὺς καὶ πληροφορίες στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν δύο ἀντιμαχομένων παρατάξεων, τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Μωάμεθ. Ἐκθῆτει τέλος διάφορες ἐκ-

στρατεύει το Σουλτάνου και ασχολείται ειδικότερα με τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου φαίνεται ν' ἀκολουθῆ πιστότερα τὸν Α. Χαλκοκονδύλη, ἀπ' τὸν ὁποῖο ἡμῶς—ἀν ἐξαιρέσωμε τὸν ἀνάλογο τρόπο τῆς ἀφηγήσεως, μὲ κέντρο τοὺς Τούρκους καὶ ἔχι τοὺς Βυζαντινοὺς—ἀπομακρύνεται κατὰ τ' ἄλλα ἐντελῶς.

Καὶ εἶναι βέβαια ἀξιοπαρατήρητο, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ παρουσιάζει κάποτε ἀνακριβεῖς πληροφορίες—ὅπως γιὰ τὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν γυναικὰ του—μᾶς δίδει ὅμως παράλληλα καὶ πολύτιμα στοιχεία, πάνω πρὸς γεγονότα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀγῶνος—ὅπως γιὰ τὸν Ἰταλὸ, ποὺ ἔχοντας πείρα ἀπὸ ἄλλη ἀνάλογη περίπτωσι, ὑπέδειξε στὸ Σουλτάνο τὸν τρόπο τῆς μεταφοράς τῶν πλοίων, ποὺ ἀποτελεῖ ἀξίολογὴ μαρτυρία, συντελεστικὴ ἴσως γιὰ τὴν λυθῆ, κάποτε τὸ πρόβλημα.

Ἡ ἐκδοσις τοῦ κειμένου προσιέρεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Ζώραν ὡς ἀμικρὰ καὶ εὐλαβῆ συμβολή εἰς τὴν ἔρευναν τῆς τρομερᾶς ἐκείνης ἐθνικῆς περιπέτειας, τῆς ὁποίας κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συμπληροῦται ἡ πεντακοσιοστὴ Ὀλιβερὰ ἐπέτειος» (σελ. 12).

Ἄς εὐχηθῶμε νὰ μὴ βραδύνῃ ἡ ἐκδοσις ὅλου τοῦ κώδικος, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ οὐσιαστικὴ συμβολή εἰς τὴν μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὸν ΠΕ' αἰῶνα.

Ἔτσι τὸ κείμενο τοῦ βαρβερينوῦ κώδικος, μὲ τὴν πραγματεία τοῦ Γ. Τραπεζούντιου («Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως πρὸς τὸν ἀληθῆν, κατὰ τὸν χρόνον ἐν ᾧ ἔαλλο παρ' αὐτοῦ ἢ Κωνσταντινου») καὶ τὸν «Θρήνον» γιὰ τὴν Ἄλωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως—ποὺ ἔχουν ἤδη μελετηθῆ ἀπὸ τὸν κ. Γ. Ζώραν—θὰ ἀποτελέσουν ἓνα πολύτιμο τρίπτυχο, ἱστορημένο μὲ τοὺς θορύβους τῶν πολέμων καὶ τοὺς βουβοὺς στεναγμοὺς τοῦ πνεύματος γύρω ἀπὸ τὸ σημαντικώτερον γεγονός τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης

ΜΟΥΣΙΚΗ

ΣΥΝΑΥΛΙΑΙ

Στὴ συναυλία τῆς 26 Ἀπριλίου, τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ὁ κ. Ἄνδρ. Παρίδης, εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούσωμε μερικὸς νέους σολίστ. Ἡ ἐμφάνισις γιὰ πρώτη φορὰ ἐνώπιον τοῦ κοινῶ νέων καλλιτεχνῶν, εἶναι ἓνα γεγονός ποὺ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καμμιά φορὰ κρῖβει ἴσως ἀπογοητεύσει, συχνὰ ὅμως παρουσιάζει καὶ ἐκπλήξεις. Μιὰ τέτοια εὐχάριστη ἐκπλήξις ἦταν οἱ δύο τραγουδίστριες ποὺ ἀκούσαμε: ἡ Δις Ἑλένη Γκάγκα καὶ ἡ Δις Μαρία Κερσετετζῆ. Ἡ Δις Γκάγκα, μιὰ ὠραία φωνὴ ελαφρᾶς ὑψίστου, παρουσιάζει κύριον προσόν τὴν ἀπόλυτη φωνητικὴ ἐνότητα καὶ ὁμοιογένειαν, ποὺ τόσο σπάνια συναντοῦμε στὸν τόπο μας. Ἡ φωνὴ τῆς κινεῖται ἀβίστα καὶ μὲ πολ-

λὴ δεξιότητιν σ' ὅλη τὴν ἐκτασι τῆς φωνητικῆς τῆς κλίμακος, τῆς τόσο πλούσιας ἄλλωστε. Ἡ ἄρια τῆς Κωνσταντίας ἀπὸ τὴν «Ἀπαγωγή ἀπὸ τὸ Σεράν» εἶναι μιὰ σελὴ ἀνάμεικτη ἀπὸ δραματικὰ ἐξασπασμα καὶ φωνητικοὺς ἀκροβατισμοὺς—ἡ Δις Γκάγκα ὑπερπήδησε κάθε δυσκολία μὲ μιὰ ἀξιοζήλευτη εὐκολία. Ἡ φωνητικὴ τῆς δεξιότητιν εἶνε ἀκόμη πλεονεκτήματα στὴν ἄρια τῆς Ροζίνας ἀπὸ τὸν «Κουρέα τῆς Σεβίλλης», στὴν ὁποία οἱ λαρυγγισμοὶ τῆς, δὲν εἶχαν τίποτε τὸ ψεύτικο καὶ τεχνητὸ, ὡς συνήθως συμβαίνει. Ἄλλ' ἔδωκεν τὴν ἐντόπωσιν ἀληθινῆς ἀποδόσεως τοῦ «belcanto» ὅπως τὸ ἐφαντάζετο ὁ Ροσσίνι.

Ἡ ἄλλη σολίστ, ἡ Δις Μαρία Κερσετετζῆ, ἔχει ἓνα φωνητικὸ ὄργανο δραματικῆς ὑψίστου, ἀληθινὰ δυσσέρετο. Ἡ θέρμη τῆς φωνῆς τῆς καὶ ὁ παλμὸς μὲ τὸν ὁποῖον ἀποδίδει τὴν μουσικὴ ἀποδεικνύει ἓνα ἐσωτερικὸν κόσμο ποὺ δὲν βρισκόμασιν συχνά. Ἐάν στὴν ἄρια ἀπὸ τὴν «Τριγένεια ἐν Ταύροις» τοῦ Γκλόου, ἦταν ἕμπεκτη ὡς στὸν, στὴν ἄλλην ἄρια, ἀπὸ τὴν «Δύναμη τοῦ Πεπρωμένου» τοῦ Βέρδι, ἦταν ἡ καλλιτέγνη τοῦ μέλλοντος.

Ἡ Δις Κερσετετζῆ τραγουδεῖ τὸν Βέρδι σὺν μιᾷ φθασμένη ἤδη αὐδῆς καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι γρήγορα θὰ μπορῆ νὰ ἐνσαρκώσῃ καὶ τοὺς δυσκολώτερους ρόλους τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ μουσουργοῦ, ὃ ὁποῖος ἐάν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος κἀνεὶ τὸν καλλιτέγνη νὰ κερδίξῃ μὲ τὸ εἶδος τῆς μουσικῆς του, ἀπὸ τὸ ἄλλο ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν φωνητικὰ προσόντα ποὺ σήμερα ὅσο πλεί καὶ σπανίζου.

Ἡ τρίτη σολίστ τῆς Συναυλίας, ἡ Δις Ρίτα Χαλκιά παρουσιάσθη μὲ τὸ Προτοκριντοσέρτο γιὰ κἀνον τοῦ Λίστ. Ἐνα ἀπάνταστο τράκι, μιὰ πρωτοφανῆς ἑλλειψίς αὐτοκυριαρχίας ἠνάγκασαν τὴν Δίδα Φαλκιά νὰ μὴ δώσῃ ἐπιείκην τὸ ὁποῖον θὰ ζητοῦσε κἀνεὶς ἀπ' αὐτὴν. Πῶς εἶναι συνεπὲς δυνατὸν, νὰ κρηθῆ ἓνας καλλιτέγνης ποὺ ἐμφανίζεται ὑπὸ τοιοῦτος ἔθους;

Ὁ κ. Παρίδης, στὴν ἴδια συναυλία μᾶς ἔδωκε μιὰ καλὴν ἐρμηνείαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ «Ροῦ Μπλάς» τοῦ Μένδελσον καὶ ἀπὸ τὴν «Δύναμη τοῦ Πεπρωμένου» τοῦ Βέρδι. Τὴν βᾶσιν ὅμως τοῦ προγράμματός του ἀπέτελεσεν ἡ Δευτέρα Σούιτα ἀπὸ τὸ χορόδραμα τοῦ Ραβέλ. «Ἀδάφις καὶ Χλόη». Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ ἀρχιμουσικός εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναδείξῃ τὰ πολλαπλᾶ του χάρισματὰ. Μᾶς ἔδωκε ὅλας τὶς λεπτὲς φωτοσκιάσεις ποὺ παρουσιάζει ἡ θαυμαστὴ αὐτὴ δημιουργία τοῦ Γάλλου μουσουργοῦ μὲ τὰ ἀπαράμιλλα χρώματα ποὺ ζωγραφίζουν κυρίως τὴν Ἀνατολήν. Ἡ μαγεία τῶν ἤχων ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν μουσικὴ τοῦ Ραβέλ εἶναι μοναδικὴ καὶ εἶναι ζῆτημα ἂν ἔχῃ τὴν ὁμοίότητά στὴν τέχνη. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐπίτευγμα μᾶς ἀρίας ἀποδόσεως εἶναι ἄβλος στὸ ἐνεργητικὸν τοῦ διευθύνοντος.

Μὲ τὴν συναυλία τῆς 3ης καὶ 4ης Μαΐου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Φ. Οἰκονομίδη καὶ μετὰ σολίστ τὴν κ. Τζίνα Μπαχάουερ ἔκλεισεν ἡ χειμερινὴ περίοδος τῶν συναυλιῶν τῆς Κρατικῆς ὀρχήστρας.

Στή συναυλία αυτή ακούσαμε για δεύτερη φορά το ωραιότερο Κοντσέρτο σε ρε μεϊζον του Βιβάλνι. Ο κ. Οικονομίδης δείχνει μια εξαιρετική προτίμηση στα έργα των παλαιών Ιταλών συνθετών του ΙΗ' αιώνας και έχει δικαίωμα. Η άδωλη αυτή μουσική που είχε μαγέψει στον καιρό της, τόσο πολύ τον Μπάχ, ώστε να την μεταγράψει συνεχώς, γεννά πάντα στην ψυχή του άκρατο τό αίσθημα μιας υπερέκστασης γαλήνης και κάνει τον άνθρωπο που καλό αν επιτρέπεται ή εκφραστεί. Η εκτέλεση ήτο από πάσης απόψεως άριστη, με όλα τον κίνδυνο που παρουσιάζει η χρησιμοποίηση τόσοων σολίστ, κυρίως των πνευστών οργάνων.

Ηρωίς της συναυλίας ήτο όμως η Έλληνική πιανίστα κ. Τζίνα Μπαχάουερ, που έχει πλέον κατακτήσει το μουσικό κοινό όχι μόνον της Ελλάδος, αλλά και του Νέου Κόσμου. Η κυρία Μπαχάουερ που παρουσιάσθη την φοράν αυτήν με δύο κοντσέρτα το Κοντσέρτο της Στέφης ως του Μότσαρτ και το Κοντσέρτο αρ. 2 σε σι ύψ. του Μπάχ, προσείκωσε τόσο πολύ το άθηναϊκό κοινό, ώστε μολοντί η συναυλία εδόθη διε, με το ίδιο άκριβός πρόγραμμα, ή κίθουσα του «Ορφείως» ήτον άσφυκτικά πλήρης. Εάν η κυρία Μπαχάουερ με το Κοντσέρτο του Μότσαρτ παρουσίασε το καθαρό και λεπτό παίξιμό της, με το κοντσέρτο του Μπάχ έδειξε την άλλη πλευρά της μουσικής της ίδιουσυγκρασίας: την δύναμη, την φαντασία, την ποιήσι και τις ήχητικές μεταπτώσεις, το μυστικό των οποίων κατέχει όσον λίγοι. Το δεύτερο κοντσέρτο για πιάνο του Μπάχ είναι μια υποβλητική σύνθεσις, που γεννά σ' άρισμένες στιγμές το δέος. Μέσα στα σαράντα πέντε λεπτά που διαρκεί, ο συνθέτης έχει την ελευθερία να εμψυχήση τη μουσική του ιδιοφυία αλλά και τις άφάνταστες τεχνικές του γνώσεις. Κράμα μουσική και σοφίας ταυτοχρόνως, το έργο αυτό κάνει το πιάνο όχι άπλως ένα όργανο σόλο, αλλά όργανικό μέρος του συνόλου. Η δαιδαλώδης πολυφωνική έπεξεργασία του κοντσέρτου παρουσιάζει άφάνταστους σκοπέλους τόσο για την εκτέλεσθην, όσο και για τον άρχιμουσικό και την όρχήστρα: γι αυτό είναι άξιαι συγχαρητηρίων όλοι, για τον ύπεροχο πραγματικά τρόπο με τον όποιο απέδθη το σύνολο. Όταν η μουσική φθάνει σε τέτοια ύψη άξίζει να ζή κανείς, για να την άπολαμβάνη.

Γεώργιος Σκλάβος

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

ΑΙΘΟΥΣΑ «ΒΗΜΑΤΟΣ»: Έκθεση ζωγραφικής Σπύρου Βασιλείου.

Σπάνια μια έκθεση ζωγραφικής κάνει τόσο θελκτική εντύπωση, όπως ή έκθεση του κ. Βασιλείου. Κάθε του έργο είναι και ένα κατόρθωμα γούστου. Με ένθουσιασμό θά έβαζε τα έργα αυτά κανείς στο σπίτι του, να τα έχει καθημερινή χαρά των ματιών και ξεκούραση του νοού. Το λέμε αυτό, γιατί ή νέα Τέχνη, κοντά στα άλλα προβλήματα, δημιούργησε και προβλήματα γού-

στου, που δεν είναι διόλου μικρά: Έκτιμας ένα έργο, αναγνωρίζεις την αξία του, αλλά δεν θά ήθελες με κανένα τρόπο να το έχεις διαρκώς μπροστά στα μάτια σου. Είναι σαν τα μουσικά κομμάτια που έχουν έμφεραλισμό και μαθηματικά, αλλά δεν έχουν μελωδική γραμμή, να θίξουν την ψυχή σου. Τα έργα όμως του κ. Βασιλείου είναι μικρά μελωδικά μοτίβα.

Βάση της τέχνης του κ. Βασιλείου είναι ή λαϊκή ζωγραφική, ή παιδική συναισθηματικότητα και, μακρύτερα, ή βυζαντινογραφία. Έχει κρατήσει το θέμα του κόσμου, το γραφικό εκείνο στοιχείο, που, όταν είναι αξία δοσμένο, παίρνει βαρύτητα ουσιαστική. Και είναι χαρακτηριστικό σημάδι των αντίληψών του το γεγονός, ότι ζωγραφίζοντας δεν υπολογίζει στο πλαίσιο. Τους πίνακές του δεν τους κόβει σ' ένα σταθερό σημείο, αλλά αφήνει τα όρια τους ακαθόριστα, έτσι που επιτρέπει στο θεατή να προεκτείνει την όρχη του όράματος που του προσφέρει ο καλλιτέχνης, να το πλουτίσει. Ακόμα και ή τοποθέτηση σαν σε κάτοψη, που χρησιμοποιεί στις άπλωτες επιφάνειές του, χωρίς να τον φοβίζει το κενό (τόσο αντίθετο αυτό προς την πρωτογονική αντίληψη), επιτρέπει στο θεατή προσθέσεις και μετακινήσεις στις φιογούρες και στα αντικείμενα. Γιατί ο κ. Βασιλείου μεταχειρίζεται τα αντικείμενα που εκλέγει για να εκφράσουν το μοτίβο του, την ιδέα του, σαν πύνια του σκακιού.

Η τοποθέτηση αυτή και ή ελλειπτικότης καθώς και ή όριστική ή άμετάκλητη ζωγραφική διατύπωση, μαρτυρούν πως τα έργα του κ. Βασιλείου είναι ήδη έτοιμα πριν γεννηθούν επάνω στο τελλάρο. Η προεργασία έχει γίνει στο πνεύμα του, ή στην ψυχή του αν θέλετε, έχουν γίνει οι άφαιρέσεις και έχει κρατηθεί το ουσιαστικό μοτίβο, που κι αυτό τελειωμένο, θά αποτυπωθεί στον πίνακα. Στο τελλάρο ο καλλιτέχνης δεν σπουδάζει—δεν υπάρχει οτά έργα του κ. Βασιλείου εκείνη ή κοπιώδης πορεία της δημιουργίας, που μαρτυρεί την ψυχική όδω. Τα έργα του μάς δίνονται καθαρή χαρά και απόλαυση.

Αυτή την καθαρή χαρά πρέπει να κρατήσουμε από την τέχνη του κ. Βασιλείου. Τη χαρά, την αγνότητα, την ποιήση, που πέτυχε να διασώσει άνόθευτα από τον έμφεραλικό υπολογισμό και την τεχνική σοφία. Η όμορπία είναι ή ουσιαστικότερη προσφορά της τέχνης του. Και διψάσαμε τόσο πολύ για μια πραγματικά «ωραία» τέχνη.

ΑΙΘΟΥΣΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΥ «ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ»:

Έκθεση ζωγραφικής Έλ. Κωνσταντινίδη.

Η διε Έλένη Κωνσταντινίδη είναι αλγυάλωτη του χρώματος. Έως χρώματος πληθωρικού, ποιητικού, που την πιέζει άσφυκτικά και ή καλλιτέχνης άγωνίζεται να το υποτάξει στο τελλάρο της. Δεν καταβάλλει προσπάθεια έλκοιής, αλλά κινούμενη από έμπροσιονιστική διάθεση που σμίγει με τη λαϊκή αντίληψη, προσπαθεί να το υπαγάγει «απολύτρωτο, παύβουο» στο θέμα της, να το ένορχηστρίσει. Η προσπάθεια της δεν είναι πάντοτε επιτυχής.

Ἡ διάθεση τῆς θνίδος Κωνσταντινίδη εἶναι γνήσια ζωγραφικὴ καὶ πρέπει νὰ τονιστεῖ αὐτό, ὅπως πρέπει νὰ τονιστεῖ καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ τῆς περιέργεια, αὐτὸ τὸ πάθος ποὺ κατατρώγει καὶ καταξιώνει τὸν καλλιτέχνη. Ἔχει ἀπλώσει τὰ ἐνδιαφέροντά της σὲ ὅλα τὰ θέματα. Στοιχὲς ὀγκύδοντα πίνακες ποὺ μᾶς παρουσιάζει, υπάρχουν μελέτες τοπίου, ναυτῶ μορφῶ, προσωπογραφίας, θαλασσογραφίας. Στὸ στάδιο ἀκόμα τοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τῆς ἐρευνας, ἀντιμετωπίζει πρῶτο τὸ πρόβλημα τοῦ χρώματος καὶ ὕστερα τὸ πρόβλημα τοῦ σχεδίου. Γιατὶ καὶ τὸ σχέδιό της εἶναι πολυπρόδημον καὶ πληθωρικό, ὅπως καὶ τὸ χρώμα της. Παράδειγμα ἡ «Παιδοῦλα μὲ τὸ λουλουδένο σφῆρα» (ἀρ. 33). Εὐτύχημα μῆσα στὴν προσπάθειά της εἶναι, ὅτι ἀντιμετωπίζει τὰ δύο αὐτὰ στοιχεία τῆς ζωγραφικῆς ἀξεδιάλυτα συνωρασιμένα μεταξύ τους.

Εἶναι ἐπόμενο ἡ καλλιτέχνης ποὺ ἀναζητᾷ τὴν προσωπικὴ της ἔκφραση καὶ τὸν τρόπο νὰ υποτάξει καλλιτεχνικὰ τὴ διάθεσή της, νὰ μᾶς δίνει ἔργα ἄνισα καὶ ποὺ μερικεὶ φορὲς δὲν ξεκιννοῦν κλῆν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀντίληψη. Νὰ σημειώσουμε γιὰ παράδειγμα τὸν «Ἀρόμο μὲ τοὺς εὐκαλύπτους» (ἀρ. 70), ποὺ διαφέρει τελείως ἀπὸ τὴν ἄλλη δουλειά της.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει πάντως τὴν πρώτη σημασία γιὰ τὴν θνίδα Κωνσταντινίδη καὶ ποὺ βγαίνει σὰν συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἔκθεσή της, εἶναι ὅτι ἔχει καλὲντο ἀληθινὸ ποὺ μὲ τὴ λαχάρα τῆς δουλειᾶς καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀνυσυνία ποὺ τὴν παιδεύει, γρήγορα θὰ δικαιωθεῖ. Ἀπὸ τὴν ἔκθεσή της πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τὸν πίνακα «Πορτοκάλια στὸν μπουφέ» (ἀρ. 52) ποὺ εἶχε παρουσιάσει καὶ στὴν περυσινὴ Πανελλήνιου Ἐκθέσεως καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἀξιόλογο κατόρθωμά της καὶ τὸ πῶ ἀπὸ ἔργο της.

Ἀνατολῆς Λαζαρίδης

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΛΗΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1952—1953

Ἡ φετινὴ κινηματογραφικὴ περίοδος ποὺ ἄρχισε τόσο λαμπρὰ μὲ ταινίες σὰν τὸ: Δεσποινὴs JULIE, τὴν Βασίλισσα τῆς Ἀφρικῆς, τὸ Εἰμαστε ὅλοι δολοφόνοι κλπ. δὲν στάθηκε στὸ ἐπίπεδο ποὺ ἡ λαμπρὴ της ἔναρξὴ προοιώνιζε.

Πολλὲς ταινίες μέτριες καὶ ἀσημαντὲς βάρυαν τὰ προγράμματα τὸν Ἀθηναϊκὸν κινηματογράφον ποὺ ἔφτανε νὰ παρουσιάζουν κἄποτε καὶ δέκα νέες παραγωγὲς σὲ μία βδομάδα καὶ φυσικὰ ἡ ποσότητα ἀπόβαινε σὲ ζῆμια τῆς ποιότητος. Δὲν ξέρω ἀλήθεια πῶς σκέπτοντο οἱ Ἕλληνες κινηματογραφιστὰι, οὔτε πῶς λειτουργεῖ τὸ ἐμπορικὸ μέρος μᾶς κινηματογραφικῆς ἐπιχειρήσεως, φοβᾶμαι ὅμως ὅτι ὁ τρόπος ποὺ παρουσιάζονται τὰ φιλμ στὴν Ἑλλάδα εἶναι ὄχι μόνον ἀντικαλλιτεχνικός ἀλλὰ καὶ ἀντισεμπορικός. Μόλις ἀφῆνης ἀναγγελθεῖ μία καλὴ ταινία ὅλοι σπεύδουν νὰ προβᾶλλον ὅ,τι καλύτερον ἔχουν. Ἐτσι μῆσα σὲ τρεῖς βδομάδες παίζονται ὅλα τὰ καλὰ φιλμ, οἱ φίλοι τοῦ κινηματογράφου

δὲν ξέρουν τί νὰ πρωτοδοῦν ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποις βδομάδες γεμίζουν μὲ σαβούρα καὶ οἱ θεατὲς ρωτιῶνται τί νὰ πρωτοαπορῶγουν.

Δὲν θάταν καλύτερα νὰδειγνυοῖν οἱ κινηματογράφοι μᾶς λιγότεροι καὶ ἐκλεκτότεροι ταινίες καὶ μὲ τὸ ἐκλ κτώτερες ταινίες δὲν ἐνοῶταινιες μία ἀρισμένης νοοτροπίης ἢ μόνον ἔργα τέχνης, ἀλλὰ λιγότερο κακά, λιγότερο ἀπλοϊκὰ φιλμ ὄλων τῶν εἰδῶν: (Κοινωνικὰ, Ἀστυνομικὰ, Γουέστερνε) κλπ.

Μολταυτὰ ἡ φετινὴ χρονία μᾶς πρόσφερε μερικὲς καλὲς καὶ λίγες ἐξαιρετικὲς ταινίες.

Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀξιολογήσει κανεὶς ἀντικειμενικὰ ἓνα ὁποιαδήποτε ἔργο τέχνης. Οἱ προσωπικὲς συμπάθειες, οἱ ἀντιλήψεις, ἡ στάση μᾶς στὴ ζωὴ, τὸ περιβάλλον καὶ οἱ ἐπιθυμίες μᾶς ἐπηρεάζουν κ' ἀμβλύνουν τὴν κρίση μᾶς.

Ὁ κινηματογράφος ὅμως εἶναι μία τέχνη καὶ ὅπως ὅλες οἱ τέχνες ἔχει δικούς της κανόνες καὶ νόμους, δικὰ της, ἐντελῶς δικὰ της, (μ' ὅλο ποὺ τὰ δανεῖται ἀπὸ τὶς ἄλλες τέχνες) μῆσα ὑποβολῆς καὶ δικὰ της ἐπιτεύγματα.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα νομίζω πῶς τὰ καλύτερα δέκα πέντε φιλμ ἀπὸ τὰ ἑκατὸν πενήντα περίπου ποὺ ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸν κινηματογράφο μ' ἔκαναν νὰ δῶ εἶναι... 1) Τὸ μὴ θέση στὸν Ἥλιο, 2) Ρασοῦδον, 3) Los Olvidados, 4) Ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκη τοῦ Ἀνθρώπου, 5) Ἡ Ἐκδοχὴ Μπράουνινγκ, 6) Ἡ Δις Ζυλὴ, 7) Τραγουδοῦντας στὴ βροχὴ, 8) Detective story, 9) Εἰμαστε ὅλοι Δολοφόνοι, 10) Ὁθέλλος καὶ Μαχητὴς, 11) Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀφρικῆς, 12) Θάψιμα στὸ Μιλάνο, 13) Ἡ Ἡδονὴ, 14) Encores.

Ἀπ' αὐτὰ τὰ τρία πρῶτα: Θέση στὸν Ἥλιο, Ρασοῦδον, Olvidados) ἔχουν ἀποτελέσει τὸ θέμα προηγουμένον μου σημειώματός γιὰ τὸ κοινὸ ἀνθρώπινον περιεγόμενό τους. Ἄλλ' ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, οἱ τρεῖς ταινίες ἔχουν μεγάλη κινηματογραφικὰ προτερήματα.

Στὸ «Μιὰ θέση στὸν Ἥλιο», ὁ Ζῶρζ Στῆβενς, ἔχει μεταχειριστῆ μὲ τέτοιον τρόπο μὴν ἱστορία παρμένη ἀπὸ τὸ περίφημὸ μυθιστόρημα τοῦ Th. Dreiser «Μιὰ Ἀμερικανικὴ Τραγωδία» ποὺ ὁ θεατὴς βρισκεται μπλεγμένος καὶ πολλὲς φορὲς ταυτίζεται μὲ τὸν ἥρωά του σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ ζεῖ ψυχικὰ καὶ σωματικὰ τὸ μεγάλο πάθος του.

Ἔχει μεταβάλει σ' αὐτὴν τὴν ταινία ὁ σιγνη θέτης τὰ τοπία σὲ ψυχικὲς καταστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων του, θῆλεγε κανεὶς σὲ τοπία καὶ ἔχει βάλει τὸ φακὸ του νὰ τὰ ψάχνει σὲ κἀτι πελώρια γκρό πλάν, ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἀνασκάλλει τὴ γῆ γιὰ ν' ἀνακαλύψει τὰ μυστικὰ της.

Ἔχει μία σιγνή στὸ «Μιὰ θέση στὸν Ἥλιο» ποὺ οἱ νεαροὶ ἐρωτευμένοι εἶναι ξεπλωμένοι στὶς ὄχθες μᾶς λήμνης καὶ κυττάζουν τὸν οὐρανὸ. Τὸ τοπίο εἶναι λιτὸ μὲ μία ἀπροσπέλαστη, ἀκριβὴν ὁμορφιὰ σὰν τὸν κόσμον ποὺ ὁ ἥρωας ἔχει πλησιάσει μὲ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴν ὄραία πλούσια κοπέλλα καὶ χωρὶς λόγια, χωρὶς ἐξηγήσεις, ὁ θεατὴς αἰσθάνεται πῶς ἀπροσπέλατος καὶ πῶς ἐπιθυμητὸς εἶναι αὐτὸς ὁ κόσμος γιὰ τὸν

φτωχών έρωτευμένο κι έχει συναυάνσει στο κάθε τι που θάκανε για να μην τόν χάσει.

Κι' είναι τόση ή δύναμη των σκηνών σαν την προηγούμενη ή σαν κι' αυτή που οι αστυνομικοί και οι δασοφύλακες κυνηγούν τον νεαρό δολοφόνο σ' ένα δάσος με την όμιχλη, που ν' ανθρωπιέται κανείς μήπως ο κινηματογράφος δεν έφτασε και δεν θα ξεπεράσει ίσως άλλες τέχνες στη δύναμη της υποβολής και της μαγείας.

Στό Ρασομόν, τό Γαλιανέζικο φίλμ που τόσους έπαινους και βραβεία δέχτηκε κιλ τόσες συζητήσεις ξεσήκωσε είναι τό ίδιο καταφανές οί κινηματογραφικές άρετές.

Ο 'Ακίρα Κορζόβα, έχει δώσει τις τέσσερες έκδογές του φόνου ενός Σχομορέ (της Γυναίκας του, του Αηστή, του Ξυλοκόπου που βρήκε τό πτώμα του και αυτός του ίδιου από τό στόμα μιας μάγισσας που έννοματώνεται τό πνεύμα του) με καταπληκτικά κινηματογραφικό τρόπο.

Η ίδια σκηνή του φόνου επαναλαμβάνεται τέσσερες φορές και κάθε διήγησή της έχει δοθεί σ' έλαφρά παραλασσομένο στυλ για να ταιριάζει με την έκδοσή της.

Ο φακός έχει χρησιμοποιηθεί με τέτοια λεπτότητα και ευστροφία που έχει επιτελέσει θανάτα εύαισθησίας.

Μέσα από τό ίδιο διάφανο δάσος, από τις ίδιες πλαγιές, τις ίδιες φωτισκιάσεις έχει κατορθώσει να παρουσιάσει τις αντιδράσεις και τις ψυχικές καταστάσεις των ήρώων σε τόσο διάφορες και πολύπλοκες ψυχολογικές καταστάσεις.

Τό πρόξιμο του Ξυλοκόπου μέσα στο δάσος ενώ από τα φυλλώματα τον κυνηγεί ένας κρυμμένος ήλιος ή τό σταμτήμα του μπροστά στο διάφανο γυναικείο καπέλο που είναι μπλεγμένο στα κλαδιά σ' ένα ξέφωτο ή ή ερημική αυτή της μάγισσας με τό μοναδικό στιλιζαρισμένο δέντρο και τά κρεμασμένα κομμάτια πανί που πάνω τους γράφουν οι Βουδιστές τις ψυχές όταν θέλουν να τις επικαλοστούν, είναι σκηνές που μας κάνουν να πιστεύουμε πως οι Γαλιανέζοι είναι προικισμένοι από την μακρά τους παράδοση στην Τέχνη, με τη δύναμη να εκφράζονται με κινηματογραφικές εικόνες. Κι' ακόμη ότι έχουν παραδεχτεί τό σενάριο σαν μορφή φιλολογίας, αντίθετα απ' ό,τι επικρατεί στη Δύση που προσκροβόουμε τις υπάρχουσες φιλολογικές μορφές στον κινηματογράφο.

Στό Olvidados, ο Luis Bunuel, έχει δώσει μέσα από τό σκληρό Μεξικανικό τοπίο και την τραχεία λαϊκή μουσική, όλο τό δράμα των μικρών άποικισμένων της κοινωνίας, των φτωχών άπροστάτευτων παιδιών.

Από την χωρίς φτιακιάδα, σκληρή φωτογραφία του Figueroa—που θυμίζει μεγάλους Ισπανούς ζωγράφους και τον καλύτερο ήλιο της πατρίδας του—ξεπηδάει σαν από πηγή ή ποίηση.

Όνειρα καμωμένα από Μαντόνας, αίμα και περισσότερα μπάζουν τον θεατή χωρίς τη βοήθεια του λόγου—στον γεμάτο σκληρότητα και θετική καλωσύνη κόσμο των παιδιών.

Για τά υπόλοιπα κινηματογραφικά έργα καθώς και για τους ήθοποιους και τη μουσική θα γράψω στο έρχομενο τεύχος.

Άγλαΐα Μητροπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΝ»

Άξιότιμε κ. Διευθυντά,

Τό δημοσίευμα του Γ. Βαλέτα στο προηγούμενο τεύχος της «Ελληνικής Δημιουργίας» μου δίνει την ευκαιρία να μιλήσω με ακόμη φορά και πλατύτερα για την πρωτοφανή συμπεριφορά του περιβόητου αυτού λογίου άπέναντί μου.

Απορώ πως ο Γ. Βαλέτας έχει τό κουράγιο να συνεχίζει την κουβέντα πάνω σ' ένα ζήτημα που ή εύθύνη του είναι ολοφάνερη κι' ακόμα αναρωτιέται κανείς που βρίσκει την αιτία της άδικητικής του μαγιάς. Η πρώτη εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι ή συμπεριφορά του όφειλεται σε ψυχολογική αντίδραση στο βάσιμο κατηγορητήριο μας. Όπως όποτε διαπιστώνουμε από τά δημοσιεύματά του ότι μη έχοντας ούσιαστικά επιχειρήματα να αντικρούσει τις κατηγορίες μας ξέπεσε στη στάθμη ενός ταπεινού ύβρεολογίου που μας προξενεί περισσότερο ή λύπη για τό κατάντημα ενός λεγομένου πνευματικού ανθρώπου παρά τό θυμό του άδικημένου.

Με τά δημοσιεύματά του ο Γ. Βαλέτας προσπαθεί να θολώσει τά νερά και να μειώσει την καταθλιπτική έντύπωση που εδημιούργησε ή σκανδαλώδης άνάμειξή του στην έκδοση του Τυπάλλου. Επομένως διέπραξε και δεύτερο άδικημα εναντίον μου. Μετά την παράδοση και αθέτητη «επιμέλειά» του στην έκδοση Τυπάλλου επιχείρησε να με κατασκοφανήσει στον πνευματικό κόσμο. Συμβαίνει όμως εύτυχώς ο Γ. Βαλέτας να έχει «ιστορίαν» και δη γνωστή, ενώ έμεις αντιμετώπισαμε την «ιστορίαν» με την τελευταία προσπάθειά μας της συγκεντρώσεως και έκδόσεως των Άπάντων του λεγομένου Τυπάλλου.

Από τη θέση αυτή διαμαρτυρούμαστε για την άπαθη στάση της πλειάδος των πνευματικών μας ανθρώπων που δεν βρήκε ούτε μια λέξη να πει για τό πρωτοφανές σκάνδαλο και την άχαρακτήριστη άδίκια που μου έγινε στην έκδοση του βιβλίου μου από τον Γεώργιο Βαλέτα.

Με πικρία επίσης διαπιστώσαμε ότι ύπηρεξαν μερικοί χαιρέκακοι που προσπαθήσανε να όπλίσουν τον άσπλο Βαλέτα στην βάνανση επίθεσή του εναντίον μου. Και ο μόν κ. Μαρίνος Σιγούρος δικαιολογημένα, γιατί με την έκδοσή μας άποκαταστήσαμε μέσα στη γενικότερη προσφορά μας και τη δική του γνωστή έκδοση, ενώ οι άλλοι...

Η σημερινή απάντησή μου άποσκοπεί να διαφωτίσει κυρίως την κοινή γνώμη και διότι για τον Γ. Βαλέτα ένδεδειγμένη είναι μόνο ή δικαστική όδός.

Όπως είναι γνωστό τον περασμένο Ιούνιο υπέγραψα με τον Γ. Βαλέτα συμφωνητικό σαν εκπρόσωπο των εκδόσεων «Πηγή» να μου τυπώσει τό βιβλίο μου «Άπαντα Ίουλίου Τυπάλλου». Ο εκδότης όμως έπεδίωξε να ιδιοποιηθεί τό βιβλίο μου και άφου δεν μπόρεσε γιατί του αντίστάθηκα με όλα τά νόμιμα μέσα τό κατέστρεψε, όπως μπορεί να εξακριβώσει κανείς από τό παράρτημα που έτύπωσα στα 100 αντίτυπα. Η ζημία (λάθη, παραποιήσεις κλπ.) που

έγινε στην έκδοση οφείλεται όπως ξανάπα στον εκδότη Γ. Βαλέτα που αφού μου απέκλεισε πεισματικά την επιθεώρηση των δοκιμίων ανέλαβε αυθαίρετα την «επιμέλεια» της έκδοσώς.

Συνάμα έπλαστογράφησε τὰ προλεγόμενά μου στη γενικότερη προσπάθειά του να ιδιοποιηθεί τὸ βιβλίο μου. Τὴν πλαστογράφηση αὐτὴ υποχρεώθηκε πρὸ τοῦ δικαστηρίου νὰ ἀπαλείψει. Σήμερα ὅμως ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἐκυκλοφόρησαν βιβλία μετὰ τὴν πλαστογραφημένη παράγραφο πού συνέταξε!! Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς στοιχειωδῶς υπογράφοντας μετὰ τὸν εκδότη Γ. Βαλέτα τὸ συμφωνητικὸ γιὰ τὴν έκδοση τοῦ βιβλίου μου δὲν τὸν ἐδιόριξε ἐπιμελητὴ καὶ κήνσορα τῆς δουλειᾶς μου, ἢ δὲ σκανδαλώδης ἀνάμειξή του σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ἀποτελεῖ καθαρὴ ὑπεχάρηση τῆς πνευματικῆς ιδιοκτησίας μου.

Πρὸ ἀκούστηκε ἀφοῦ κατέστρεψε τὴν έκδοση νὰ παρουσιάζεται σὰν κριτικὸς τῆς έκδοσώς; Μετὰ πῶς δικαίωμα θὰ ἐπιχειρήσει, ὡς ἀναγγέλλει, νὰ κάμει παράρτημα μετὰ συμπληρώσεις στὸ βιβλίο μου; Σὲ ποιὰ πολιτεία γίνονται αὐτὰ τὰ πράγματα;

Ἡ έκδοσή μου τῶν σημερινῶν ἀπάντων τοῦ Τυπάλδου εἶναι ἡ μόνη ἀθηνεϊκὴ ἀπὸ αὐτόγραφα τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς γυναίκας του καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ προσθέσει οὔτε μιὰ λέξη. Ὅσο γιὰ τὸ δωδέκατο ἄσμα τῆς «Ἐλ. Ἱερουσαλήμ» πού δημοσιεύτηκε στὸ τεῦχος 126, εἶναι ἀφέλεια νὰ ὑποστηρίζεται ὅτι σκόπιμα τὸ παρέλειψε στὴν έκδοσή μου ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἐνώριζα καὶ ἐδημοσιεύτηκε μεταγενέστερα. Ὁ Γ. Βαλέτας μᾶς κατακρατεῖ τὰ αὐτόγραφα τοῦ Τυπάλδου πού τοῦ δώσαμε γιὰ φωττύπηση καὶ τίς παραλλαγές τῆς «Ἐλευθ. Ἱερουσαλήμ» πού παρέλειψε αυθαίρετα καὶ ἀδικαιολόγητα. Ὅσο γιὰ τὰ ἱταλικά ποιήματα πού παρεχώρησα στὴν κ. Μ. Γιαννοπούλου καὶ ἐκεῖνο πού χωρὶς κανένα δικαίωμα ἀντίγραψε ὁ παρειακτὸς κ. Μ. Σιγούρος, ἀπ' αὐτὰ ἐδημοσίευσεν τὰ δύο σημαντικότερα παραλείποντας τὰ ὑπόλοιπα πού ἀποτελοῦσαν ἀγεδιάματα μελλοντικῶν συνθέσεων τοῦ ποιητῆ. Καὶ δὲν τὰ ἐδημοσίευσεν ἀπὸ σεβασμὸ στὸ ἔργο τοῦ Τυπάλδου πού δὲν πρόσφεραν ἀπολύτως τίποτα. Ὅσο γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Γ. Βαλέτα ὅτι δῆθεν ἐπιστάτησε καὶ ἐδιόρθωσε τὰ ἱταλικά δοκίμια ὁ κ. Γερ. Σπαταλάς θὰ σᾶς

ἀποσταλεῖ ἓνα γράμμα τοῦ ἴδιου κ. Σπαταλά * πού διαμαρτύρεται γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Βαλέτα. Τελικὰ ἡ έκδοσή των ἔγινε γεμάτη λάθη. Δὲν ξέρουμε ἀν αὐτὸ οφείλεται στὴν ἄλλη «επανόρθωση» τοῦ κ. Λ. Ζῶη πού μᾶς πληροφορεῖ στὸ γράμμα τοῦ ὁ Βαλέτας.

Ἄλλὰ ὁ Γ. Βαλέτας δὲν ἀρκέστηκε στὴν ταλαιπωρία τῆς έκδοσώς Τυπάλδου. Συνεχίζοντας τὴν ἀρπακτικὴ τακτικὴ του προσπαθεῖ νὰ με ἐκβιάσει γιὰ νὰ τοῦ παραδώσω κείμενα τοῦ Τερτσέτη, ἰσχυριζόμενος ὅτι τοῦ ἐπούλησα τὸ ἀρχεῖο τοῦ ποιητῆ!

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πρὶν ἓνα χρόνο καὶ πρὶν ἐμφανισθεῖ μετὰ τίς ἀχαρακτήριστες προθέσεις του, τοῦ παρεχώρησα πολλὰ δημοσιευμένα χειρόγραφα καὶ δυσσεύρετα φυλλάδια τοῦ Γ. Τερτσέτη μετὰ σκοπὸ νὰ τὰ συμπεριλάβει στὴν έκδοσή του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ μερικὰ ἰδιόγραφα τοῦ Γ. Τερτσέτη πού τοῦ παρέδωσα γιὰ τὴν ἀντιβολή κα' ὕστερα ἀπὸ δῆλωσή του πὸς θάναί πάντα δικὰ μου. Ὁ δὲ Βαλέτας ἀνέλαβε νὰ μοῦ δώσει 100 ἀντίτυπα τῶν Ἀπάντων τοῦ Τερτσέτη (γιὰ τὰ ὅποια παρατήθηκα ἀργότερα ἐναντι δυόμισθ ἑκατομμυρίων) καὶ νὰ ἀναφέρει στὴν έκδοσή του ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τῶν Τερτσετικῶν κειμένων πού τοῦ παρέδωσα ἀντιγραμμένα ἔγινε τελικὰ ἀπὸ ἐμὲ τὸν ἴδιο. Ἀντίθετα ὁ Βαλέτας στὰ ἑβδομαδιαία τεύχη τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Γ. Τερτσέτη παραθέτει λιβελλογραφήματα ἐναντίον μου καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἐδιόρθωσε τὰ δημοσιευμάτά μου!

Ὁ Γ. Βαλέτας πῆρε ἀφορμὴ γιὰ ὅλη τὴ συκοφαντικὴ ἐκστρατεία ἐναντίον μου ἀπὸ ἀνακόινωση ἀνεκδοτῶν ἔργων τοῦ Γ. Τερτσέτη, πού ἕκαμε στὴ διάλεξή μου τῆς 25ης Μαρτίου (στὴ Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν). Ἐπίσης ὅταν ἔμαθε πὸς πρόκειται νὰ δωρῶ στὴν Ἀκαδημία τὰ χειρόγραφα τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νικητάρᾶ ἐξεμάνη καὶ διατεινόμενος ὅτι κᾶθε Τερτσετικὸ κείμενο πού κατέχω οφείλει νὰ τοῦ τὸ παραχωρήσω (!!) ἐδημιουργῆσε τὸ γνωστὸ θόρυβο, χρησιμοποιώντας τίς πύ ἀπαράδεικτες μεθόδους.

Μετὰ τιμῆς
Ντίνος Κονόμος

* Θὰ δημοσιευτεῖ στὸ ἐπόμενο τεῦχος.

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑΙ ΕΠΙΤΑΓΑΙ
ΑΡΧΑΙΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΟΙΚΟΝ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
Πλατεία Συντάγματος

ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

Ἐτησίαι Δρχ. 168.000
Ἐξάμηνος Δρχ. 84.000

ΒΙΒΛΙΑ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ
ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
«ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ»

Ἄρχαιος Ἐκδοτικὸς Οἶκος
ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α.Ε.

Πλατεία Συντάγματος

ΑΘΗΝΑΙ

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ ἄρθρῳ 6, παράγρ. 1 τοῦ Α. Ν. 1092)1938

ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ : Διευθυντὴς τῆς «Ἑλληνικῆς Δημιουργίας». Κατοικία: Μαραθῶνος-ΔΡΟΣΙΑ
Προϊστάμενος Τυπογραφείου: ΗΛΙΑΣ ΚΑΛΚΑΝΤΖΑΚΟΣ. Κατοικία: Θεμιστοκλέους 19, Πειραιεύς

νά τοὺς στείλουνε τὸ γληγορώτερο δυὸ χιλιάδες ψωμιά, δυὸ χιλιάδες ζευγάρια τσαρούχια, τέσσερις χιλιάδες δεκάκια φουσέκια καὶ τέσσερις χιλιάδες ἀτσαλόπετρες γιὰ τὰ ντουφέκια τους, ἀλλοιῶς λέει... (Κομπάζει τάχα).

Ἄρναούτ. (Ἄγριος).—Ἄλλοιῶς τί λέει, ὀρέ;

Χασάν Κ.—Ἄλλοιῶς καὶ τὸ λιθάρι, λέει, θὰ καῖ στὴν Καλαμάτα· θὰ τὰ κάνουν οὐλα γῆς Μαδιὰμ καὶ θὰ πάρουν, λέει, καὶ τοὺς ἴδιους σκλάβους.

Ἄρναούτ. (Στὸν Καλόγερο).—Καὶ κότῃσες, ὀρέ, νὰ φέρῃς στὸ κονάκι τέτοια γραφή;

Καλόγερος.—Τί νὰ κάνω, ἀφέντη μου· τῆξαιρα πὼς θὰ κιντυνέσω νὰ μὲ σφάξῃς. Μὰ καὶ κεῖνοι μοῦ λέγανε θὰ σὲ σφάξουμε, ἂν δὲν πᾶς. Σφαγμένος ἀπὸ δῶ, σφαγμένος κι' ἀπὸ κεῖ· κι' εἶπα κι' ἐγώ, ἄς μὲ σφάξῃ ἓνας ἀλλόθρησκος σὺν τὴν ἀφεντιά σου, νὰ πάω στὸν παράδεισο· ἔτσι, ἀπὸ τὴ συμφορὰ μου, νάχω καὶ κάποιο διάφορο.

Ἄρναούτ.—Καλὰ· τώρα θὰ δῆς. (Φωνάζει). Ὀσμάν!

Ὀσμάν. (Μπαίνοντας).—Στίς προσταγές σου, ἀγᾶ μου!

Ἄρναούτ. (Δείχνοντας τὸν Καλόγερο).—Βάστα τον κάτω καὶ μὴ τὸν ἀπολύσῃς, ἂν δὲ σοῦ πῶ. (Ὀσμάν καὶ Καλόγερος φεύγουν).

Α' Προεστῶς.—Τώρα βλέπεις, ἀγᾶ μου, πόσο ἄδικος θάτανε ὁ κατατρεγμός μας.

Β' Προεστῶς.—Μᾶς πέρναγες γιὰ συναγροικημένους μὲ τοὺς κλέφτες.

Γ' Προεστῶς.—Τώρα βλέπεις πὼς οἱ κλέφτες θέλουν νὰ μᾶς γδύσουνε καὶ μᾶς, καὶ μᾶς φοβερρίζουνε νὰ μᾶς πάρουν σκλάβους.

Α' Προεστῶς. (Μὲ ἀδιόρατη εἰρωνεία).—Γλύτωσέ μας, βοϊθόδα μου.

Ἄρναούτ. (Ἀλλάζοντας ἀπότομα, μὲ γλύκα).—Κοπιᾶστε, ἀφεντάδες μου· καθῆστε δῶ στὸ μιντέρι· ὄχι, ἐδῶ, ποῦναι καλύτερα. (Χτυπάει παλαμάκια). Ὀσμάν.

Ὀσμάν. (Μπαίνοντας).—Ἀγᾶ μου.

Ἄρναούτ.—Καφέ καὶ ναργιλέδες. (Ὁ Ὀσμάν ἀπομένει σὺν χαζός). Τί μὲ τηρᾶς σὰ χαζός, ὀρέ; Καφέ καὶ ναργιλέδες γιὰ τοὺς μουσαφίρηδες. (Ὁ Ὀσμάν φεύγει σαστισμένος· σιὸς προεστοὺς ὄλο γλύκα). Ἐλάτε τώρα νὰ ξεψαχνίσουμε σὰ φίλοι τὴ δουλειά.

Α' Προεστῶς.—Σὰ φίλοι!

Β' Προεστῶς.—Ναῖσκε, σὰ φίλοι!...

Γ' Προεστῶς.—Σὰ φίλοι, βοϊθόδα μου!...

Ἄρναούτ.—Τί σὸί κλέφτες εἶν' αὐτοὶ καὶ πόσοι εἶναι ἀπάνου κάτω;

Α' Προεστῶς.—Καὶ τί ξαίρουμε μεῖς, ἀγᾶ μου;

Β' Προεστῶς.—Γιὰ νὰ κοιτᾶνε, ἀφέντη μου, νὰ γράφουν ἔτσι, δὲ θᾶναι οὔτε πενήντα, οὔτε ἑκατό.

Ἄρναούτ.—Ἄμ' πόσοι θᾶναι, ὀρέ;

Α' Προεστῶς.—Χιλιάδες!

Χουσεῖν.—Καὶ ποῦ τίς βρῆκε ἢ Καλαμάτα μονομιᾶς χιλιάδες κλέφτες;

Β' Προεστῶς.—Ἄμ' δὲ θᾶναι, ἀγᾶ μου, ἀπ' τὴν Καλαμάτα μονάχα!

Γ' Προεστῶς.—Χτὲς τὴ νύχτα ἀκούστηκε ἓνας λόγος πὼς ἀπάνω στὰ Καλάβρυτα, ὁ Σολιώτης ἓνας μεζιλντζῆς ἐπῆρε τὰ χωριά μ' ἀρματωμένους καὶ βαρεῖ τοὺς γυφτοχαρατσῆδες.

Ἄρναούτ. (Ὀρθιος).—Μπουλούμπαση! Θὰ πάρῃς πεζοὺς καὶ σουαρήδες, θὰ ζώσης τὴν ἐκκλησιά καὶ θὰ μοῦ φέρῃς ἐδῶ τοὺς κοτζαμπασῆδες ζωντανούς ἢ πεθαμένους.

Χασάν Κ.—Ὅπως προστάζεις, ἀγᾶ μου. (Κάνει νὰ φύγῃ).

Ἄρναούτ.—Στάσου! (Στοὺς προεστοὺς). Καὶ τώρα ἐλάτε ἐσεῖς, ὀρέ· μπέσα γιὰ μπέσα, εἴσατε πιστοὶ στὸ Σουλτᾶνο;

Α' Προεσιώς. }
 Β' Προεσιώς. } —Πιστοί, ἀγᾶ μου.
 Γ' Προεσιώς. }

Ἀρναούτ.—Μπορείτε ν' ἀρματώσετε ραγιαδες νὰ φυλάξουν τὴν πολιτεία ;
 (* Ἀκούγονται κοντινοὶ πυροβολισμοί). Ἀκοῦτε, ὀρέ ;

Α' Προεσιώς.—Ἀκούσαμε, ἀγᾶ μου.

Ἀρναούτ.—Οἱ ντουφεκιᾶς ζυγώνουν στὸ κονάκι.

Β' Προεσιώς.—Κλέφτες θάναι, ἀγᾶ ! Κλέφτες !...

Ἀρναούτ. (* Ἐξω φρενῶν).—Τί κλέφτες καὶ κοτζαμπασήδες, ὀρέ ; Οὐλοὶ τὸ ἴδιο πρᾶμμα εἰσάστε : βρωμοραγιαδες.

Ὀσμάν. (Μπαίνει μὲ τοὺς καφέδες).—Οἱ καφέδες γιὰ τοὺς μουσαφίρηδες !

Ἀρναούτ. (* Ἐξω φρενῶν).—Πάρ' τους νὰ μὴ στοὺς δώσω στὸ κεφάλι ! Γκρεμίσου ! (* Ὁ Ὀσμάν φεύγει. Στὸ Χασάν δυνατά). Πιάστε τίς πόρτες, τὰ παράθυρα ! Καὶ σὺ ὀρέ Χουσεῖν, κατέδασέ μου στὸ γχιζντάνι αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς μουσαφίρηδες. (Μιὰ μπαταριά ἀκούγεται ἀπ' ἔξω, πὸν τοὺς κοφῶναι ὄλους στὴ θέση τους).

Ἡ φωνὴ τοῦ Φλέσσα.—Μὴν κουνηθῆ κανένας ! Θὰ τὸ πλερώσω μὲ τὸ κεφάλι τοῦ ἑποιοῦ ντουφεκίση.

Χουσεῖν.—Εἶναι ἡ φωνὴ του ! Εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ σεῖτάν-παπᾶς, ὁ Φλέσσας.

ΣΚΗΝΗ Β'

ΟΙ ΕΠΑΝΩ — ΦΛΕΣΣΑΣ — ΝΙΚΗΤΑΣ — ΚΕΦΑΛΑΣ

Φλέσσας. (* Ἀρματομένος προβάλλει δεξιὰ μὲ μιὰ πιστόλα).—Στὸν τόπο ! Νὰ λείπουν τ' ἀνώφελα καμώματα. Τῶχω ζωσιμένο τὸ κονάκι. Ἀρχοντα βοῖθόδα, σὲ χαιρετῶ ! Καὶ σὲν, παλιέ μου φίλε Χουσεῖν. Τὴν ἡμέρα πὸν μίσευα θυμᾶσαι ὕστερα ἀπὸ τὴ δουλειὰ μὲ τὰ κάρθουνα, σοῦχα δώσει μιὰν ὑπόσχεση πὼς θὰ γυρίσω ἡ δεσπότης ἡ πασᾶς ! Καὶ νὰ πὸν εἶ σὲ γέλασα .. Γυρίζω καὶ τὰ δυό. Καὶ κάτι παραπάνω.

Χουσεῖν. (* Ἀντοίκια).—Ἀπ' τὸν Ἀλλάχ καὶ στὰ χέρια σου.

Φλέσσας.—Κεφάλι προσκυνημένο δὲν κόβεται, λέει ἓνας λόγος, καὶ τὸν ξαίρεις καλὰ. Σήμερα δὲν εἶναι μέρα γιὰ ἐκδίκηση. Τηρᾶτε ὄξω : Χαρὰ Θεοῦ ! Τὰ μάτια μου δὲ χορταίνουν τὴν ὀμορφιά τῆς πατρίδας πὸν λαχτάριζα τόσα χρόγια στὴν ξενητιά. Οὐλα λουλουδιμένα κι' ὄλουθε στὸν ἀγέρα λαλεῖ τὸ χελιδόνι γιὰ νὰ γιορτάση μαζὶ μὲ μᾶς, στολιστήκε κι' ἡ πλάση... Δὲν μπαίνω σὰν ὀχτρὸς μπαίνω σὰ φίλος.

Ἀρναούτ.—Τί φίλος, ὀρέ μουρλόπαπα ; Τί φίλος ; Τί πράματα εἶν' αὐτοῦνα ὀπου κάνετε καὶ τί κλεφτουδεῖς ὀπου μ' αὐτὲς θὰ χάσετε τὸ ραγια' καὶ πὸν σὲ σᾶς τοὺς ἴδιους δὲ θάβγη σὲ καλό ; Τρεῖς γραφῆς ἀπανωτῆς ἔχω στείλει στὴν Ντροπολιτά' δὲ συλλογᾶστε πὼς ὄρα τὴν ὄρα θὰ κατέβουνε στρατοὶ νὰ σᾶς τσακίσουν ;

Φλέσσας (Βράζει ἀπὸ τὸν κόρφο τὸν τρεῖς γραφῆς).—Νὰ οἱ γραφῆς σου ! Πάρτες ! Καμμιά γραφὴ σου δὲν πάει πουθενά' τίς πιάνουν τὰ καρπούλια. Εἶναι ζωσιμένη ἡ Καλαμάτα. Μάταια καρτερᾶς σεφῆρι Σουλεϊμάν... Ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ πελάου : Ὑδρα, Σπέτσες καὶ Ψαρὰ θὰ σ' ἔχουνε μπλοκάρει ἴσαμε αὔριο μὲ τὰ κάρθια τους κι' ἀπὸ τὸ μέρος τῆς στεριᾶς χιλιάδες παλληκάρια. Ἀπὸ τὴν Καλαμάτα ὡς τὴ Ρούμελη. (Πυροβολισμοὶ ζυγώνουν φωνῆς κτλ.). Τοὺς ἀκοῦς ζυγώνουν. Ἐρχονται ! Φτάνουν ! Δὲν εἶναι κλεφτοδουλειᾶς αὐτῆς Σουλεϊμάν' κι' οὔτε εἶναι κλέφτες αὐτοὶ πὸν παίρνουν τ' ἄρμακα... Εἶναι ἡ Μανιατουριά μὲ τὸν Πετρόμπεη ! Εἶναι ἓνα ἔθνος ὀλάκερο πὸν γυρεύει λεφτεριά.

Ἀρναούτ. (* Ἐξάλλος ἀπὸ φανατισμό).—Ἐ ! Χασάν ! Καὶ σὺ ὀρέ Χουσεῖν !

Ἐβγάτε καὶ χτυπάτε στὸ σωρὸ, ἀφοῦ τὰ φέρνει ἔτσι ὁ Ἄλλάχ, σὰν Τοῦρκοι ἄς πᾶμε ἀληθινοί.

Φλέσσας.—Γιατὶ κάνεις ἔτσι, βοῦδόδα μου; Φίλοι θὰ μείνουμε ὅπως πρῶτα. Μονάχα τὸ χαράτσι πού πλερώνανε τόσα χρόνια, θὰ τὸ πλερώνετε ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ἔσεῖς σὲ μᾶς. (Ἀπὸ δεξιὰ μπαίνει ἡ Ἀγγέλα μὲ ποδιὰ σκιωμένη ἀρματωμένη καὶ στολισμένη μὲ λουλούδια. Ἐξω βουτίζει σιγὰ σιγὰ τὸ πλῆθος, πυροβολισμοὶ δυναμώνουν, ἀκούγονται φωνές).

ΣΚΗΝΗ Θ'

Οἱ ΕΠΑΝΩ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΑ

Ἀγγέλα. (Σ' ὄλους μὲ μεγάλη χαρά).—Τί κάθεσαι μωρὲ τί καθώσατε κλεισμένοι ἐδῶ μέσα! μωρὲ ἔβγάτε νὰ δῆτε τὸ θᾶμα πού δὲ ματάγινε στὸν κόσμο. Ὁλοῦθε ἀστράφει, λαμποκοπάει κι' ἀντιφεγγίζει ὁ τόπος! μπροστὰ πᾶνε τὰ ἐξαφτέρουγα, ὁ τίμιος σταυρὸς καὶ τὸ βγγέλιο! εἰκοσιτέσσερις δεσποτάδες, διάκοι καὶ παπάδες, κατεβαίνουν στὸ ποτάμι τούτη τὴν ὥρα νὰ ψάλλουν τὴ λειτουργία τῆς λευτεριάς· καὶ πίσω οἱ Καπεταναῖοι πάνω στὰ περήφανα φαριά τους, πού φρουμάζουνε καὶ χλιμιντρανε. Ὁ Μπέης κι' ὁ Ἀναγνωσταράς, ὁ Κολοκοτρώνης κι' ὁ Καπετανάκης, ὁ Μούρτζινος κι' ὁ Νικηταράς, ὁ Παπατζώνης κι' ὁ Κυβέλλος, ὁ Κατσῆς κι' ὁ Μητροπέτροβας, ὁ Κουτράκος κι' ὁ Πατριαρχέας.

Φλέσσας.—Ὀῦλοι τοὺς λεβεντιά! Στεγνοὶ καὶ πουρναρόκορμοι καὶ πρῶτο μπόι! μπρούτζινα μούτρα, γύφτικα, δυὸ πιθαμὲς μουστάκι.

Ἀγγέλα.—Κι' ἄλλοι μὲ κάτι γένεια π' ἀνοίγουνε στὰ στήθεια τοὺς τὰ δασωμένα, σὰ ριπίδια, καὶ κλαῖνε καὶ γελᾶνε καὶ μικρὰ παιδιὰ· καὶ κλαῖνε καὶ γελᾶνε σὰ ζουρλοὶ! κι' ἀλλάζουνε φιλιὰ!... Καὶ γύρω τοὺς τὰ παλληκάρια θαμάζουν καὶ βουτίζουνε... Οὔτε στὸ κονάκι τοῦτο δῶ τῆς Καλαμάτας ἀμ' ἀνάδατε τὰ φῶτα στὸ κουρμπάν μπαϊράμι καὶ καίγατε ρουκέτες, δὲν τρέξανε ποτές τόσο λαοί! καὶ εἶναι οὔλοι ἀρματωμένοι.

Φλέσσας.—Ὅσοι δὲν ἔχουνε ντουφέκι, ἔχουνε χατζάρι, κι' ὅσοι δὲν ἔχουνε χατζάρι, ἔχουνε κοντάρι κι' ὅσοι δὲν ἔχουνε κοντάρι, ἀρπαξαν ὅ,τι φτάσανε μακάρι καὶ μιὰ σοῦδλα. (Θόρυβος).

Ἀγγέλα.—Οἱ νοικοκυρὲς κι' οἱ τσοῦπες στολίστηκαν μὲ ταισιμίδες καὶ πᾶν ἀπάκοντα· τὰ παλληκάρια τοὺς ἀρπάζουν τίς ποδιές καὶ τὰ τσεμπέρια καὶ τὰ κάβουν μπαϊράκια· νὰ τὴ δική μου, στὰ δυὸ τὴν ἔσκιε ὁ Μητροπέτροβας· ἔφτιαξε ἀπάνω ἓνα σταυρὸ κι' ἀνεμίξει τώρα στὸν ἀγέρα παντιέρα περήφανη στὸ κοντάρι τοῦ Παπᾶ-Τούρτα. Ἐβγα νὰ δῆς· σὲ κράζουνε. (Φωνές, φασαοῖα, πυροβολισμοί).

Φλέσσας. (Μέσα στὴ βοή τοῦ πλῆθους πηδαίει στὸ μιντέρι, στοὺς ἀπόξω).—Ἕλληνες! ἡ ὥρα ἔφτασε. (Σιγῇ). Τὸ στάδιο τῆς δόξας καὶ τῆς λευτεριάς ἀνοίχτηκε· μὴ φοβηθῆτε τίποτα· καὶ μὴν ξεχνάτε ποτὲ τὸ χρέος σας σὲ Θεὸ καὶ σὲ Πατρίδα. (Ακούγονται μπαταρίες ἀπὸ τὸ πλῆθος πού οὐδλιάζει τρεῖς φορές κράζουν: Λευτεριά ἢ θάνατος).

Ἀγναοῦ.—Τί φωνάζουνε, ὄρε παπᾶ, τί λένε;

Φλέσσας.—Τίποτα, βοῦδόδα μου· δὲ λένε τίποτα. Τρεῖς λεξοῦλες... Τρεῖς μι-
κρὲς λεξοῦλες... Δευτεριά ἢ θάνατος! Αὐτὸ λένε.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΙΚΟΝΑ ΕΝΑΤΗ

(Γραφεῖο τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν στ' Ἀνάπλι. Ἀριστερὰ ἓνα μικρὸ παράθυρο μὲ σίδηρα, πὺν μπαίνει ἓνας χαρούμενος ἥλιος καὶ πέφτει στοὺς μπλίκους τῶν χαρπῶν πὺναι ἐπάνω σ' ἓνα μεγαλοῦτσικο τραπέζι· κάθετα πρὸς αὐτὸ τὸ τραπέζι εἶναι ἓνα ἄλλο μικρότερο παράλληλα πρὸς τὸν ἀριστερὸ τοῖχο· ἀντίκρου ἀπὸ αὐτὸ τὸ τραπέζι μιὰ μεγάλη πόρτα, πὺν τὴ φυλάει ἀπ' ἔξω ἓνα παλληκάρι μὲ πιστόλα στὸ ζωνάρι. Ἀριστερὰ ἄλλη μικρὴ πόρτα. Πίσω ἀπ' τὸ μεγάλο τραπέζι κάθετα ὁ Φλέσσας σκνυμένος στὰ χαρτιά πὺν ἐξετάζει καὶ πίσω ἀπὸ τὸ μικρὸ τραπέζι ὁ γραμματικὸς τὸν Τισαμενός).

ΣΚΗΝΗ Α'

ΦΛΕΣΣΑΣ — ΤΙΣΑΜΕΝΟΣ

Φλέσσας. (Ἐπαγορεύοντας ἀπὸ ἓνα χαρτὶ προσχέδιο ἐγγράφου γιὰ τὸ στρατηγὸ Γκούρα).—«Καὶ εἰς καιρὸν καὶ εἰς περίστασιν καθ' ἣν ἤθελες ἐρωτηθῆ, στρατηγέ... (Στὸν Τισαμενὸ μὲ τὸ φυσικὸ του ἔφος). Τήρα νὰ γράψης παστρικά, ὄρὲ Τισαμενέ, γιατί ὁ γραμματικὸς τοῦ Γκούρα ξαίρει τὰ ἴδια γράμματα μὲ δαῦτον.

Τισαμενός. (Γελώντας).—Τότε τὰ προκόψαμε, σιδρ Μινίστρο.

Φλέσσας. (Θυμωμένος).—Δὲ σοῦπα, ὄρὲ, πὺς δὲ θέλω νὰ μὲ λὲς μινίστρο;

Τισαμενός.—Μ' ἀφοῦ εἶσαι ὑπουργός; Πὺς νὰ σὲ πῶ; Κι' εἶσαι ἀνώτερος ἀπ' οὐλοῦς, γιατί εἶσαι δυὸ φορὲς μινίστρος; Τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Ἀστυνομίας; ὁ Κωλέττης τὸ φυσάει καὶ δὲν κρῦώνει κι' ἄς σοῦ κἀνὴν τὸ φίλο...

Φλέσσας. (Ἀηδισμένος).—Ἀναγούδες! Θὰ τὸ πιστέψης, ὄρὲ Τισαμενέ; Θυμᾶμαι τὸν πόλεμο κι' ἀναστενάζω... Τὸ πάρισμο τῆς Ντροπολιτοσᾶς... Τὸ λιάνισμα τοῦ Δράμαλη...

Τισαμενός. (Μ' ἀναστεναγμό).—Τ' Ἀγιονόρι... τὸν Ὁ Αἰ Σώστη...

Φλέσσας.—Αὐτὰ δὲν εἶναι τίποτις, ὄρὲ, μπροστὰ στὸ σάλτο πὺν κἀναμε, ἐγὼ κι' ὁ Ὑψηλάντης ἀπὸ τὰ Δερβενάκια βρεθήκαμε στὴν Περαχώρα· πήραμε τίς πλάτες τοῦ Πασᾶ, νὰ τσακίσουμε τ' ἀπομεινάρια του.

Τισαμενός.—Ἐχεις δίκη... Οὐλοὶ θημάξανε αὐτὴ τὴν πράξη; ἄκουσα μὲ τ' αὐτιά μου τὸ φραντζέζο ὀφικιάλο, τὸ Ρεμπώ, νὰ λέη, πὺς αὐτὸ στάθηκε τὸ μεγαλύτερο κατόρθωμα σ' οὐλο τὸν πόλεμο τοῦ Μοριά.

Φλέσσας. (Νοσταλγικά).—Τὴν ἡμέρα νὰ κοιμᾶσαι, καὶ τὴ νύχτα νὰ ντουφεκιέσαι... Αὐτὴ ἔτανε ζωὴ, ὄρὲ Τισαμενέ... Ὅχι νάσαι σὰ φυλακωμένος μέσα σ' αὐτοῦνα τὰ τέσσερα ντουδάρια νὰ μουτζαλώνης χαρτιά, καὶ νὰ σοφίξεις μὲ τί τρόπο θὰ γελᾶσης τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλο...

Τισαμενός.—Ἐμ! Ἐτοί εἶσαι καὶ τρανὸς μέσ' στοὺς τρανοὺς; κι' ἐγὼ γραμματικὸς σου! (Ἀπὸ τὴν πόρτα δεξιὰ μπαίνει τὸ παλληκάρι).

Παλληκάρι.—Ἡ Ἀγγέλα, ἀφέντη!

Φλέσσας.—Δὲ σοῦπα νὰ τῆς πῆς πῶς ἔχουμε γραψίματα, καὶ νᾶρθη ὑστερώ-
τερα, ὄρε;

Παλληκάρι.—Τῆς τῶπα ἀφέντη· μὰ δὲν ξαίρεις ἐλόγου σου; Θέλει, λέει, νὰ
σὲ δῇ...

Φλέσσας.—Καλά· μπάστην. (Τὸ παλληκάρι βγαίνει).

ΣΚΗΝΗ Β'

ΟΙ ΕΠΑΝΩ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΑ

Ἀγγέλα. (Μπαίνει φορώντας φουσιάνι τῆς ἐποχῆς).

Φλέσσας. (Γελώντας).—Μπρὲ πῶς σὲ φτιάξανε, ὄρη Ἀγγέλα;

Ἀγγέλα.—Ἡ καινούργια μοδίστρα. Μὲ φραγκέφανε ὅπως σὲ λίγο θὰ φραγκέ-
ψουν οὔλο τὸ ρωμέτικο... Ὠμορφα μὰ τὴν ἀλήθεια. Μὲ κατέβασες ἐδῶ στ' Ἀνάπλι·
μὲ μασκάρεφες μὲ τοῦτα νὰ κάνω τίς δουλειές σου, καὶ μὲ περιγελάς κιόλα!

Φλέσσας.—Ἐλα λέγε· καὶ γλήγορα· ὁ καιρὸς μου εἶναι λίγος.

Ἀγγέλα. (Δείχνοντας τὸν Τισαμενὸ).—Δὲν εἶναι ἀπ' αὐτὰ ποῦ σοῦ λέω
μπροστά του.

Φλέσσας.—Σύρε νὰ φουμάρης ἓνα τσιμποῦκι, ὄρε Τισαμενέ· καὶ τήρα μὴν
ἀργήσης.

Τισαμενός.—Ἄλλο ποῦ δὲ θέλω. (Βγαίνει ἀπὸ τὴν πόρτα).

Φλέσσας. (Στὴν Ἀγγέλα).—Κάτσε! Εἶναι τίποτις σπουδαῖο;

Ἀγγέλα.—Αὐτὸς ὁ Ἀμερικάνος...

Φλέσσας.—Ποιὸς ἀπ' ὄλους; Αὐτὸς ὁ Χάου;

Ἀγγέλα.—Ναῖσκει. Αὐτὸς μὲ τὴν καπελάρα ὡς τ' αὐτιὰ. Ἄμα ἔφυγε ἀπ' τὸ
σπίτι σου, τράβηξε ὄλο ἴσα στοῦ Κωλέττη.

Φλέσσας.—Ἐκατσε πολὺ;

Ἀγγέλα.—Ἐφυγε στίς δυὸ ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα.

Φλέσσας.—Μωρὲ τί λές. Χμ! Τί νὰ μαγειρεύη μὲ δαύτονε ὁ διαβολογιατρός;

Ἀγγέλα.—Κάτι μπόρεσα νὰ ψαρέψω ἀπ' αὐτὴ τὴ χαζή... τὴ Βασιλική... τὴν
ξαίρεις... τὴ φιλενάδα του... Ἐπίτηδες, λέει, τὸν ἔστειλε ὁ Κωλέττης τὸν Ἀμερι-
κάνο στὸ σπίτι σου γιὰ νὰ σὲ δῇ ποῦ γλυκοσαλιάζεις μὲ τίς καρφαντιόνες—σὰ δὲ
ντρέπεσαι— καὶ νὰ δῇ, λέει, πῶς δὲ φελᾶς σὲ τίποτις, ἔτσι παραλυμένος ποῦσαι
—σὰ δὲ ντρέπεσαι— καὶ νὰ τὸ περάση, λέει, σ' οὔλες τίς γαζέτιες κεῖ κάτω στὸ
Νιόρκι, στὴν Ἀμέρικα, πῶς τὸ τρανότερο μυαλό, λέει, μέσα στ' Ἀνάπλι τὸ σήμερο
δὲν εἶσαι σύ, μὰ ὁ Κωλέττης.

Φλέσσας.—Ἡ Βασιλικὴ τὰ λέει, αὐτὰ, ὄρη, γιὰ ἡ ζήλεια σου;

Ἀγγέλα.—Ἐγώ, καὶ τί νὰ ζουλέψω; Χαρὰ στίς φοράδες, ποῦ θὰ ζουλέψω!
(Ἄξαφνα μὲ δάκρυα). Ἐπρεπε νάταν ἄλλη, νάδλεπες ἂν θὰ σοῦκανε τὸ σπιτοῦνο·
καὶ στὸ λέω νὰ τὸ ξαίρης: βαρέθηκα· δὲ θὰ σὲ ματαδουλέψω. Χτὲς τὸ βραδάκι ποῦ
φύλαγα, κατὰ πῶς μοῦπες, παρέκει ἀπ' τῆς Μαντῶς τῆς Μαυρογένους νὰ δῶ...

(Ἀκούγεται ἀπ' ἔξω φωνὴ τοῦ παλληκαριοῦ, ποῦ φιλονικεῖ μὲ τὴν Μαν-
τῶ Μαυρογένους).

Ἡ φωνὴ τοῦ παλληκαριοῦ.—Μοῦπε νὰ μὴν ἀφήσω κανέναν, τ' ἀκοῦς ἢ ὄχι;

Ἡ φωνὴ τῆς Μαντῶς.—Ἐμπροσὶ! Ἰντιό! Ποῦ θὰ ἐμποδίσης ἐσὺ τὴ Μαν-
τῶ τῆ Μαυρογένους νὰ δῇ τὸ μινίστρο.

Ἡ φωνὴ τοῦ παλληκαριοῦ.—Δὲν πᾶ νὰ λές ὅ,τι θές.

ΣΚΗΝΗ Γ'

ΟΙ ΕΡΑΝΩ ΚΑΙ ΜΑΝΤΩ

Ἀγγέλα.—Ἀπάνω στήν ὥρα. Εἶναι ἡ ἴδια!...

Μαντώ. (Μπαίνει ὀρμητικά μέ ὀμπροέλα χροματιστή τοῦ ἡλίου καί χτυπᾷ τήν πόρτα ξωπίσω της).—Τί κακό εἶναι τοῦτο μέ τοὺς μινιάστρους τοῦ Κουντουριώτη; Ὁ καθεὶς ἔχει στήν πόρτα του ἓνα ζῶον· ὁ Κωλέττης μιάν μαῖμουδ κι' ἐσὺ ἓνα γορίλλαν μέ ἀνθρωπίνην φωνήν...

Φλέσσα.—Μὴ βρίζῃς τὸ παλληκάρι, κυρά Μαντώ.

Μαντώ. (Βλέποντας ἄξαρνα τὴν Ἀγγέλα).—Ἐδῶ εἶσαι ἐσὺ, σπιούνα; Ἡρθεσ νὰ τοῦ πῆς τί εἶδες καί τί ἄκουσες; Σαίρεις τί σοῦ κάνω, ἂν σέ ματαδῶ κοντὰ στό σπίτι μου;

Ἀγγέλα.—Γιὰ κόπικσε! Δὲν εἶμαι κυράτσα μυρωδάτη ἐγώ· εἶμαι χωριάτα· σέ σκίζω σὰ σαρδέλλα.

Φλέσσα. (Ἐπεμβαίνοντας).—Ἡσυχᾶστε! Μὴ σκούζετε ἔτσι. Στοχαστήτε ποῦ βρίσκεστε!

Μαντώ.—Ἡρθα δῶ νὰ κάνω τὴν προτεστασιόν μου· δὲν θέλω νὰ τὴν ξαναδῶ σιμὰ στό σπίτι μου· οὔτε στίς πολιτικές σας ἀνακατώνουμαι· οὔτε στά παρτίδα σας, οὔτε στίς φαγωμάρες σας γιὰ νὰ μοῦ βάζετε σπιούρους...

Φλέσσα. (Ἀδστηρά).—Δὲ σοῦδαλε κανεὶς σπιούρους· τί φωνάζεις; Τί γυρεύεις;

Μαντώ.—Γυρεύω αὐτὸ ποῦ μοῦ ἀπαρθενεύει: Κ' ὄν μέ λές τρανκίλ σέ μου ἄ! Νὰ μ' ἀφήσουν ἡσυχῃ.

Ἀγγέλα.—Ἄν μέ βρίζῃς, μὴ μοῦ τὰ λές φράγκικα· πές τα μου ρωμείκα γιὰ νὰ σοῦ δώσω τὴν ἀπόκριση· καί μὴ μέ ματαπῆς σπιούνα, γιατί σταῖδαγα τὰ μάτια.

Φλέσσα.—Εἶπα μὴ σκούζετε...

Μαντώ.—Πές της νὰ βγῇ ὄξω· θέλω νὰ σοῦ μιλήσω.

Ἀγγέλα.—Ἄμ' δὲ ποῦ θᾶδγω ὄξω γιατί τὸ θές τοῦ λόγου σου.

Μαντώ.—Νὸν ντὲ ντιέ! Κ' ἔλ-ἔτ-ἐμπερτινάντ!

Φλέσσα. (Δείχνοντας τὴν πόρτα στήν Ἀγγέλα). Κάνε μου τὴ χάρη, Ἀγγέλα.

Ἀγγέλα. (Κάθεται στό κάθισμα τοῦ Τισαμενοῦ).—Δὲν πάω πουθενά! πουθενά! πουθενά! Ὅ, τι ἔχει νὰ σοῦ πῆ, ἄς σοῦ τὸ πῆ μπροστά μου!

Φλέσσα. (Κοιτάζοντας μ' ἀπόγνωση τὴν Ἀγγέλα, σὴ Μαντώ).—Εἶναι τίποτε κρυφὸ;

Μαντώ. (Κοιτάζοντας τὴν Ἀγγέλα).—Ἐνκρουαγιαμπλ! Ἴνουὺ! Ἐπιθυμοῦσα νὰ σοῦ μιλήσω· μὰ ἀφοῦ δὲν εἶναι ρολετὸ νὰ βρίσκεσαι μονάχος, βιάζομαι νὰ σοῦ τὰ πῶ μπροστά της. Μάτια γυρεύεις ἔξω ἀπ' τὸν ἑαυτὸ σου τοὺς ἐχθρούς σου καί γεμίζεις τ' Ἀνάπλι ἀπὸ σμπήρους καί ὠτακουστές· μέσα σου εἶναι αὐτοί, ἂν θές νὰ μάθῃς· κι' αὐτοὺς πρέπει νὰ φοβᾶσαι καί νὰ κατασκοπεύῃς!...

Ἀγγέλα.—Ὅριστε, πάρε καί μαθήματα.

Φλέσσα.—Δὲ νογᾶω τί μοῦ λές! Δὲν ξαίρω νᾶχω κανένα ἐχθρὸ μέσα μου.

Μαντώ.—Πόσον ὀλίγον γνωρίζεσαι μέ τὸν ἑαυτὸ σου· καί πόσον ὀλίγον ἠμπορεῖς νὰ φυλάγεσαι ἀπ' τὴν ἀπέραντη φιλοδοξία σου καί τὸν ἐγωισμό σου. Δὲν εἶχα τόπον ἐγὼ νὰ σοῦ μιλήσω δι' αὐτά· ὁ κίνδυνος ἕμως μέ βιάζει τώρα νὰ τὸ κάνω. (Δείχνοντας τὴν Ἀγγέλα). Καί χαίρω ποῦ αὐτὴ μοῦ δίνει σήμερα τὴν ἀφορμὴν... Ὁ Ἰμπραῆμ δὲν ἐπικισε τὴν Κρήτη, οὔτε τὴ βούτηξε στό αἷμα καί στό δάκρυ γιὰ νὰ μείνη στά βουνά της· τὸ μάτι του τῶχει γυρισμένο καταδῶ· κι' ἓνα πρῶι θὰ τὸν δῆτε μέ τοὺς ἀραπάδες του, νὰ χύνεται στό Μοριά σὰ μαῦρος σίφουνας.

Ἀγγέλα.—Καλῶς νὰ κοιπίση... Θὰ τὴν πάθη σὰν τὸ Δράμαλη.

Φλέσσα.—Γειά σου, ὀρῆ Ἀγγέλα. (Στὴ Μαντιώ). Τὴν πῆρες τὴν ἀπόκριση!

Μαντιώ.—Γελιώσαστε. Ὁ Ἱμπραήμ δὲν εἶναι Δράμαλης. Σε τ' ἐν μαρ-
σάλ ντὲ τοῦ πρεμιέρ Ὁρντρ. Μὲ τὴ μυστικὴ πόστα ποῦρθε ἀπὸ τὴν
Κρήτη μοῦ γράφουσε πῶς ἕναν κυβερνήτη του τὸν κρέμασε ἀπὸ τὴ γάπια τῆς φρε-
γάδας του, μονάχα γιατί ἔσφαλε σὲ μιὰ μανούβρα, κι' ἕναν ἄλλον πρόσταξε νὰ τὸν
γδύσουν καὶ νὰ τὸν μαστιγώσουν ὡς ποῦ νὰ ματώσουνε τὰ κρέατά του. Ἀπ' αὐτὰ
τὰ λίγα μπορεῖτε νὰ καταλάβετε καὶ στοχαστήτε πῶς βρίσκεται μπροστὰ στὴν πόρ-
τα μας. Μόλις δυὸ μερόνυχτα ταξίδι τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν Μοριᾶ μὲ κατάπρυμον
ἀέρα... Καὶ μεῖς ἐδῶ ἀδύνατοι, ἀδιοργάνιστοι, ἀπὸ τὴ διχόνοια δουλεμένοι, ἀπὸ
ἄγρια μίση χωρισμένοι, καὶ παραδομένοι στὰ πάθη μας, κοιτάμε ποῖός πρῶτος θ'
ἀπορημάξει βτι ἀπόμενε στὸν τόπο, μὲ τὸ φριχτὸ ἐτοῦτο σύνθημα: ἄποιος ζημιώ-
νει τὸ ἔθνος, κανένα δὲ ζημιώνει. Ναι! Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ποῦ ν' ἀγαπάη τὴν
Πατρίδα!

Ἀγγέλα.—Ἐπρεπε νὰ ντρέπεσαι νὰ μιᾶς ἔτσι μπροστὰ στὸ Φλέσσα!

Φλέσσα.—Ἀφοῦ ἤρθε νὰ μᾶς βρῖση, πρῶι - πρῶι, ἄτ' τὴν νὰ ξεθυμάνη.
(Στὴ Μαντιώ). Καλὰ σοῦ λέει, εἶναι ντροπή! Ἀπ' τὴν ἡμέρα ποῦ πάτησα τὸ πόδι
μου στὸ Μοριᾶ —κοντὰ τέσσερα χρόνια τώρα— ἄλλο δὲν κάνω παρὰ νὰ πασχίζω
γιὰ τὸν τόπο' ἔρχινᾶς πῶς ἐγὼ ξεσήκωσα τὸ ραγιά' καὶ πρῶτος ἔτρεξα κάθε ποῦ
ἦταν χρεῖα' καὶ στὸν ἀνοικτὸ πόλεμο καὶ στὰ κάστρα. Ὅταν οὔλοι κιστέφανε, καὶ
τὸ ἐχτελεστικὸ μὲ βρεμμένα βρακιά ἔτρεχε νὰ κρυφτῆ, ἀπὸ τὸ Ἄργος στὰ καράβια,
πρῶτος κατέβηκα στοὺς Μύλους' κι' ἅμα ὁ Κολοκοτρώνης εἶπε στοὺς καπετάνιους,
στὸ συμβούλιο, νὰ πιάσουμε τὰ Δερβενάκια, κι' οὔλοι τὸν λέγανε μουρλό καὶ φοβη-
τοσύρα, πρῶτος ἐγὼ τὸν ἀκολούθησα' ἐγὼ κι' ὁ Δημήτρης Ὑψηλάντης. Κι' ἂν στέκη
ἀκόμα λεύτερος ὁ Μοριᾶς—ξάϊρε το - εἶμαι κι' ἐγὼ μιὰ κολόνα τῆς λευτεριάς του,
ἂν δὲν εἶμαι ἡ μοναχὴ!

Μαντιώ.—Κανείς δὲν ἀντιλέγει πῶς ἔτρεξες ὅπου κίνδυνος. Ἰλ-νι-α-πά-ζ-ἄ-ντρί!
τὸ ἔ-ζ-ἐν μπράδ. Ὅταν ὅμως ὁ κίνδυνος ἀπέρασεν; (Πικρά). Ὑπάρχει ἕνας ἄλλος
Παπαφλέσσας, καὶ κάποια ἄλλα κατορθώματα, γεμάτα φιλοδοξία σκοτεινὴ, ποῦ δὲ
γνώρισε χαλινάρι. Κι' αὐτὰ τὰ κρύβεις φαίνεται κι' ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου τὸν ἴδιο...
Θέλεις νὰ τ' ἀκούσης ἀπὸ μένα;

Ἀγγέλα.—Μωρὲ γιὰ τήρα τὴν ποῦρθε νὰ σὲ ξεμπροστίση πρῶι πρῶι.

Φλέσσα.—Ἄσ' τῆνε νὰ χύση τὸ φαρμάκι τῆς! Χειρότερα δὲ θὰ πῆ ἀπ' ὅσα
εἶπε!

Μαντιώ.—Ἀγκάλιασε στὴν ἀρχὴ τὸν Ὑψηλάντη μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀνέθης
μαζί του, ἀφανίζοντας ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς τοὺς προεστούς, γιὰ νὰ ἐξουσιά-
σης... Ἄμ' ἀπελπίστηκες ἀπ' τὸν πρίγκηπα ἄλλαξες μὲ μιὰς ταχτικὴ! Θέλησες τώρα
νὰ φᾶς τοὺς κοτζαμπάτηδες μὲ τὴν πολιτικὴ! καὶ τοὺς ἀγκάλιασε μαζί μὲ τὸν
Κολοκοτρώνη' κι' ἔγινες ὑπουργὸς στὸ ἐχτελεστικὸ τους, γιὰ νὰ τοὺς σκάψης καλύ-
τερα τὸ λάκκο, καὶ ν' ἀφανίσης τὴν πολιτικὴ τους δύναμη... Ὁ Κολοκοτρώνης σὲ
στέλνει νὰ σῶσης τίς πρῶτες ἀνταρσίες καὶ σὺ ἐπίτηδες τίς ἐξανάθης γιὰ νὰ φέρης
γληγορώτερα τὸ γκρέμισμα.

Φλέσσα. (Ἄγρια).—Ἄ! ἔτσι ἐξηγᾶς τοῦ λόγου σου ὄλους μου τοὺς ἀγῶνες
νὰ γλυτώση ὁ τόπος ἀπ' τὴν ἀναρχία καὶ ν' ἀποχτήση μιὰ γερὴ κυβέρνηση;

Μαντιώ. (Χωρὶς ν' ἀκούση δομητικά).—Τὰ διαβολικά σου ἔργα δὲ σταμα-
τοῦν ἐδῶ· σπρώχνεις αὐτὴν τὴν κυβέρνηση σ' ἐνέργειες τῶν ἄκρων γιὰ νὰ τὴν ἐκ-
θέσης... καὶ προδίνεις ὅλα τὰ μυστικά της στοὺς ἐχθροὺς τῆς, ποῦ ἀδιάκοπα συνυ-
πακούεσαι μὲ δαύτους· συνεμωσίες ὑφαίνονται κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη κάτω ἀπ' τὰ
μάτια σου· ἀπόπειρες δολοφονίας ὅπου σῶζεται μάλιστα' καὶ σύ, ὁ μίνιστρος τῶν Ἐσω-
τερικῶν, τὸ ἄγρυπνο μάτι τοῦ Παπαφλέσσα, ποῦ τὰ βλέπει ὅλα, μόνο σ' αὐτὲς τίς

συνωμοσίες και σ' αὐτὲς τίς ἀπόπειρες μένει κλεισμένο· και ἴσως-ἴσως κάνει στοὺς δράστες και κάποιο ἀδιόρατο φιλικὸ νόημα...

Φλέσσας. (*Ἄγρια*).—Φτάνει! Ὡς ἐδῶ! Ἔρχεσαι ν' ἀραδειάσης για ἀλήθειες, ἔλες τίς ἀτιμες διαβολὲς ποὺ ξερνᾶνε στὰ καλιντιρίμια οἱ ὄχτροί μου;

Μανιώ.—Εἶναι διαβολὲς πὼς ἀναγκάστηκες νύχτα νὰ φύγης ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐχτελεστικό, ὅταν ξεσकेπάστηκαν οἱ πλεχτάνες κι' οἱ ραδιουργίες σου. Εἶναι διαβολὲς πὼς βρίσκεσαι νύχτα και μέρα μὲ τοὺς φονιάδες τοῦ παιδιοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη; Πὼς πρόσταξες νὰ σέρνουνε τὸ δεσπότη Γερμανὸ μέσα στὰ χιόνια πεζόν, ἀπὸ χωριό, σὲ χωριό; Πὼς ἀφίνεις νὰ ξευτελίζου ἕναν Κολοκοτρώνη; πὼς ἀτάραχος βλέπεις νὰ διώχνουνε μὲ κοντακιές, ἀκαπνοὶ στρατιῶτες, τὰ δοξασμένα ἄλογά του, αὐτὰ τὰ περήφανα ἄλογα, ποὺ τᾶχες δὴ νὰ τρέχουε μὲ ματωμένο ρουθόφι κατά τοῦ Δράμαλη, πὼς ἄφισες νὰ τὸν ρίξουε στὰ μπουντρούμια;

Φλέσσας.—Εἶναι ἀνάρτης! Και μιὰ Κυβέρνηση ποὺ θέλει νᾶναι κυβέρνηση δὲ μπορεῖ νὰ λιγάη γόνα μπροστὰ στοὺς ἀνάρτες!...

Μανιώ. (*Σαρκαστικά*).—Νοιάζεσαι για τὴν Κυβέρνηση, λὲς ψέμματα! Ἔχεις ἀγκαλιάσει τώρα τὸν Κουντουριώτη και τὸν Μαυροκορδάτο για νὰ σκάψης και σ' αὐτοὺς τὸ λάκκο, και νὰ μείνης μοναχός σου. Πρόσεξε ἑμως! Γιατί σκάθοντας ἔτσι λάκκους ὀλοένα, μπορεῖ στὸ τέλος νὰ σκάψης και τὸ λάκκο τῆς πατρίδος και νὰ μείνης στ' ἀλήθεια μοναχός σου· μοναχὸς στὴν ἐρημιὰ και στὰ χαλάσματα.

Ἀγγέλα.—Δὲν ντρέπεσαι, ὄρη, νὰ μιᾶς ἔτσι σὲ τέτοιον ἄνθρωπο;

Φλέσσας.—Ἄσ' τηνε νὰ ξαναπῆ, ἐδῶ, μπροστὰ μου, οὐλες τίς ἀτιμες συκοφαντίες!... Δὲ μιλάει αὐτὴ, μιλάει τὸ πάθος τῆς... Δὲ θὰ μᾶς συχωρέση ποτὲ πὼς βγάλαμε στὰ φόρα μὲ τὴν ἀστυνομία τοὺς ἔρωτές τῆς μὲ τὸν Ἰψηλάντη.

ΣΚΗΝΗ Δ'

ΟΙ ΕΠΑΝΩ ΚΑΙ ΤΙΣΑΜΕΝΟΣ

Τισαμενός. (*Μπαίνοντας*).—Φοῦμτρα τὸ τσιμποῦκι μου, σιὸρ μινίστρο!

Φλέσσας.—Σύρε νὰ φουμάρης κι' ἄλλο ἕνα, διαόλου καλαμαρά!

Τισαμενός.—Κατάλαξ: Θὰ χαλάσω τὰ συκώτια μου σήμερα μὲ τὰ τσιμπούκια. Ὁ Δεσπότης ὁ Γερμανὸς θέλει νὰ σοῦ μιλήση.

Φλέσσας.—Καλὰ πέσ' του νὰ κοπιᾶση! (*Ὁ Τισαμενὸς φεύγει*).

Μανιώ.—Καλῶς τὰ δέχτηκες.

Φλέσσας. (*Στὶς γυναῖκες*).—Και σεῖς, κάντε μου τὴ χάρη... Μπορεῖ νᾶχη νὰ μοῦ πῆ τίποτα ποὺ δὲν κάνει νὰ τ' ἀκούσουν ἄλλοι. Ἐβγάτε ἀπ' τὸ πορτάκι.

(*Οἱ γυναῖκες φεύγουν*).

ΣΚΗΝΗ Ε'

ΦΛΕΣΣΑΣ — ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Γερμανός. (*Μπαίνοντας*).—Υποβάλλω τὰ σέδη μου στὸ μινίστρο! Μονάχα ἑμως σ' αὐτόν.

Φλέσσας. (*Ξερά*).—Ἄς εἶναι ἕπως σ' ἀρέσει. Κάθησε! Τί σὲ φέρνει ἐδῶ;

Γερμανός.—Δὲ θὰ μιλήσω διὰ τὰ δικά μου· διὰ τὸ μεταχείρισμα εἰς τὸ πρόσωπόν μου ἀπὸ τοὺς στρατιώτας τοῦ Γκούρα... Ἐξεδικήθης διὰ τοὺς λόγους τῆς Βεστίτης.

Φλέσσας.—Πὼς τὸ λὲς αὐτό; Δὲν ἔχεις ἀποδείξεις.

Γερμανός.—Ἀναγνωρίζω εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν και

Ὅλη ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

Μὲ 5.000 Δρχ. τὴν ἑβδομάδα θὰ ἀποκτήσετε ἓνα σπάνιο βιβλίον ποῦ θὰ εἶναι κόσμημα κάθε Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης.

Κορυφαῖος Γάλλος τὴν ἔγραψε καὶ ἐπιμελήθη τὴν πολυτελῆ ἔκδοσίν της : ὁ λογοτέχνης - ποιητής, Ἀκαδημαϊκὸς **Ἰ. Ρισπέν.**

Κορυφαῖος Ἕλληνας ἐπιμελεῖται τὴν μετάφρασιν καὶ τὴν συμπληρώνει μὲ τὴν τελευταίαν λέξιν, ποῦ ἔδωσαν μέχρι σήμερον οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές : ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **Σπύρος Μαρινάτος.**

Ὑψηλὸν, ἐπιστημονικῶς ἀλάθητος.

Γλῶσσα καὶ μετάφρασις ἐκτάκτως γοητευτικὴ.

Εἰκονογράφησις, πλουσία καὶ ἐξαιρετος εἰς ἐκλογὴν καὶ ἐκτέλεσιν.

Κειμήλιον καὶ κόσμημα πάσης Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης.

Εὐκαιρία, ποῦ δὲν πρέπει νὰ τὴν χάσῃ κανεὶς.

Χαρτί, «πάπυρος» 100 γραμμαρίων (τὸ κάλλιστον).

Στοιχεῖα, ποῦ χύνονται ἐπίτηδες διὰ τὴν Μυθολογίαν.

Τιμὴ, δραχμὰς 5.000 τὸ τεῦχος κάθε Σάββατον.

Τὴν κυκλοφορεῖ τὸ Πρακτορεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου μὲ τοὺς ἐφημεριδοπώλας.

Τὴν πωλεῖ ὁ Ἀρχαῖος Ἐκδ. Οἶκος Δ. Δημητράκου Α.Ε.

Τὴν ἐκδίδει ἡ Βίβλος, ποῦ ἐξέδωσε τὴν Ἱστορίαν Οὐέλλς καὶ ἐκδίδει τοὺς **Μεγάλους** (Γίγαντες τῆς Πολιτικῆς, Βασιλεῖς τοῦ Πλούτου, Μεγάλους Μουσουργούς, Μεγάλους Φιλοσόφους κλπ.).

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκδόσεως τὰ τεύχη θὰ γίνωυν χρυσοδετοὶ δερματοδετοὶ τόμοι

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ

Διά πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἑλλάδα
**Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ
ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ**

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ὑπὸ **ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΙΣΠΕΝ**

τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΑ — ΓΙΓΑΝΤΟΜΑΧΙΑ — ΤΙΤΑΝΟΜΑΧΙΑ — ΖΕΥΣ, Γάμοι του με θεάς, γάμοι του με θνητάς. Ἡ ζηλότυπη ΗΡΑ κ.λ.π.

**ΘΕΟΙ ΟΥΡΑΝΙΔΑΙ ΚΑΙ ΟΛΥΜΠΙΟΙ
ΘΕΟΤΗΤΕΣ — ΗΜΙΘΕΟΙ — ΗΡΩΕΣ**

Ἐπιμελητής: **ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ**

Καθηγητῆς τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

τοῦ παγκοσμίου φήμης ἐκδότου τῶν Παρισίων
ΛΑΡΟΥΣ

**ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ — ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΥ, ΑΣ-
ΣΥΡΙΑΣ, ΒΑΒΥΛΩΝΟΣ — ΡΩΜΑΪΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ, ΚΕΛΤΙΚΗ,
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ, ΣΛΑΒΙΚΗ, ΠΕΡΣΙΚΗ, ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΙΝΔΙΩΝ, ΚΙ-
ΝΑΣ, ΙΑΠΩΝΙΑΣ, Β. καὶ Ν. ΑΜΕΡΙΚΗΣ, ΩΚΕΑΝΙΑΣ, ΑΦΡΙΚΗΣ.**

*

Ἐκδοσις πολυτελής - Χάρτης «Πάπυρος» λευκός
100 γραμμαρίων - Πλουσιωτάτη εἰκονογράφησις.

*

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκδόσεως τὰ τεύχη θὰ γίνουιν
Χρυσόδετοι Δερματόδετοι τόμοι.

ΕΚΑΣΤΟΝ ΤΕΥΧΟΣ ΔΡΧ. 5.000